T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

11 EYLÜL SALDIRILARI SONRASI ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ: SARSILAN İTTİFAK

US-PAKISTAN RELATIONS AFTER SEPTEMBER 11th ATTACKS: A SHAKEN ALLIANCE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGÜR AŞKARA

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

GİRESUN-2020

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER BÖLÜMÜ

11 EYLÜL SALDIRILARI SONRASI ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ: SARSILAN İTTİFAK

US-PAKISTAN RELATIONS AFTER SEPTEMBER 11th ATTACKS: A SHAKEN ALLIANCE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZGÜR AŞKARA

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

GİRESUN-2020

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün / / tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Özgür Aşkara'nın 11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-Pakistan İlişkileri: Sarsılan İttifak başlıklı tezini incelemiş olup aday 21/02/2020 tarihinde, saat 11.00 de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	**Unvanı, Adı Soyadı**	**İmzası**
Üye (Başkan)	Doç,Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU	
Üye	Doç.Dr. Bülent ŞENER	
Üye	Dr. Öğretim Üyesi Selim KURT	
Üye		
Üye		

ONAY

…/…./2020

Prof. Dr. Güven ÖZDEM
Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum 11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-Pakistan İlişkileri: Sarsılan İttifak adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

21/02/ 2020

Özgür AŞKARA

ÖNSÖZ

11 Eylül Saldırıları ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde alınan ve uygulamaya konulan kararlar, küresel ölçekte bir dizi siyasi ve askeri gelişmeyi beraberinde getirirken birçok ülke politikasında değişim ve dönüşüme neden olmuştur. Bu ülkelerden biri olan Pakistan, ABD'nin hamleleri karşısında sahip olduğu coğrafyanın imkân ve değerlerini, tehdit ve de risklerinin yansımasını üzerinde hissetmiştir. Saldırıların ardından ABD ile Pakistan'ın birbirlerine karşı takınmış oldukları tavır ve uyum iki ülke arasındaki ilişkilerin yanı sıra çatışma, çatışmazlık ortamının da belirleyicisi olmuştur. ABD ile Pakistan arasında ortaya çıkan bu durum bölgesel ve küresel anlamda karşılık bulurken iki ülke arasındaki ilişkilerin takibini zorunlu kılmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkiler, 11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-Pakistan İlişkileri: Sarsılan İttifak başlığı altında ele alınmıştır. Konunun anlaşılabilirliği açısından ilişkilerin belirleyici unsurları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ortaya çıkarılmasında çeşitli dergi, gazete, kitap, tez, makale, internet yayınları yabancı dil seviyemin el verdiği düzeyde incelenmiştir. Ancak sağlıklı bir çalışmanın ortaya konulması öncelikler arasında yer alırken çalışmaya azami düzeyde özen gösterilmiştir. Benzer bir çalışma yürütecek olanların İngilizce dışında ülke dillerine yakınlığı araştırmalarında kolaylık sağlamakla birlikte geniş ve derin kapsamlı sonuçlar elde etmelerine imkân sunacaktır.

Çalışmamı ortaya koyarken engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yardımlarıyla çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren sayın Doç. Dr. Göktürk Tüysüzoğlu'na, Lisans ve Yüksek Lisans döneminde ders aldığım değerli bölüm hocalarıma, maddeten ve manen yanımda olan aileme, değerli arkadaşlarıma ve gönüllerindeki memleket sevdasını ömürlerine adayarak onurların en yücesini hak edenlere teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Pakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Amerika Birleşik Devletleri'nin Pakistan'ı tanıması iki ülke arasındaki ilişkilere resmiyet kazandırmıştır. Müteakiben iki ülke Sovyet Rusya karşıtlığında bir araya gelmiş ve karşılıklı işbirliği anlaşmalarıyla ilişkilerini taçlandırmıştır. Soğuk Savaş döneminde birlikte hareket eden Amerika Birleşik Devletleri ve Pakistan, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte ilişkilerinde gerileme yaşamıştır. Tehdit algılamalarının farklılık gösterdiği bu dönem, küresel bir etki yaratan 11 Eylül saldırıları ile son bulmuştur. Ancak saldırıların ertesinde iki ülkenin göstermiş olduğu uyum uzun soluklu olmamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin değişen güvenlik algısı dış politikasında bir takım değişikliklere sebebiyet vermiş, Pakistan devletinin çıkarları Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarıyla farklılık göstermeye başlamıştır. İki ülke arasında iletişim kanalları zayıflamıştır. Trump'ın devlet başkanlığı koltuğuna oturmasıyla var olan uyumsuzluk daha da artmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Pakistan'ı teröre destek ile suçlaması ilişkileri kopma noktasına getirmiştir. Rekabet içerisinde olunan Hindistan, Çin gibi ülkelerle diyalog kanallarının güçlendirilmesi iki ülke arasındaki güven sorununu derinleştirmiştir. Çalışmanın geneline yayılan bu hülasanın anlaşılabilir kılınması adına ilişkilerde kırılma yaratan noktalar üzerinde durulmuş, metin içerisinde elde edilen bulgularla objektif bir biçimde çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Pakistan, 11 Eylül, Hindistan, Çin.

ABSTRACT

After Pakistan declared its independence, the US recognition of Pakistan made the two countries' relationship official. Later, the two countries united against Russia and celebrated their collaboration with mutual treaties. Even though the US and Pakistan moved in concert during the Cold War, their relationship grew tense after the Cold War. This period, in which their respective threat perceptions differ, ended with the 9/11 attack. However, after the attack the two countries' alignment with each other did not last long-term. The US's changing security perception caused some changes in its foreign policy and the interests of the Pakistani government started to differ from the US's policy. The communication channels between two countries weaken. After Trump became the President of the US, this disagreement between the US and Pakistan has increased. The US accusation that Pakistan supported terrorism brought relations to the breakaway point. Improving dialogues with competing countries such as China and India deepened the confidence issues between the two countries. This study emphasizes the breaking points in relations between the US and Pakistan to ensure a better understanding of the above summary and to provide objective analyses with findings.

Keywords: The United States of America, Pakistan, 9/11, India, China.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I

ÖZET II

ABSTRACT III

KISALTMALAR LİSTESİ IV

HARİTALAR LİSTESİ VI

EKLER VII

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM 5

ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE BAŞLANGIÇ DÖNEMİ: İŞBİRLİĞİ ve BÖLGESEL ÇATIŞMALAR İLE UYUŞMAZLIKLARIN İLİŞKİLERE YANSIMASI 5

1. KESİŞEN YOLLAR 5

1.1.ABD'nin Pakistan'ı Keşfi 5

1.2.Pakistan için Aranan Kan: ABD 9

2.İŞBİRLİĞİ ve ANLAŞMALAR 11

2.1. Karşılıklı Savunma ve Yardım Anlaşması 11

2.2. SEATO/Manila Paktı 12

2.3.Pakistan'ın Bağdat Paktına Katılması 14

2.4. İki Taraflı İşbirliği Anlaşması 16

3. BÖLGESEL ÇATIŞMA VE UYUŞMAZLIKLARIN İLİŞKİLERE YANSIMASI 17

3.1. Çin-Hindistan Sınır Savaşı 17

3.2. Pakistan-Hindistan Savaşı (1965) 19

3.3. 1971 Savaşı "Bangladeş Kurtuluş Savaşı" 20

3.4. İlişkilerin Altın Çağı: Sovyetlerin Afganistan'ı İşgali 22

3.5. Pakistan'ın Nükleer Arayışı 24

3.6.Taliban Çıkmazı 27

İKİNCİ BÖLÜM……30

11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARI VE AF-PAK STRATEJİSİ KAPSAMINDA ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ..... 30

1. 11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARI 30

2. SALDIRILAR KARŞISINDA PAKİSTAN'IN TUTUMU 31

3. AFGANİSTAN MÜDAHALESİ ve ABD-PAKİSTAN: FIRSATLAR ve UYUM 34

4. AMERİKAN ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ (2002) : TERÖR HASSASİYETİ..... 39

5. AF-PAK STRATEJİSİ..... 42

6. RAYMOND DAVİDS'İN TUTUKLANMASI..... 47

7. ARTAN HAVA SALDIRILARI ve NEPTÜN MIZRAĞI OPERASYONU..... 49

8. AFGANİSTAN GİRDABI 52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM……57

İKİLİ MÜNASEBETLER VE BÖLGESEL SORUNLAR KARŞISINDA ABD-PAKİSTAN..... 57

1.ABD-HİNDİSTAN YAKINLAŞMASI ve PAKİSTAN 57

2.ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE ÇİN'İN YERİ..... 63

3. İRAN-PAKİSTAN ABD DENKLEMİ 77

4. KEŞMİR SORUNU 90

4.1 Keşmir Sorunun Ortaya Çıkışı 90

4.2. Keşmir Sorununa İlişkin Güncel Gelişmeler ve Keşmir'in Gölgesinde ABD-Pakistan İlişkileri..... 95

5. BELUCİSTAN SORUNU GÖLGESİNDE ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ..... 103

6.PEŞTUNİSTAN SORUNU GÖLGESİNDE ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ.... 111

SONUÇ 120

KAYNAKÇA 126

EKLER 160

ÖZGEÇMİŞ 173

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e : Adı Geçen Eser

a.g.m : Adı Geçen Makale

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

Af-Pak : Afganistan-Pakistan

BAE : Birleşik Arap Emirlikleri

BM : Birleşmiş Milletler

BMGK :Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

CENTO : Merkezi Anlaşma Teşkilatı,

CIA : Amerika Merkezi İstihbarat Teşkilatı

CPEC : Çin Pakistan Ekonomik Koridoru

ÇHC : Çin Halk Cumhuriyeti

DAEŞ : Irak ve Şam İslam Devleti

ECO : Ekonomik İşbirliği Örgütü

FATA : Federal Olarak Yönetilen Kabile Bölgeleri

G8 : Sekizler Grubu (Fransa, İngiltere, Almanya, ABD, İtalya, Kanada, Rusya)

ILSA : İran Libya Yaptırımlar Yasası

IMF : Uluslararası Para Fonu

IPI : İran-Pakistan-Hindistan Doğalgaz Boru Hattı Projesi

ISI : Pakistan İstihbarat Teşkilatı

NATO : Kuzey Atlantik Paktı

NPT : Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması

OBOR : Tek Kuşak Tek Yol Projesi

PAEC : Pakistan Atom Enerji Komisyonu

PINSTECH : Pakistan Nükleer Bilimler ve Araştırma Enstitüsü

PMH : Peştun Muhafaza Hareketi

P5+1 : ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Çin +Almanya

SEATO : Güneydoğu Asya Anlaşması Teşkilatı

ŞİÖ : Şanghay İşbirliği Örgütü

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

HARİTALAR LİSTESİ

Şekil 1: Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru Haritası……70

Şekil 2: Cammu ve Keşmir Haritası……95

Şekil 3: Belucistan Haritası……104

Şekil 4: Peştunistan Haritası……..112

EKLER

Ek1: Pakistan'da Başlıca Aktif Terör Grupları……..…160

Ek2: Amerika'nın Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Dağılımı……....163

Ek3: Pakistan'ın Ülkelere Göre İthalat ve İhracat Dağılımı……..164

Ek4: Hindistan'ın Ülkelere Göre İthalat ve İhracat Dağılımı…….....165

Ek5: Amerika İle Pakistan'ın Askeri Kapasitesinin Karşılaştırılması…….166

Ek6: Pakistan İle Hindistan'ın Askeri Kapasitesinin Karşılaştırılma……167

Ek7: Çin'in Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Dağılımı……...……...168

Ek8: Pakistan İle Amerika'nın Ekonomik Görünümü……..….169

Ek9: Pakistan İle İran'ın Ülke Künyeleri…….....171

Ek:10 Pakistan İle Afganistan'ın Ülke Künyeleri…….....172

GİRİŞ

11 Eylül terör saldırılarının ardından yeni bir güvenlik anlayışı çerçevesinde politikalarını uygulamaya koyan ABD, yayınladığı ulusal güvenlik stratejisinde terör hassasiyetini dile getirmiş kendisine küresel terörle mücadele için bir alan yaratmıştır. Küresel istikrarın sağlanması adına tehdit olarak algıladığı devletlerle mücadele içerisine girip önleyici savaş stratejisi kapsamında müdahalede bulunmuş ve yaptırım seçeneklerini uygulamaya koymuştur. ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından izlemiş olduğu politikalar Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile sona eren Soğuk Savaş'ın ertesinde oluşturulmaya çalışılan yeni dünya düzeninin emareleri olarak okunmuştur.

Gerçekleştirilen terör saldırılarının evvelinde terör örgütleri ile arasına mesafe koymamakla suçlanan ve nükleer faaliyet yürüten Pakistan, yaptırımlarla daha da kötü bir hal alan ekonomisi ve ülke içerisinde sağlamaya çalıştığı istikrar mücadelesiyle 11 Eylül terör saldırılarını karşılamıştır. Hindistan ile girmiş olduğu varoluşsal mücadele ise saldırılar öncesi savaş boyutuna ulaşmış; Pakistan, coğrafyasında zorlu bir süreç yaşamıştır. 11 Eylül saldırıları ile birlikte bu sürecin ortadan kaldırılması adına fırsat yakalayan Pakistan, uluslararası kamuoyu ile birlikte hareket etmeyi öncelemiştir. 11 Eylül terör saldırıları 21. yüzyılda Pakistan ile ABD arasındaki ilişkilerin belirleyicisi olmuştur. Pakistan, olayların ardından ABD tarafından oluşturulan denklemin merkez ülkelerinden biri haline gelmiştir.

Yaşanan gelişmelerin ardından ABD ile birlikte hareket eden İslamabad yönetimi karşılaşacağı risk ve tehditleri elde edeceği çıkar ve avantajların altında görmüş, gerekli ekonomik ve askeri desteğin sağlanmasını hedeflemiştir. İki ülke tarafından atılan karşılıklı adımlar, ABD hegemonyası ve Pakistan'ın bölgesel gücü altında yaşamak istemeyen devlet ve devlet dışı aktörlerde rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Devam eden süreçte ABD ile Pakistan'ın önceliklerinin birbirlerinden farklılık göstermeye başlaması iki ülke arasındaki uyumu anlaşmazlıklara bırakırken aktörlerin izlediği yıpratma ve yakın tutma politikaları, aralarındaki ilişkilerin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir. ABD'nin, Çin'den algıladığı tehdidin artarak devam etmesi neticesinde Çin karşısında güçlü bir Hindistan yaratma arzusu Pakistan'ın ABD'ye olan güveninde azalmaya yol açarken, Pakistan'ın Çin ile olan ilişkilerini

güçlendirmeye devam etmesi Pakistan ile ABD arasında var olan güven problemini daha da derinleştirmiştir. ABD'nin, Pakistan ile sınır paylaşımında bulunan İran ile Afganistan'a yönelik politikaları ve Pakistan'ın bu ülkelere yönelik yaklaşımı da iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrine etki etmiştir.

İzlenen politikalar karşısında iki ülke arasında devam eden sorunların varlığı, iki ülkenin birçok konuda karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Sahip olunan değerlerin yarattığı etkiyle birlikte ülkeler çözüm masasından uzaklaşmaya başlamış çıkarları koruma ve yeni kazanımlar elde etme gayesi bu iki ülkeyi birbirinden gitgide uzaklaştırmıştır. Bu durum, yakalanan uyum ile elde edilen kazanımlardan geri kalmalarına ve kazanımların yeniden sağlanılmasını da güçleştirmeye başlamıştır. İki ülke, birlikte hareket etmelerini zorlaştıran ve aralarındaki güveni ortadan kaldıracak yeni ittifak ağlarının önünü açmıştır.

ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilere etki eden unsurların çeşitlilik göstermesi, iki ülke arasındaki ilişkilerin seyrinden etkilenen alanın genişliği, ilişkilerin küresel ölçekte atılacak adımlara tesir etmesi, Washington ile İslamabad arasındaki ilişkilere eğilimi daha fazla arttırırken kendisini bir inceleme alanı olarak ortaya çıkarmıştır. Öyle ki Afganistan, Hindistan, Çin, İran gibi ülkelerin ABD ile Pakistan ilişkilerindeki yeri olayları çok boyutlu bir hale getirmiştir. Bugüne değin ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerin salt iki ülke penceresinden değerlendirmesi konunun anlaşılırlığında noksanlıklar yarattığı gibi, iki ülke arasındaki ilişkilerin küresel ölçekte yaratacağı etkilerin de göz ardı edilmesine neden olmuştur. Ancak ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerin doğru bir biçimde ele alınması uluslararası kamuoyuna etki eden birçok olayın ve ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerin anlaşılabilirliğine imkân tanıyacaktır.

ABD ile Pakistan ilişkilerinin doğru bir biçimde analiz edilmesi gayesiyle hareket edilen çalışmada, 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından yaşanan gelişmelere ağırlık verilerek iki ülke arasındaki ilişkilerin analizinin daha doğru yapılması ve ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerin kırılma noktaları üzerinde durularak konunun anlaşılabilirliğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İlişkiler değerlendirilmeye tabi tutulurken iki ülkenin izlediği politikalara etki eden unsurlar metin içerisinde kendisine yer bulmuştur. ABD ve Pakistan arasındaki ilişkilerde yer edinen ülkelerle olan münasebetler ele alınarak bu ülkelerle yaşanan sorunların ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilere etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. ABD ve Pakistan için öne çıkan, gelecekte gerçekleşmesi muhtemel sorunların anlaşılması adına zemin hazırlanmıştır. ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerin yaratacağı etkinin boyutu gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

İki ülke arasındaki ilişkilerin tahlil ve analizinin doğru bir biçimde yapılması adına ABD ile Pakistan arasında çıkarların örtüşmeye, ilişkilerin kuvvetlenmeye başladığı dönem birinci bölümdeki ABD-Pakistan İlişkilerinde Başlangıç Dönemi: İşbirliği ve Bölgesel Çatışmalar ile Uyuşmazlıkların İlişkilere Yansıması başlığı altında ele alınmıştır. Başlık altında, ülkelerin dış politika önceliklerinde yakaladığı uyum ve iki ülkeyi birlikte hareket etmeye iten sebeplerin yanıtları aranmıştır. Pakistan'ın, SSCB ile ABD arasındaki mücadelede ABD ile birlikte hareket etmesinin gerekçeleri incelenirken, tesis edilen ilişkilerin kuvvetlenmesinde öne çıkan, taraflara avantaj sağlayan ve birbirlerine imtiyaz tanıdıkları anlaşmalar üzerinde durulmuştur. Dönem içinde yaşanan bölgesel çatışma ve uyuşmazlıkların ilişkiler üzerindeki etkisi alt başlıklar halinde ele alınmış, ülke ilişkilerinin altın çağı olarak nitelendirilen dönemden sonra izlenen hangi politikaların ikili münasebetleri olumsuz yönde etkilediği sorusuna yanıt aranmıştır.

İkinci bölüm, 11 Eylül Saldırıları ve Af-Pak Stratejisi Kapsamında ABD-Pakistan İlişkileri başlığı altında incelenirken ilk olarak, 11 Eylül saldırıları, saldırılar karşısında Pakistan'ın tutumu, Afganistan'a gerçekleştirilen müdahalenin ABD ve Pakistan'a sunduğu fırsatlar ve yakalan uyum, ABD tarafından yayınlanan ulusal güvenlik stratejisi incelenmiştir. Nitekim 21. yüzyılın ilk yıllarında yaşanan bu hadiseler ABD ve Pakistan ilişkilerinin yeni dönemine temel oluştururken, 11 Eylül

saldırılarının ardından ABD'nin aldığı kararlar yakalanan fırsat ve uyumun ne ölçüde değerlendirildiği, ulusal güvenlik stratejisinde ABD'nin vermiş olduğu mesaj ve Pakistan'ın güvenlik stratejisi kapsamında sergilediği tutum aydınlatılmaya çalışılmıştır. Yine ikinci bölümde, alınan kararların ilişkilerin gerilmesini ne derecede etkilediği, bölge özelindeki sorunların ülkelerin hangi emelleri doğrultusunda çözüme kavuşturulamadığı, gerçekleştirilen operasyonların ilişkiler üzerinde yarattığı etkilerin ne boyutta olduğu gibi sorulara da cevaplar aranmıştır.

Son bölümde ise İkili Münasebetler ve Bölgesel Sorunlar Karşısında ABD-Pakistan İlişkileri başlığı altında incelemeler yapılmıştır. ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerin seyrine yön veren devletler üzerinde durulmuştur. Bu ülkelerle ikili münasebetlere kısa bir biçimde değinilerek, diğer ülkelerle kurulan işbirliklerinin ve duyulan tehdit algılamalarının ilişkilerde ne ölçüde belirleyici olduğu sorusuna yanıt aranmıştır. ABD ile Pakistan'ın bölgesel sorunlara yönelik politikalarının ilişkilerdeki mevcut ve muhtemel etkilerinin ortaya konulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerde belirleyiciliği olan Hindistan, İran ve Çin'in, ABD ve Pakistan ile ilişkileri alt başlıklar halinde alınmıştır. Keşmir, Peştunistan ve Belucistan sorunları güncel gelişmeler ışığında değerlendirilerek bu sorunların ilişkilerdeki yeri incelenmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE BAŞLANGIÇ DÖNEMİ: İŞBİRLİĞİ ve BÖLGESEL ÇATIŞMALAR İLE UYUŞMAZLIKLARIN İLİŞKİLERE YANSIMASI

1. KESİŞEN YOLLAR

1.1.ABD'nin Pakistan'ı Keşfi

Karşılıklı işbirliğinden gerginliğe gerginlikten kayıtsızlığa ve son dönemde ise çatışmaya kadar uzanan ABD-Pakistan ilişkileri, tarihsel süreç içerisinde jeopolitik gerçekler ve stratejik zorlamalar ile birlikte karşılıklı etkileşim içerisinde seyretmiştir.[1] ABD 2. Dünya Savaşı'na kadar ekonomik anlamda Hint alt kıtasının kendisine bir kazanç sağlamamasından ötürü bölgeye ilgi göstermemiştir. SSCB ve Çin gibi bölgeye ortak bir sınırının bulunmaması da bölgesel çıkarlarının olmayışına etki etmiştir.[2]

2. Dünya Savaşı süresince ve savaştan hemen sonra anti-komünizm ABD politikasının temel konusunu oluşturmuştur. ABD, SSCB'nin genişleme çabalarına karşı aynı kuvvetle karşı koyma politikasını benimsemiştir.[3] 1 Şubat 1947'de General George Marshall'ın Dışişleri Bakanı olmasıyla ABD dış politikasında temel bir dönüşüm yaşanmıştır. Dışişleri Bakanı olarak görev yürüten Marshall, Dean Acheson ve George Kennan ile ABD dış politikasını şekillendirmeyi amaçlamış ve bu doğrultuda adımlar atmaya başlamıştır.

ABD dış politikasının belirleyici üç ismi dünya politikalarında üstün hâkim rolü giderek sarsılan İngiltere'nin yerini ABD'nin alması ve Sovyet Rusya'ya güvenilmemesi gerektiğini ancak güçlü ve sürekli bir karşılamanın Rus gücünün dünya üzerinde yayılmasını önleyeceği düşüncesi etrafında birleşmiştir. ABD İngiltere'nin, Yunanistan ve Türkiye'deki antikomünist yönetimlere artık destek

[1]Rais A. Khan, "Pakistan United States Relations an Appraisal Authors", **American Studies**, Cilt 23, Sayı 1, 1 Nisan 1985, s.84
[2]M.Raziullah Azmi, "Pakistan United States Relations an Appraisal Authors'', **Pakistan Institute of International Affairs**, Cilt 36, Sayı 3, 1983, s.37
[3]Ayça Ülker Erkan, "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası" ,**Sosyal Bilimler**, Cilt 8, Sayı 1, 2010, s.188-189

sağlamayacağını açıklamasının ardından devreye girerek bu ülkelerde Sovyet etkisini azaltmak adına yardımlarda bulunmaya başlamıştır.[4]

Sovyet Rusya'ya karşı gerçekleştirilen hamleler ABD dış politikasında yeni bir akışı ortaya çıkarmıştır. Sovyet Rusya'nın adımlarının sertçe ve sabırla çevrelenmesi. ABD'nin komünist yayılmacılığa karşı koyma politikası; ABD ve Sovyet Rusya'yı dünyanın birçok yerinde karşı karşıya getirmiştir. ABD ile SSCB arasındaki çekişme 1940'ların sonu ile 1950'li yılların başında artarak devam etmiştir. ABD NATO'nun kurulması ile birlikte çevrelemenin son aşamasını tamamlamışır. Askeri güçlerini yeni silahlar ve yeni yöntemlerle kurmaya çalışan bu iki devlet arasındaki diplomatik yarış ise Avrupa'dan Asya'ya taşınmıştır.[5]

Bu dönemde Asya'ya ilişkin CIA ve Hava-Kara-Deniz Güçleri Koordinasyon Komitesinin (SANACC) hazırladığı raporlarda Hint alt kıtasının stratejik konumuna atıfta bulunulmuştur. Hint alt kıtası, değerli ancak ABD açısından yaşamsal öneme sahip olmayan bir yer olarak tanımlanmıştır. Raporlarda bölgenin SSCB'den uzak ve doğrudan Sovyet tehdidi oluşturmadığı da vurgulanmıştır.[6] Fakat Asya bölgesinde olayların cereyan etmesi, bölgeyi etkileyecek hadiselerin yaşanması, ABD'nin yüzünün bu coğrafyaya dönmesine neden olmuştur.

II. Dünya Savaşının sona ermesiyle birlikte Çin, milliyetçi Çan Kay Şek'in kontrolündeki güney, Komünist Mao Tse Tung kontrolü altındaki kuzey olarak ikiye ayrılmış, ABD desteğini alan güney ile kuzey arasında 1947'de iç savaş patlak vermiştir. 1949 sonlarına doğru biten savaş neticesinde Mao önderliğindeki komünistler ülkedeki kontrolü tamamen ele geçirmiştir. Savaşın ardından Mao ve Stalin arasında Çin-Sovyet Yardım Anlaşması imzalamıştır. Bu durum ABD'de, Çin'in Sovyet etkisine gireceği endişesini yaratmıştır.[7]

İran ile Anglo-Iranian Oil Company arasında gelir, petrolün iç piyasaya satış fiyatı, halkın şirket bünyesinde çalıştırılmasına izin verilmemesi gibi etkenlerden ötürü ortaya çıkan ve Musaddık'ın Anglo-Amerikan şirketlerini millileştirmesi ile

[4]Robert A.Divine, T. H.Breen, G.M. Fredr, **Geçmişte ve Günümüzde Amerika**, Çev. İhsan Dağı, Dış Politika Enstitüsü, Ankara, 1994, s.200-201
[5]Divine, Breen, Fredr, **a.g.e.**, s.204
[6]Zulfqar Khan, "Pakistan-United States Entente Cordiale and Regional Security", **Pakistan Horizon,** Cilt 69, Sayı 4, Ekim 2016
[7]Divine, Breen, Fredr, **a.g.e.**, s.206

neticelenen olayın yaşanması[8], Kore'de ABD'nin Sovyet Rusya ve Çin ile karşı karşıya gelmesi, ABD'nin yaşadığı endişeyi daha da arttırmıştır. Asya'daki güç dengesinin Sovyet lehine ilerlemesi üzerine ABD dış politika yapıcıları, bu coğrafyada daha etkin bir şekilde mücadele içerisine girmeye ve bu doğrultuda Güney Asya'daki stratejik çıkarlarına ağırlık vermeye başlamıştır.[9]

1947 yılında İngilizlerin Hint alt kıtasından çekilmesiyle birlikte Pakistan ve Hindistan devletleri ortaya çıkmıştır.[10] Bu coğrafyada Çin ve Sovyet Rusya ile girişilen mücadelede Truman yönetimi tarafından ilk etapta Pakistan göz ardı edilerek Hindistan'a ağırlık verilmiştir. Hindistan'ın büyüklüğü, nüfusu ve Çin'e karşı demokratik bir güç olma potansiyeli ABD dış politika yapıcılarını etkilemiştir.

Ancak, 1949 yılında ABD'yi ziyaret eden ilk Güney Asya lideri Nehru'nun dünya görüşü ve bölgesel algılamaları ABD ile farklılık göstermiştir. Hindistan, ABD'nin ekonomik ve askeri yardımlarını memnuniyetle karşılarken, ABD ile herhangi bir askeri koalisyona girmeyi reddetmiştir. Bölgede bir Amerikan güvenlik şemsiyesi fikri Hindistan tarafından kabul görmemiştir. ABD ile Hindistan arasında yaşanan bu fikir ayrılıkları, ABD ve Pakistan ilişkileri adına bir fırsat yaratmıştır.[11]

Pakistan ile diğer ülkeler arasında yapıcı ve barışçıl politikalar izlenebileceğine dair umutlar beslediğini açıklayan ABD'de, Pakistan'da bulunan Karaçi üsleri SSCB'ye karşı gerçekleştirilecek hava operasyonunda önemli bir nokta olarak değerlendirilmeye alınmış, Pakistan coğrafyasının Ortadoğu petrollerinin savunulmasında önemli bir alan yaratacağı düşüncesi hakim olmaya başlamıştır.[12]

Bu dönemde jeopolitik öneminin ABD tarafında değer kazandığının farkına varan Pakistan, Türkiye ve Yunanistan'a verilen yardımların diğer Müslüman ülkelere de verilmesinin gerekliliğini dile getirmiştir. ABD tarafından bir yanıt alamayınca da Sovyet tarafından yapılacak davete katılacağını açıklamıştır. Bu durumun ABD tarafında yarattığı endişe neticesinde gerekli mühimmat yardımını

[8]Tayyar Arı, **Irak, İran, ABD ve Petrol**, Alfa Yayınları, (2.Baskı), 2007, s.175
[9]Khan, **a.g.e.**, s.85
[10]Bruce Riedel, **Kıyametin Eşiğinde ABD, Hindistan Pakistan Sarmalı**, Çev. Arzu Birkan, Matbuat Yayın Grubu, (1.Baskı), 2015, s.50
[11]Khan, **a.g.e**, s.85
[12]Mussarat Jabeen, Muhammad Saleem Mazhar, "Security Game: SEATO and CENTO as Instrument of Economıc and Mılıtary Assistance to Encircle Pakistan", **Pakistan Economıc and Socıal Review**, Cilt 49, Sayı 1, s.112

almıştır. ABD, Pakistan'ın SSCB'ye kaybını önlemek adına gerekli desteği sağlamıştır. Bu yardım üzerine Sovyet ziyaretini iptal eden Liyakat Ali Han, rotasını 1950'li yılların başında ABD'ye çevirmiştir. Liyakat Ali Han, ziyaret kapsamında bulunduğu ABD'de Güney Asya'da güvenlik temelli bir ilişkinin gerekliliğini vurgulamıştır.[13] Ziyaret neticesinde Pakistan ABD'ye, Güney Asya'daki güvenlik ilişkilerine verdiği önemi, samimi ilişkilere ve işbirliğine olan arzusunu göstermeyi başarmıştır.

1951 yılında Güney Asya'daki stratejik çıkarlarını teşvik etmek için ABD'li politika yapıcıları Avrupa'da NATO ile önlenilmeye çalışılan Sovyet yayılmacılığının Ortadoğu ve Güney Asya'da devam ettiğini belirtip Pakistan katkısının alanın savunulmasında belirleyici bir faktör olduğuna karar vermiştir. Temel amacın komünist saldırganlığını caydırmak olduğu bu oluşumlar, ABD politikalarının ayrılmaz birer parçalarını oluşturmuştur. Kolektif güvenlik kavramı altında dost olarak görülen ülkelerin güçlerini koordine etmek ve yeteneklerine göre organize etmeyi amaçlayan ABD, bu doğrultuda Dört Nokta Programı adı altında Pakistan'a 600 milyon dolarlık yardım sağlamıştır.[14]

1953 yılına gelindiğinde ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Asya müttefikleri arayışı kapsamında Pakistan'a yapmış olduğu ziyarette çok olumlu bir hava ile karşılaşmıştır. Pakistan yönetimi, Antikomünist Pakt'a olan bağlıklarını vurgulamıştır. Bu ziyarette, Pakistan'ı çabalarından dolayı takdir eden Foster'ın üzerinde Pakistan, olumlu bir izlenim bırakmıştır.[15] Pakistan'ın takınmış olduğu tavır, kimi çevrelere göre Dulles'in ziyaretinden önce Pakistan'a verilen 74 milyon dolar değerindeki 1 milyon ton buğdaydan kaynaklanmış olsa da bu ziyaret sonrası iki ülke ilişkilerinde önemli mesafeler kat edilmeye başlanmıştır.[16] Pakistan'ın komünizmi çevrelemeye yönelik ABD ile ortak hareket etmesi, Pakistan ve ABD ittifakı adına

[13]Leo A. Rose, Noor A. Hussain, "United States and Pakistan Relation", **Instıtute of East Asian Studies University, of California, Bekeley**, Aralık 2018, Sayı 3, s.3
[14]Munawar Hussain, "Pak-US Relations: an Historical Overview", **Pakistan Journal of Historyand Culture**, Cilt 37, Sayı 2, 2016, s.116
[15] Khan, **a.g.e.**, **s**.89
[16]Jabeen, Mazhar, **a.g.e.**, s.117

bir doğuş sağlarken, Hindistan'ın tarafsızlık politikasında diretmesi, Pakistan'ı ABD'nin stratejileri açısından daha önemli bir konuma getirmiştir.[17]

1.2.Pakistan için Aranan Kan: ABD

Ulusal çıkarlar, ekonomik ve politik farklılıklar, süper güç ile kalkınmakta olan bir ülke arasındaki ilişkilerin doğasında var olan problemler ve jeopolitik gerçekler, Pakistan'ın ABD ile arasındaki ilişkilerin seyrine etki etmiştir. 1947 yılında bağımsızlığını kazanan Pakistan'ın yeni bir ulus inşası oldukça zorlu başlamıştır.[18] Bağımsızlığının ilk yıllarında Pakistan'ın en büyük rakibi olan Hindistan, Batı ve Doğu Blokları tarafından ilgi görmeye başlamış, Çin lideri Çan Kay Şek ile Nehru arasındaki şahsi dostluk Pakistan'ı bu süreçte yalnızlaştırırken, Çin'den tehdit algılamasına da neden olmuştur. Halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan Pakistan, bu dönemde destek alınacak yer olarak İslam dünyasına yönelmiştir.[19]

Pakistan'ın bu süreçteki tavrı İslam anlayışı üzerine temellenmiştir. Pakistan devletinin kuruluş felsefesinin temelinde İslam'ın yatması Pakistan'ın İslam dünyası ile işbirliğinde itici güç olmuştur.[20] Kuruluş döneminde Müslüman ülkelerle ilişkilerini geliştirmeye çalışan Pakistan aynı zamanda büyük güçlerden de kendisini uzak tutmaya çalışmıştır. Muhammed Ali Cinnah, o dönemki politikasını dünyadaki bütün milletlere karşı dostluk ve iyi niyet olarak tanımlamıştır.[21] Ancak Afganistan ile yaşanan sınır sorunu, mülteci akını, ekonomik sorunlar ile mücadele, Hindistan ile yaşamış olduğu Keşmir sorunu, Pakistan açısından can sıkıcı bir durum yaratmaya başlamıştır.[22] Keşmir'in kaybı ve sonrasında Hindistan karşısında yaşanan güvensizlik duygusu, Müslüman dünyasıyla kurulan işbirliğinin ülkenin güvenlik ihtiyacını karşılamada yetersiz kaldığını göstermiştir.[23]

---

[17] Azmi, **a.g.e.**, s.37
[18]"SEATO and Pakistan", **Pakistan Horizon**, Cilt 7, Sayı 3, Eylül 1954, s.146-148
[19]Yıldıray Yörük, "**Asya'daki Güç Mücadelesi ve Pakistan**", Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.15-16
[20]Ömer Lütfi Taşçıoğlu, **ABD'nin Küreselleştirme Politikaları**, Nobel Akademik Yayıncılık, (2.Baskı), 2009, s.53-54
[21]Hussain, **a.g.e.**, s.65
[22]Khan, **a.g.e.**, s.86
[23]Cengiz Topel Mermer, "**Siyasal Bütünlük ve Bölgesel Sorunlar Açısından Pakistan**", Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.48

Pakistan altyapısını geliştirme ve silahlı kuvvetlerin modernizasyonu için mali desteğe ihtiyaç duymaya başlamıştır.[24] İslam temelli kimliğinden ötürü komünizme mesafeli duran Pakistan, ekonomik ve güvenlik gereksinimlerini karşılayabilmek adına ABD ile ilişkilerini geliştirmeyi kendisi için daha uygun bulmuştur. Ancak 1947-1952 yılları arasında Pakistan, Truman yönetiminden yine de istediği ilgiyi görememiştir. 1953 yılında Eisenhower'ın komünizmin Asya'ya ve Pakistan'a yayılma endişesi, Pakistan'a olan ilgiyi arttırırken Pakistan'ın beklentilerini karşılayan önemli bir dönemi de beraberinde getirmiştir.[25] 1953 yılında ABD başkan yardımcısı Richard M. Nixon Pakistan'a gerçekleştirmiş olduğu ziyarette gelecek yılları için, gerek güvenlik gerek de endüstriyel gelişim anlamında Pakistan'ın yanında yer almaktan duyacakları memnuniyeti ifade etmiştir.[26] Güney Asya'da güçlü bir Pakistan ABD tarafından son derece arzulanan bir durum oluşturmaya başlamıştır.[27]

1953 yılında iki ülke arasında imzalanan Teknik ve Ekonomik işbirliği Anlaşması Pakistan'a askeri malzeme yardımında bulunulmasını sağlarken, yine 1953 yılında Pakistan'ın ABD'den aldığı önemli miktarda ekonomik yardım, iki ülke arasındaki ilişkileri bir üst seviyeye taşımıştır. Pakistan ABD ile yakın ilişkiler içerisine girerek zayıf diplomatik kanallarını güçlendirmiş, bölgedeki rolünü giderek arttırmaya başlamıştır.[28] Yaşanan gelişmeler Pakistan tarafından, Hindistan karşısında alınan son derece önemli ve kritik hamleler olarak okunmuştur.[29]

---

[24]Umbreen Javaid, "Historical Perspective of Pakistan USA Relations; Lessons for Pakistan", **Journal of South Asian Studies**, Ocak 2014, s.292,
[25]Micheal B. Biskhu, "In Search of Idenıty and Security: Pakistan and the Midle East,1947-1977", **Conflict Quarterly**, Summer 1992, s.37
[26]Hussain, **a.g.e.**, s.68
[27]Hamza Alavi, "Pakistan-US Military Alliance", **Economıc Poitical Weekly**, Cilt 33, Sayı 25, 20 Haziran 1998
[28]Lubna Sunawar, Tatiana Couto, "U.S Pakistan Relations During the Cold War", **The Journal of International Relations, Peace Studies and Devolopment**, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s.3
[29]Elif Bali, "**Hindistan ve Pakistan'ın Dış Politika Tercihlerinin Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş Sonrasına Yansımaları**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.52

2.İŞBİRLİĞİ ve ANLAŞMALAR

2.1. Karşılıklı Savunma ve Yardım Anlaşması

İslamabad, ABD'nin Yakın Doğu, Güney Asya ve Afrika ile ilişkilerinden sorumlu Dışişleri Bakanı yardımcısı George C. Mc Gee tarafından, Pakistan olmadan Ortadoğu'nun savunulmasının imkânsız olduğu düşüncesi ile dile getirilmiştir. Pakistan ile olan ilişkilerini bir ittifak çizgisinde ilerletmenin gerekliliğine inanan Eisenhower yönetimi de benzer inancı taşımıştır. ABD nezdinde Pakistan'a verilen ağırlık artmaya başlamıştır. Bu doğrultuda ABD ve Pakistan arasında 2 Mayıs 1954 yılında Karşılıklı Savunma ve Yardım Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma çerçevesinde ABD askeri yardım danışma grubu oluşturulmuştur. Pakistan bu anlaşma neticesinde ABD'den 1979 yılına kadar 6 milyar dolar askeri ve ekonomik yardım almıştır.[30]

Anlaşma gereğince ABD hükümeti tarafından temin edilecek yardımlar 1949 Sayılı Karşılıklı Savunma Yardım Yasası ve 1951 tarihli Karşılıklı Güvenlik Yasası'nın hükümleri altında sunulmuştur. Pakistan, bu yardımları iç güvenliğini korumak, meşru müdafaa yapmak, bölgenin savunulması için kullanmak durumunda olup herhangi bir ulusa karşı saldırganlık eyleminde kullanamayacaktır. Alınan teçhizat ve malzeme herhangi bir kişiye devredilmeyecektir.[31]ABD, Karşılıklı Savunma ve Yardım Anlaşması kapsamında 900 milyon dolar değerindeki askeri teçhizatı genişletmiş, Pakistan ordusu, tanklar ve avcı jetleri dahil olmak üzere çeşitli ekipmanlarla önemli ölçüde güncellenmiştir.

Pakistan Hava Kuvvetleri, F-104 de dâhil olmak üzere altı adet modern jet uçağı almıştır. Donanma da on iki gemi almıştır. Ayrıca Karaçi ve Chittagong limanları modernize edilmiştir. Ordu, ABD tarafından örgütlenmiş ve donanımlı bir güç haline dönüştürülmüştür. Pakistanlı subaylar ABD'li askerler tarafından eğitilmiştir. Pakistan ordusu büyük ölçüde daha modern bir hale gelmiştir.[32]ABD'den alınan askeri yardımlar muhtemel bir komünist tehlikeye karşı

---

[30]Tayyar Arı, **Global Politika ve Güney Asya: Keşmir Sorunu Nükleer Yarış**, Alfa Basım Yayın, (2.Baskı), 2000, s.194

[31]Muhammad Zafrullah Khan, John, K.Emmerson, "**Mutual Defense Agreement**", Middle East Jurnal, Cilt 8, Sayı 3

[32]"Mutual Defence Agreement (1954) ", Ere of Aliances: 153-1962, **Foregin Policy**, 6 Ağustos, 2014,

korunmak için alınmışsa da, Pakistan savunma anlamında kendisini güçlendirmiş, bu durum Hindistan tarafından endişeyle izlenmeye başlanmıştır.[33] Bu anlaşma ABD için Sovyet genişlemesinin sınırlandırılması politikasının ayrılmaz bir parçası, komünist olmayan ülkeleri komünizm saldırganlığına karşı korumanın da önemli bir ayağı olmuştur. Modern savaşın hızla değişen gereksinimlerinin ülkenin ekonomisine giderek artan bir yük getirmesi ve bu nedenle ekonomik kalkınmaya yönelik kaynakların siyasi statüsünü sürdürme açısından yetersiz kalması, Pakistan'ın bağımsızlığı ve bölgesel güvenliği açısından da olumsuz bir durum yaratırken, bu anlaşma hem bu durumla mücadele açısından hem de Pakistan için savunmasını, askeri ve ekonomik kabiliyetini Hindistan'a karşı arttırması açısından oldukça değerli bir adım niteliği taşımıştır.[34]

2.2. SEATO/Manila Paktı

1954 yılında, ABD, Fransa, İngiltere, Yeni Zelanda, Avustralya, Filipinler, Tayland ve Pakistan Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü (SEATO) veya diğer bir adıyla Manila Paktı'nı oluşturmuştur. Antlaşma, Asya ve Pasifik halklarının, haklarını eşitlik ve kendi kaderini tayin hakkıyla onaylayan ve üye ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve kültürel işbirliğinin hedefleyen bir oluşum niteliği taşımıştır. Üye ülkelerin askeri güçlerine dayanan SEATO Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü olarak adlandırılsa da, pakta sadece iki Güneydoğu Asya ülkesi üye olmuştur.[35]

Güneydoğu Asya ile bu devletler arasında sağlanacak işbirliği ABD'nin, komünizme karşı yürüttüğü kampanyanın bir parçası olarak görülmüştür. Eğer uygun şekilde kullanılırsa, komünizmi besleyen kaynakları ortadan kaldıracağı ve komünist saldırganlığın sağlam bir direnişle karşılayacağı düşünülmüştür. 1953'te, Komünist güçlerin Laos'a ilerlemesi, akabinde 1954'te Kamboçya'yı da istila etmesi böyle bir oluşumu ABD açısından zorunlu kılmıştır.[36]

---

https://historypak.com/mutual-defense-assistance-agreement-1954/ (Erişim: 08.10.2018)

[33]Ali Erhan Ertan, "**Pakistan'da Etnik Milliyetçilik Hareketleri ve Beluç Sorunu**", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s.15

[34]Amit K. Chhabra, "Break Through or Breakdown? U.S.-Pakistan Military Alliance of 1954", **Foregin Policy Journal,** Kasım 2011, s.2-6

[35]Jabeen, Mazhar, **a.g.e.**, s.119-120

[36] "SEATO and Pakistan", **Pakistan Horizon**, Cilt 7, Sayı 3, Eylül 1954, s.142

Temel amacı komünist saldırganlığa karşı mücadele etmek olan örgüt, başta Pakistan ve diğer ülkeler tarafından saldırganlık türleri arasında ayrım yapmaması konusunda uyarılmıştır. Daha sonra ABD komünist saldırganlığa karşı hareket etmeye kararlı olduğunu ancak diğer saldırganlık durumunda danışmaya söz verdiğini açıklamıştır.[37] Örgüt, Pakistan için Hindistan'la mücadelesinde destek almak adına önem taşımıştır. Keşmir meselesiyle ilgili bir dayanışma başlatmayı hedefleyen Pakistan, örgüt kapsamında ekonomik ve askeri yardım gibi kazanımlar elde etmiştir. Bunun yanı sıra SEATO bünyesinde kurulan eğitim merkezleri ve Pakistan'da yüzlerce kişinin bu kapsamda eğitim alması ise elde edilen bir diğer kazanım olarak öne çıkmıştır.[38]

ABD açısından SEATO, Güneydoğu Asya'daki komünist ilerlemelere karşı toplu hareket için önem taşımıştır. Ancak, kavramsal muadili Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütüne (NATO) kıyasla çok daha az etkin olmuştur. Ayrıca, İngiltere ve Fransa'nın SEATO'nun bir parçası olduğu, ancak sadece iki Güneydoğu Asya ülkesinin ve Pakistan'ın örgüte üye olduğu gerçeği, NATO'nun Avrupa'da olduğu gibi, anlaşmanın bölgeye tamamen dayanmadığını göstermiştir.[39] Yine de anlaşma çerçevesinde, ABD için Pakistan yeni güvenlik anlayışının bir unsuru haline gelirken, Pakistan adına bu oluşum içerisinde yer almak ittifak politikasının başlangıcı olarak görülmüştür.[40]

[37] "**Pakistan and the Souh East Asia Treaty Organization**", 22 Haziran 2012, https://historypak.com/pakistan-and-the-south-east-asia-treaty-organization/ (Erişim: 10.10.2018)
[38]"South East Asia Treaty Organization SEATO (1954)", **U.S Department of State Archıve**, 20 Ocak 2001, https://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lw/88315.htm (Erişim: 10.10.2018)
[39]Lutz, R. C, "South East Asia Treaty Organization", **Salem Press Encyclopedia**
[40]Bali, **a.g.e.**, s.58

2.3.Pakistan'ın Bağdat Paktına Katılması

J.F.Dulles 27 Ocak 1953'te yaptığı konuşmada Ortadoğu konusunda ABD tarafında duyulan endişeleri şu şekilde dile getirmiştir.

"Ortadoğu'da Komünistlerin, Arapları İngilizlere ve bize karşı fanatik bir nefretle sevk etmeye çalıştıklarını görüyoruz. Bu bölge dünyanın bilinen en büyük petrol rezervine sahiptir. Sovyetler Birliği'nin bölgeye ilgisi de, Stalin'in 1940'da Hitlere söylediği ve Ortadoğu'nun Sovyet isteklerinin merkezi olarak görülmesi gerektiği yolundaki sözlerinde açıkça görülmektedir. Bütün bu bölge muhtemel düşmanlarımızın eline geçtiği takdirde, ekonomik güç dengesinde büyük bir değişikliğe yol açacaktır. Öte yandan bu bölge, Avrupa'nın Asya ile bağlantısını temin eden hayat yoluna yani Süveyş kanalına da sahip bulunmaktadır."

Bölgenin kaybedilme endişesi, 1953'te yönetimi ele geçiren Eisenhower'ın operasyonlara ABD'nin katılımını azaltmayı ve yerel güçlerin mücadelesini öne çıkarmayı hedefleyen yaklaşımı[41], Ortadoğu'da bir savunma sistemine giden gelişmelerde dönüm noktası olmuş aynı zamanda ABD-Pakistan arasında yeni bir ittifak anlaşmasını doğmasını sağlamıştır.[42] 1953 yılında Dulles, Pakistan'a ziyareti sırasında Ortadoğu Savunma Örgütü konusunu açınca o dönem Pakistan Başbakanı olan Muhammed Ali bölgenin güvenliğini sağlayacak her şeyi Pakistan'ın memnuniyetle karşılayacağını, bu fikrin hoşuna gittiğini, SSCB'nin Arap körfezine doğru yayılmasının önüne geçmek için bölgesel bir gruplaşmanın oluşturulabileceğini ifade etmiştir.[43]

Bu doğrultuda Ortadoğu Savunma Paktına ilk adım olarak, 28 Aralık 1953'te ABD ile Pakistan arasında Teknik ve Ekonomik Yardım Anlaşması ile 19 Mayıs 1954'te Karşılıklı Savunma için Yardım Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada Pakistan'ın bölgesel savunmaya katılacağı belirtilmiştir. Daha sonra ise Türkiye ve Pakistan arasında dostluk anlaşması imzalanmıştır. Bu şekilde Bağdat Paktı için halkanın ilk kuşağı meydana gelmiştir.[44] 24 Şubat 1955 tarihinde Türkiye ve Irak hükümetleri arasında ikili işbirliği anlaşmasının imzalanmasının ardından anlaşmanın diğer Arap devletlerine ve bölgenin güvenliği ve barışı ile ilgili bazı devletlere açık olduğu bildirilmiştir. 4 Nisan 1955'te İngiltere, 23 Eylül 1955'te Pakistan, 3 Kasım

[41]Hussain, **a.g.e.,** s.68
[42]Ömer E. Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972, Ankara, s. 51-52
[43]Ömer Osman Umar, **Bağdat Paktı**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013, s.38-39
[44]Kürkçüoğlu, **a.g.e.**, s.54

1955 tarihinde ise İran anlaşmaya dâhil olmuş ve Bağdat Paktı'nın oluşumu tamamlanmıştır.[45] Davet edilen Pakistan ilk etapta isteksiz davransa da İngiltere ve ABD'nin baskısından dolayı kabul etmiştir. Kabul etmemesinin ardındaki gerekçe ise ABD'nin ve onun askeri gücünün oluşum içersinde yer almaması olmuştur.[46]

Pakta üye olmayan ABD, Arap ülkelerinin ve İsrail'in pakta gösterdiği tepkilerden çekinmiştir. Ancak ABD pakt karşısında ilgisiz kalmamış, pakt ile siyasi ve askeri temas kurmayı ve konsey toplantılarında bir gözlemci bulundurmayı kabul etmiştir.1956 yılında Tahran'da gerçekleşen toplantıda paktın ekonomi ve yıkıcı faaliyetlerle mücadele komitelerine katılmaya, 3-6 Haziran 1957 tarihinde konseyin Karaçi'de yaptığı toplantıda da paktın askeri komitesine iştirak etmeye karar vermiştir.[47] Bağdat Paktına girerek Batı bloğunda yerini tescilleyen Pakistan'ın, Ortadoğu savunma düzenine katılma kararını alması kendisine ya da Ortadoğu'ya yöneltilecek bir Sovyet tehlikesi korkusundan ötürü değil[48], Keşmir konusunda elini güçlendirmek, modern silahlar elde etmek ve ABD ile olan ilişkisini kuvvetlendirmek isteğinden kaynaklanmıştır.[49]

Bu durum Eyüp Han tarafından, "Başlıca kaygılarımız Hindistan'ın egemen bir devlet olarak varlığımızı bir türlü kabullenemeyişinden kaynaklanmaktadır. Durumumuzu güvence altına almak için müttefiklerimize ihtiyacımız vardır." şeklinde dile getirilmiştir.[50] ABD, Pakistan'ın Bağdat Paktı'na girmesine destek olup paktın daha geniş ve bölgesel savunma oluşumlarına doğru yönelmesi açısından katılımı oldukça faydalı görmüştür.[51] ABD açısından Pakistan, Sovyet yayılmacılığına karşı önemli bir müttefik olarak yer etmeye başlamıştır.[52] Hem

---

[45]Ayşegül Şentür, Bayram Kodaman, "**CENTO Merkezi Anlaşma Örgütü**", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2001, s.24
[46]Jabeen, Mazhar, **a.g.e.**, s.125
[47] Kürkçüoğlu, **a.g.e.,** s,69
[48]Özhan Meriç, "**Türkiye'nin Doğu Politikası ve Bağdat Paktı**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2009, s.115
[49] Ertan, **a.g.e.**, s.117
[50]Ekrem Hıdır, "**Pakistan ve Komşu Devletler Arasındaki İlişkiler ve Türkiye'nin Pakistan'a Yönelik Stratejik Yaklaşımı**", Yüksek Lisans Tezi, Gebze Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.104
[51]Umar,**a.g.e.**, s.158
[52]Arı, **a.g.e.**, s.195

SEATO hem de CENTO[53]'ya giren tek Asya ülkesi olan Pakistan, 1956 yılına gelindiğinde ittifaklar ağı içerisinde yer almıştır.[54]

2.4. İki Taraflı İşbirliği Anlaşması

1959 yılında Pakistan ve ABD, İki Taraflı İşbirliği Anlaşmasını imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre ABD, güvenlik tehditleri ve savunma gereksinimleriyle başa çıkmak için Pakistan ile işbirliği yapmayı kabul etmiştir.[55] Pakistan açısından büyük önem arz eden bu anlaşma, ittifak sistemlerinin sağladığı savunma anlayışını geliştirmiştir. Pakistan bu anlaşmaya atıfta bulunarak Hindistan ile girişmiş olduğu mücadelelerde ve SSCB'nin Afganistan'ı işgali esnasında ABD'den yardım talebinde bulunmuştur. Antlaşmaya göre, Pakistan'a karşı bir saldırı olması durumunda ABD Hükümeti silahlı kuvvetleri kullanmak da dâhil uygun önlemleri almayı taahhüt etmiştir. Ayrıca antlaşmaya göre Pakistan'ın bütünlüğü ve bağımsızlığını korumak yaşamsal önemde ulusal bir çıkar olarak görülmüştür.[56]

Ortadoğu'da komünist tehditlere karşı mücadele amacı güden Eisenhower Doktrini bağlamında atılan bu adım[57], kısa vadede hem Pakistan hem de ABD için tatmin edici olmuştur. Pakistan, ABD'den büyük ölçekli askeri yardım ve ekonomik yardım almıştır. Hükümetin farklı sektörlerinde de çeşitli projeler finanse edilmiştir. 1950'lerde, 60'ların başında Pakistan'a büyük miktarda yardım yapılmıştır. Pakistan, doğrudan yardımda 630 milyon dolar, savunma ve diğer sektörlerde 670 milyon dolardan fazla yardım almıştır. Yapılan anlaşma devletin temel altyapısını değiştirmek ve ekonomiyi canlandırmak adına yardımcı olmuştur. Başlatılan projeler ekonomiye temel oluşturmuştur.[58] ABD ile yaptığı askeri ittifaklar sonucu ilk on yıl

---

[53] Yeşim Demir, "**1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**'', Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007, s.29-205
Süveyş bunalımı ile bölgeye girmeyi başaran Sovyet Rusya Pakta ve Batı prestijine büyük bir darbe indirmiştir. Akabinde 1958 yılında Irak'ta gerçekleşen darbe ile Irak Pakt'tan çekilmiştir. Bunun üzerine Pakt CENTO (Merkezi Anlaşma Örgütü) olarak yoluna devam etmiştir. Bu sefer ki oluşum içersinde ABD yer olsa da yeni teşkilatta kayda bir değer gelişme yaşanmamıştır. 1979 yılında Pakistan'ın, ardından İran'ın teşkilattan ayrılmaları üzerine Eylül 1979 yılında CENTO sona ermiştir.
[54] Tuncer Topur, **Yıkımın Adı Barış: Ortadoğu**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006, s.195,
[55]Samia Khalid, "Pakistan Relations with the United States During Ayup Khan's Period", **A Journal of Pakistan Studies**, Cilt 3, Sayı 1, 2011, s.13
[56]Bali,**a.g.e.**, s.58-59
[57]"Pakistan-The United States Alliance", **Foreign Policy**, 1 Nisan, 1994
[58]"**Pak-US Agreement of Cooperation 1959**", History Pak, 30 Temmuz 2014, https://historypak.com/pak-us-agreement-cooperation-1959/ (Erişim: 19.10.2018)

içerisinde 700 milyon dolar değerindeki askeri malzemenin ülkeye girmesi sağlanmıştır.[59]

Ekonomik yardımlar karşılığında Pakistan tarafından ABD'nin, Rusya ve Çin'e karşı 1959-1969 yılları arasında kullanması adına Peşaver yakınlarında bir gözetim üssünü kurmasına izin verilmiştir.[60] Anlaşmayla birlikte Pakistan, sağladığı askeri yardımlar ile birlikte Hindistan ile arasındaki askeri dengenin sağlanması adına da bir avantaj elde etmiştir.[61] 1959 yılında imzalanan anlaşmayla birlikte Pakistan ABD için Asya'da önemli bir müttefik konumuna gelmiştir. Bu anlaşma sadece mevcut olan bağların genişliğine ve derinliğine tanık olmakla kalmayıp aynı zamanda karşılıklı ilişkilerin daha da geliştirilmesi açısından temel olarak görülmüştür.[62]

3. BÖLGESEL ÇATIŞMA VE UYUŞMAZLIKLARIN İLİŞKİLERE YANSIMASI

3.1. Çin-Hindistan Sınır Savaşı

1949 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Tibet'e yönelmesi bu bölgeye yönelik imtiyazları bulunan Hindistan'ı rahatsız etmiştir. Ancak bu durum iki ülke arasında 1959 yılına kadar büyük çaplı bir çatışmaya neden olmamıştır. Tibet üzerinde kontrolünü sürdüren Çin'in 1959 yılında yapmış olduğu kara yolunun Tibet-Hindistan arasındaki sınırı belirleyen Mc. Mahon hattının batısına geçmesi Hindistan tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1914 yılında belirlenen bu hattı tanımadığını belirten ÇHC[63], Hindistan toprakları içerisinde yer alan 104.000 km²'lik toprağın ÇHC'ye ait olduğu iddiasında bulunmuş ve bu sınır probleminin düzeltilmesi gerektiğini Hindistan tarafına iletmiştir. Bu durumun Hindistan

[59]Hıdır, **a.g.e.**, s.104
[60]Khalıd Iqbal**,** "The Unıted States-Pakistan Security Relatıonship", **A Research Report Submıtted to the Faculty ın Fulfillement of the Research Requırement, Maxwell Air Force**, Alabama, Mart 1996, s.6,
[61]Khan, **a.g.e.**, s.89
[62]Azmi, **a.g.e.**, s.40
[63]İrşat Sarıalioğlu**,** "**Hindistan Çin İlişkilerinde Tibet Sorunu**", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.50

tarafından kabul edilmemesi üzerine iki ülke arasında artan gerilimler neticesinde 1962 yılında savaş meydana gelmiştir.[64]

Hindistan ve Çin arasında yaşanan bu savaş aynı zamanda Pakistan ve ABD arasındaki ittifak ilişkisinin sınanmasına neden olmuştur. Bağlantısızlık Hareketi'nin öncülerinden olan Hindistan, ABD'den askeri yardım talebinde bulunmuştur. ABD yönetimi ise bu talebe olumlu bir geri dönüş sağlamıştır. ABD, Hindistan'a yönelmiş bir Çin tehdidini tüm Asya'ya yönelmiş bir tehdit olarak değerlendirmiştir. Bu sebeple Hindistan üzerine daha fazla eğilim gösterilmeye başlamıştır. Ancak bu durum Pakistan'ı oldukça rahatsız etmiştir.[65]ABD'nin Hindistan ile yakınlaşmasından memnun olmayan Pakistan, Çin'e yönelerek ilişkilerini geliştirme çabası içerisine girmiştir. ABD yönetimi bu dönemde Pakistan ve Hindistan arasındaki sorunları çözebilmek adına görüşmeler düzenlemiştir. Pakistan ve Hindistan arasındaki yakınlaşmayı sağlamaya çalışan ABD, iki ülke arasındaki güvenlik endişelerini de ortadan kaldırarak Çin-Pakistan arasındaki yakınlaşmayı engellemeyi amaçlamıştır. Ancak bu hedef, 1963 yılında Pakistan'ın Çin ile sınır anlaşmasına varması neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmıştır.[66]

Pakistan, Çin ile anlaşma yaparak Kennedy yönetiminin öncülüğünde kendisine başvurulmadan Hindistan'a verilen 120 milyon dolarlık askeri yardım karşısında misillemede bulunmuştur.[67] Washington bu ilişkiyi onaylamamakla beraber, Pakistan ile ilişkilerini gerginleştirmeye de çalışmamıştır.[68] Pakistan'ın Shaksgam Vadisinin bir kısmını Çin'e devretmesi[69] kendisine rakip olarak gördüğü Hindistan'a karşı yanında güçlü bir müttefik arzulayan Çin için anlam ifade ederken, Pakistan için de Hindistan karşısında büyük bir destek yaratmıştır. Pakistan'ın Çin ile

[64]Serdar Çelebi,"**Hindistan: Güney Asya'nın Güncel Jeopolitiği Bağlamında Uluslararası Politikada Mevcut ve Muhtemel Yeri**", Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s.58

[66]Bali, **a.g.e.**, s.61
[67]Hussain, **a.g.e.**, s.66
[68] Arı,**a.g.e.,** s.195
[69]Halil Toker, **Sebepleri ve Sonuçları ile Keşmir Meselesini Kavramak**, Demavend Yayınları, (1.Baskı), İstanbul, 2017, s.88

geliştirdiği ilişkiler Hindistan'a karşı destek, ABD'ye yönelik bir mesaj olarak da okunmuştur.[70]

3.2. Pakistan-Hindistan Savaşı (1965)

Asya'nın güneyinde Hindistan, Pakistan ve Çin sınırlarında yer alan Keşmir, 1947 yılında İngiliz sömürgeliğinden kurtulan Hindistan ve Pakistan arasında bağımsızlıklarının ilk yıllarından itibaren çeşitli çatışmalara sahne olan hâkimiyet mücadelesinin verildiği bir bölge olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönemlerde Çin'in soruna müdahil olmasıyla birlikte soruna taraf olan ülke sayısının artması, Keşmir coğrafyasını içinden çıkılamaz bir hale sokmuştur. 1947 yılında bu coğrafyada karşı karşıya gelen Pakistan ve Hindistan'ın elde ettikleri topraklardan ileriye gidememiş olması, bu iki ülkeyi 1965 yılında tekrardan savaşa sürüklemiştir.

ABD, 1965 yılında meydana gelen savaşı bölgesel bir kriz olarak nitelendirip bu krize katılımın ABD ulusal çıkarına olmadığı kararına varmıştır.[71]Akabinde 1965 yılında, Pakistan'a daha çok zarar verecek olan silah ambargosu kararını almıştır.[72] Hindistan ile yapılan savaşta ABD'nin, destek vermemenin ötesinde yapılan silah yardımlarını da durdurması, Pakistan cephesinde ABD'ye yönelik olumsuz bakışı güçlendirmiştir. Nitekim bu savaşta Hindistan'ın silah çeşitliliği bakımından Pakistan'a oranla daha fazla silaha sahip olması, Pakistan'ın silah konusunda ABD'ye bağımlı olduğu gerçeği, Pakistan'a daha fazla zarar vermiştir.[73] ABD'nin 1965 yılında gerçekleşen savaşta Pakistan'ın yanında yer almaması, Hindistan'a yönelik kararsız ilişki geçmişine ve Hindistan'ın yönünü tam anlamıyla SSCB'ye dönmesi endişesinden kaynaklandığı düşünülmüştür.[74]

1962 yılında yaşanan Hindistan-Çin çatışmasının ardından ABD'nin Hindistan'a olan desteği Pakistan-ABD ilişkilerindeki sınanmanın ilk örneği olarak nitelendirilirken, 1965 yılında Pakistan-Hindistan arasında yaşanan savaş ise ABD-Pakistan arasındaki ilişkide ikinci bir sınav niteliği taşımıştır. ABD'nin çatışmanın

---

[70]Ali Külebi, "Pakistan –Hindistan: Nükleer Güçlerin Dengeleri ve Türkiye", **Uluslararası İlişkiler Portalı,** 24 Ocak 2012, http://www.uiportal.net/pakistan-hindistan-nukleer-guclerin-dengeleri-ve-turkiye.html (Erişim: 07.11.2018)
[71]Mazhar, **a.g.e.**, s.125
[72]Raziullah, **a.g.e.**, s.40
[73] Mermer, **a.g.e.**, s.54
[74]"The India-Pakistan War of 1965", **United States of America, Department of State, Office of the Historian**, https://history.state.gov/milestones/1961-1968/india-pakistan-war (Erişim: 08.11.2018)

büyük ölçüde Pakistan'dan kaynaklandığı düşüncesi, İşbirliği Anlaşması çerçevesinde Pakistan'ın yardımına gelmemekle kalmayıp tarafsızlığını açıklayan bir bildiri yayınlaması Pakistan'da bir dostu tarafından ihanete uğramış hissinin doğmasına neden olmuştur.[75] Oysa çatışma esnasında tarafsız bir politika izlemeyi başaran SSCB çatışmadan sonraki girişimleri ile de öne çıkarak Güney Asya coğrafyasında ağırlığını arttırmıştır. Savaş sırasında tam anlamıyla Çin'den yeterli desteği alamaması ve ABD'nin ambargo uygulaması Pakistan cephesinde SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesi düşüncesini yaratmıştır.[76] Bunun yanı sıra Pakistan'ın, dış politikası Batı merkezli olmaktan çıkıp tekrardan İslam ülkeleri ile yakınlaşma sürecine girmeye başlamıştır.[77] Hindistan savaşında kendisine destek veren Türkiye ve İran ile CENTO içindeki mevcut işbirliğinin yanı sıra, Suudi Arabistan, Ürdün ve Endonezya ile sıkı bir ilişki içerisine girmiştir.[78] Birleşmiş Milletler aracılığıyla ateşkes ilan edilmiş savaş neticesinde Pakistan'ın kaybı daha fazla olmuştur.[79] Taraflar, SSCB Başbakan'ı Aleksei Kosygin'in arabuluculuğuyla Özbekistan'ın Başkenti Taşkent'te bir araya gelerek savaş sonunda elde etikleri topraklardan vazgeçerek eski pozisyonlarına dönme konusunda mutabık kalmışlardır. Devam eden süreçte ABD her iki ülkeye de uyguladığı silah ambargosunu kaldırmıştır.[80]

3.3. 1971 Savaşı "Bangladeş Kurtuluş Savaşı"

Pakistan Cumhurbaşkanı General Eyüp Han 1969 yılında istifa ederek görevi Yahya Han'a devretmiş, Yahya Han ise 1970 yılında seçimlerin yapılacağını ilan etmiştir. 1970 yılında yapılan seçimler neticesinde Doğu Pakistan'da Bengal milliyetçiliği ile özdeşleşen Avam partisi büyük bir çoğunluk elde etmiştir. Hükümet kurma konusunda yaşanan problem Pakistan'ı bir iç savaşa sürüklemiştir.[81] Daha önceden gündeme gelen Doğu Pakistan'ın otonomi isteğinin ayrılıkçı harekete dönüşmesi, Pakistan'ın şiddete varan ağır baskı yöntemiyle birleşince Doğu Pakistan

---

[75]"Indo Pakistan War of 1965",**Global Security**, https://www.globalsecurity.org/military/world/war/indo-pak_1965.htm (Erişim: 08.11.2018)
[76]Arı, **a.g.e.**, s.88
[77]Zabıhullah Dashtı, "**Karzai Döneminde Afganistan-Pakistan İlişkileri (2001-2014)**", Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2015, s.54
[78] Yörük, **a.g.e.**, s.17
[79]"Are Indias Plans to Celebrate 1965 War 'Victory' in Bad Taste?", **BBC News**, 13 Ağustos 2015, https://www.bbc.com/news/world-asia-india-33815204 (Erişim: 12.11.2018)
[80]Toker, **a.g.e.**, s 95
[81] Bali, **a.g.e.**, s.74-75

Hindistan'ın da askeri desteğini alarak[82] Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir.[83] Bu sürecin etkileri Pakistan ve ABD arasındaki ilişkilere de yansımıştır.

Aslına bakılırsa bu hadise cereyan etmeden önce ABD ile Pakistan arasında buzlar erimeye başlamış, iki ülke arasında yeniden bir hareketlenme söz konusu olmuştur. 1965'ten sonra Güney Asya bölgesine olan angajmanını azaltmaya başlayan ABD, 1968 yılında Nixon-Kissinger ekibinin iş başına gelmesiyle birlikte farklı bir yol izleyerek alt kıtaya yönelik politikasında önemli değişiklilere gitmiştir. ABD bir yandan Vietnam batağından çıkmaya çalışırken diğer yandan Çin ile ilişkilerini geliştirme yolu aramıştır. ABD'nin bu arayışında Pakistan önemli bir rol oynamıştır. Nixon'ın, yönetiminin ilk yıllarında Pakistan'a yapılan yardımları iki katına çıkarması bu çerçevede değerlendirilmiştir.[84] 1971yılında Hindistan ile Pakistan'ın karşı karşıya gelmesi ve Pakistan'ın Hindistan karşısında beklediği desteği görememesi ABD ile atılan olumlu adımları yarım bırakmıştır.[85]

Hindistan ve Pakistan'ı yeniden karşı karşıya getiren çatışma sırasında Pakistan, 1959 yılında ABD ile imzalanan güvenlik anlaşmasına atıfta bulunarak yardım talebinde bulunmuştur. Ancak bu talebi ABD tarafından gerek görülmediği için reddedilmiştir.[86] ABD ilk etapta durumu Pakistan'ın bir iç meselesi olarak değerlendirmiş ve mesafeli yaklaşmıştır.[87] Savaş sırasında SSCB'nin Hindistan'a her türlü desteği sağlamasına rağmen Pakistan, ABD'den beklediği desteği alamamıştır.[88] Bu gerekçeler topluluğu Pakistan penceresinden yalnız bırakıldığı düşüncesini doğurmuştur. Ancak ABD, Pakistan'ın yaşadığı yenilgi karşısında Bengal körfezine yedinci filosunu göndererek Hindistan ve SSCB'ye gözdağı vermiştir.[89] Savaş sırasında ABD, Hindistan'ın tavrını saldırgan olarak nitelendirerek açıkça Pakistan'ın yanında yer aldığını ifade etmiştir.[90] Şüphesiz ki ABD'nin bu tavrının

---

[82] Hıdır, **a.g.e.**, s.108
[83] Mermer, **a.g.e.**, s.74
[84]Arı, a**.g.e.**, s.88
[85]Tarıq Gılanı, "US-Pakistan Relations: The Way Forward", **Parameters**, 2006-2007, s.86
[86]Hussain, **a.g.e.**, s71
[87]Iftekhar Ahmed Chowdhury, "US Role in the 1971 Indo-Pak War: Implications for Bangladesh-US Relations", **ISAS**, Sayı 165, s.3
[88]Toker, **a.g.e.**, s.98
[89]Jabeen, Mazhar, **a.g.e.**, s.125
[90]Jossy Joseph, "US Forces Had Order Stotarget Indian Army in 1971", **Times of India**, 6 Kasım, 2011, https://timesofindia.indiatimes.com/india/US-forces-had-orders-to-target-Indian-Army-in-1971/articleshow/10625404.cms (Erişim: 16.11.2018)

altında ilişkilerini dostluk anlaşması (1971) ile perçinleyen Hint-Sovyet kazanımını boşa çıkarmak vardır.

Bunun yanı sıra 10 Kasım 1971 tarihinde Nixon Kissinger'a Çin'den bazı birliklerin Hindistan sınırına gitmesini istemek için talimat vermiş, bu durum Çin'in BM temsilcisi Huang Hu'a iletilmiştir. Kissinger ayrıca SSCB'nin Çin'e saldırması halinde SSCB ile askeri bir çatışmaya hazırlanacağını da söylemiştir. Ancak Çin'den beklenilen hamle gelmemiştir. Dönemin ABD Büyükelçisi George HW Bush'un BM Güvenlik Konseyinde yapmış olduğu ateşkes ve geri çekilme çağrısı da SSCB tarafından veto edilmiştir.[91]Aslında ABD Bangladeş konusunda Pakistan'ın yanında yer almış ancak bu Pakistan'ın beklediği düzeyde gerçekleşmemiştir. Nitekim bu savaşta deniz kuvvetlerinin yarısını kara kuvvetlerinin üçte birini hava kuvvetlerinin ise dörtte birini kaybeden Pakistan için bu çaba yeterli olmamıştır.[92] Pakistan ABD ile var olan ittifaktan çekilmeyi tercih etmemiş olmasına rağmen ABD'ye bağımlılığının dozunu azaltarak diğer ülkelerle ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. ABD bu dönemde Pakistan'ın güven ve ilgisini kaybetmiştir.[93]

3.4. İlişkilerin Altın Çağı: Sovyetlerin Afganistan'ı İşgali

1978 yılında Afganistan'da ABD ile yakın ilişkiler yürüten Davud Han devrilmiş yerine Muhammed Terakki devlet başkanlığına getirilmiştir. SSCB'ye yakın bir duruş sergileyen Terakki döneminde Dostluk İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Ülke içerisinde kendisine karşı yürütülen muhalefetle baş edemeyen Terakki, bu anlaşmayı imzalayarak muhalefetin güçlü bir dış destek bulmasına da neden olmuştur. Ülke içerisindeki zayıflık ise yeni bir yönetim değişikliğini zorunlu kılmıştır. Terakki'nin yerini Hafızullah Amin almış ve 25 Aralık 1979 yılında ise Hafızullah'ın yerini Babrak Karmal almıştır. Karşılaşılan güçlü muhalefet ile bir türlü baş edilememesi üzerine 1978 yılındaki anlaşmaya atıfta bulunarak SSCB'den yardım istenmiştir. SSCB bu talebi geri çevirmemiş ve Afganistan'a müdahalede bulunmuştur.[94]

---

[91]" 1971 War: How the US Tired to Corner India", **Rediff India Abroad**, 26 Aralık, 2006, https://www.rediff.com/news/2006/dec/26claude.htm (Erişim: 17.11.2018)
[92]Ertan, **a.g.e.**, s.163
[93]Bali, **a.g.e.**, s.97-98
[94]Tuncer Timur, **Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye**, Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, İstanbul, s.263

1970'lere değin Afganistan'da yaşanan iç çatışmalara yoğunlaşmayan ABD, SSCB'nin Afganistan'ı işgali ile birlikte Afganistan'ı odak noktasına almıştır. Şüphesiz bunda aynı dönemde yaşanan İran devriminin de etkisi olmuştur. Stratejik çıkarları tehlikeye giren ABD'nin bölgedeki üstünlüğü tartışmalı bir hale bürünmüştür. Yaşanan bu hadise Washington nazarında 2. Dünya Savaşı sonrası en olumsuz gelişme olarak yorumlanmıştır. SSCB'nin Hint Okyanusu'na yayılarak petrol kaynaklarını ele geçirme endişesi üzerine Carter yeni bir politika geliştirilmesi gerekliliğini savunmuştur. 1970-1980 dönemini kapsayan Nixon Doktrini'nin yerine ABD askeri müdahalesini meşrulaştıran yeni bir politika dönemi başlamıştır. Bu politikayla ABD askeri gücünün bölge dışındaki müttefiklerinin Hint Okyanusu da dâhil savunmasına ayrılan payın arttırılacağı kararlaştırmış ve bu doğrultuda adımlar atılmaya başlanmıştır.[95]

Pakistan için Sovyet müdahalesinin asıl sebebi, etki alanını genişletmek arzusu olarak yorumlanmıştır. SSCB'nin İran ve Pakistan'a yönelik bir genişleme amacının olmadığını dile getirmesi Pakistan cephesinde endişeleri gidermemiştir. Pakistan'ı yeniden kazanma çabaları devam eden ABD için, SSCB'nin Afganistan'ı işgali bu fırsatı yaratmıştır. SSCB tehlikesini yakınında hisseden Pakistan içinse yakınlaşma gerekli bir adım olarak görülmüştür. Pakistan, Afganistan'da Sovyetler Birliğine karşı mücadelenin en önemli destekçisi olarak bu savaşın bir tarafı olmuştur. ABD ve İslam ülkelerinden büyük miktarda dış yardım almaya başlamış ve uzun süredir yaşadığı yalıtılmışlıktan kurtulma fırsatı yakalamıştır. SSB'ye karşı birlikte hareket etmeye başlayan bu iki ülke Afganistan direnişçilerini beraber eğitmiş ve SSCB'ye karşı direnişi beraber yönetmiştir.[96]

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinden sonra Afgan komünistleri arasından davadan kopmuş çok sayıdaki grup, ortak düşmanları olan SSCB'ye karşı farklı kabile liderleriyle birlikte omuz omuza çarpışırken, Amerikalılar SSCB'nin Vietnam'da kendilerine karşı kullanmış olduğu silahın aynısıyla vurma fırsatını yakaladığını fark etmiştir. Pakistan aracılığıyla Amerikan parası ve silahları Afgan

[95] Arı, **a.g.e.**, s.255-257
[96]Mermer **a.g.e.**, s.52

direnişçilere akmaya başlamıştır.[97] Mücahitlerin SSCB karşısında direnişi her geçen gün artmaya başlamıştır. Ziya ül Hak döneminde Pakistan-ABD ilişkileri görülmemiş bir biçimde derinleşmiştir.[98] ABD'nin yardımları o dönem Pakistan üzerinden yapılmakta olup, Pakistan 1986 yılının sonuna kadar 3,2 milyar dolar yardım almıştır. Ayrıca 40 tane F-16 savaş uçağı ABD tarafından Pakistan'a hibe edilmiştir.[99]

3.5. Pakistan'ın Nükleer Arayışı

Pakistan'ın nükleer silah programının temeli Hindistan ile yaşamış olduğu ihtilaf ve Hindistan'ın nükleer alt yapısını geliştirmesi sonucu algılanan tehdit neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda 1950'lerin sonunda nükleer program üzerinde çalışmaya başlayan Pakistan, 1956 yılında Pakistan Atom Enerji Komisyonu'nu (PAEC) kurmuştur. 1963 yılında Nükleer Bilimler ve Araştırma Enstitüsü'nde (PINSTECH) 5MW araştırma nükleer reaktörünün işletilmesine başlayan Pakistan[100], takip eden dönemlerde de nükleer faaliyetlerine hız kesmeden devam etmiştir. 1971 yılında Hindistan ile yaşanan savaş sonrası Butto, Pakistan için nükleerin kaçınılmaz olduğunu belirterek üç yıl içerisinde bir nükleer cihazı elde etmek adına bir direktif yayınlamıştır.[101]

1974 yılında Hindistan'ın Rajasthan çölündeki Pokhran'da ilk yer altı nükleer denemesi, Pakistan'ın nükleer güce ulaşma arzusuna hız kazandırmıştır.[102] Pakistan, 1976'da nükleer araştırma laboratuarlarını kurmuş, 1985'te silah dereceli uranyum üretiminin eşiğini geçmiş, 1986'da nükleer bir silah için yeterince bölünebilir malzeme üretecek duruma gelmiştir. Uranyum zenginleştirme programını ilerletmeye devam eden Pakistan, 1987 yılında nükleer bir patlamayı gerçekleştirme yeteneğini kazanmıştır.[103] Bu süreç içerisinde Pakistan, ABD ile altın çağını yaşadığından üst düzey bir tepki ile karşılaşmamıştır. Ancak Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi ile

---

[97]Bülent Aras, Gökhan Bacık, **Ne Olduğu Belirsiz Emperyalizm**, Etkileşim Yayınları, (1.Baskı), 2007, s.184-185

[98]Muharrem Hilmi Özev, "Küresel ve Bölgesel Güçler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları", **TASAM**, 2008, Sayı 16, s.161

[99]Emin Demirel, **El Kaide Ladin Paylaşılamayan Ülke Afganistan**, IQ Yayıncılık, 2002, İstanbul, s.180

[100] "Pakistan Nuclear Chronologhy", **Ten Years of NTI, Buıldıng a Safer World**, Haziran 2011, s.232

[101]Volha Charnyhs, "Pakistan's Nuclear Programs", **NAPFH Intern**, 3 Eylül 2009

[102]Abdulkerim Arslan, "Nükleer Güç Olarak Hindistan ve Pakistan", **Stratejik Ortak**, 6 Mayıs 2016

[103]"Pakistan Nuclear Weapons", **Strategic Security Project**, 11 Aralık 2002, https://fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/index.html (Erişim: 26. 11. 2018)

birlikte Pakistan'a duyulan ihtiyacın azalması ABD'nin Pakistan'ın nükleer faaliyetlerine yaptırım uygulamada daha az zorlayıcı olmasına neden olmuştur.[104]

1961 ABD Yardım Yasası'na 1976 yılında eklenen Symınghton değişikliğinden muaf tutulmayı başaran Pakistan, nükleer silah geliştirmemesine yönelik daha net hükümler içeren Pressler değişikliğinden (1984) kaçamamıştır. Bu değişiklikle ABD'nin nükleer silahların yayılmasını önleyici kriterlere uymayan ülkelere yardım yapmaması öngörülmüştür. Pakistan'ın nükleer silahlarını geliştirmeye yönelik hamlelerinin Sovyet etkinliğini azaltmaktan daha az önemsendiği günler geride kaldığından 1990 yılında ABD Pressler Yasası kapsamında Pakistan'a ekonomik ve askeri yardımları durdurma kararı almıştır.[105] Bu doğrultuda Pakistan'a 564 milyon dolarlık askeri yardım dondurulmuş, 1989 yılında parası ödenip ABD'den sipariş edilen 71 F-16 savaş uçağının teslimatı ABD tarafından reddedilmiştir. 1993 yılında George H.W.Bush görevinin sona erdiği dönemde iki ülke bağı iyice gerilemiştir.

1995 yılına gelindiğinde ise Benazir Butto ABD'ye ziyaret gerçekleştirmiş, Clinton'a, Pakistan'a uygulanan yaptırımların kaldırılmasını ve bölgedeki militanlığı yok etmek için birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Görüşme neticesinde 368 milyon dolarlık askeri teçhizatın Pakistan'a verilmesi kabul edilmiş, 28 adet F-16 uçağının Pakistan'a teslimi onaylanmıştır.[106] Pakistan nükleer gelişimini tamamlamamayı alt kıtada bir boyun eğme olarak gördüğünden ve Hindistan ile her alanda denge kurmayı arzuladığından nükleer ile ilgili faaliyetlerine devam etmiştir. ABD, Pakistan'ın nükleer faaliyetlerden uzak durarak yaptırımlardan kurtulabileceği yönünde beyanlarda bulunmuş ancak bu durum Pakistan üzerinde etkili olmamıştır.[107]

Nitekim 1997'de milli üretim olan Harf füzeleri ile nükleer kapasiteli atış denemeleri yaptıktan sonra Başbakan Navaz Şerif nükleer silaha sahip olduklarının kabul edilmesi gereken bir gerçek olduğunu açıklamıştır.[108] 10 Mayıs 1998 tarihinde

---

[104]Sanchitta Bhattacharya, "US-Pakistan Relations ın the Context of 21 Century", **Us Foregin Policy Riise Dicline**, s.75
[105]Tougir Hussain, "US-Pakistan Engagament the War on Terrorismand Beyond", **United State Institute of Peace,** 10 Temmuz, 2005, s.4
[106]Arı, **a.g.e.**, s.198
[107]Munir Ahmad Khan, A.Q.Khan, "Pakistan'i Nucklear Program", **Atomic Heritage Foundation**, 23 Ağustos 2018
[108] Mermer, **a.g.e.**, s.29

Hindistan'ın üç başarılı nükleer deneme gerçekleştirmesinin ardından Pakistan da, 1998 yılında beş başarılı nükleer deneme gerçekleştirerek Hindistan'a yanıt vermiş ve nükleer silaha sahip ülkeler arasında yerini almıştır.[109] Büyük tepkilere neden olan bu denemeler karşısında ABD Başkanı Bill Clinton, Pakistan'ın nükleer faaliyetlerde kısıtlama göstermeyerek gerçekten paha biçilmez bir fırsatı kaçırdığını, yaptırımlarla karşılaşacağını söylemiştir.[110] Clinton'ın yaptığı açıklama doğrultusunda Pakistan'a, ABD hükümeti tarafından verilen krediler ve kredi garantileri yardımı askıya alınmıştır. Bunun yanı sıra ABD, G-8 ülkelerini ve insani yardım projeleri hariç olmak üzere uluslararası finans kurumlarını Pakistan'a yapılan yardımların durdurulması yönünde ikna etmeyi başarmıştır.[111]

Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte Pakistan'ın Hindistan karşısında caydırıcı bir etki yaratması ve kendisini güvende hissetmesi adına yürütmüş olduğu nükleer faaliyet, Hint alt kıtasını dünyanın en tehlikeli bölgelerinden biri haline getirirken, başta ABD olmak üzere birçok devletin tepkisine neden olmuştur. Sovyet tehdidi yokluğunda stratejik önemini kaybeden Pakistan, ABD tarafından Keşmir'de cereyan eden olaylara verdiği destekten ötürü terörizm konusunda izlenilmesi gereken ülke olarak da sınıflandırılmıştır. Böylelikle ABD tarafından Pakistan hem nükleer faaliyetlerden ötürü hem de terör konusunda bölgesel istikrarsızlığın kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Pakistan penceresinden, Pressler Yasası kapsamında yaptırıma uğraması ve ABD politikalarındaki kayma ABD'nin çekilmez, güvenilmez ve gerçek bir dost olmadığına dair bir kanıt olarak görülmüştür.[112] 1999 yılında Pervez Müşerref'in askeri darbeyle yönetimi Navaz Şerif'ten devralmasıyla birlikte[113] ABD yaptırımlarına bir kez daha maruz kalan Pakistan'ın, yetersiz durumda olan ekonomisiyle birlikte güveni, yaptırımlar karşısında daha da derin yaralar almaya başlamıştır.[114]

---

[109]Utku Çoban, "**Pakistan'ın Nükleer Gücü**", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilimler Fakültesi, Academica, 2015, s.10

[110]"1998 World Furry at Pakistan's Nuclear Tests", **BBC**, 28 Mayıs 1998, http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/may/28/newsid_2495000/2495045.stm (Erişim: 28.11.2018)

[111]Howard Diamond, "India Conducts Nuclear Tests; Pakistan FollowsSuit", **Arms Controls Association**, 1 Mayıs 1998

[112]John Gennace, "US-Pakistan Relations After the Soviet with Drawal from Afghanistan: The Bush and Clinton Years", **The Daily Journalist**, 2016

[113]"Pakistan'da Darbe", **Hürriyet**, 13 Ekim 1999

[114]Jehanqır Khan, "US-Pakistan Relations in the Post-Cold War Era: Implications for World Peace", **MAGNT Research Report**, Cilt 3, Şubat,-Nisan 2015, s.218

3.6.Taliban Çıkmazı

Sovyet işgaline karşı kullanılan mücahitlerin Soğuk Savaş sonrası dönemdeki faaliyetlerinin nasıl sınırlandırılacağı iki ülke arasındaki en önemli sorunlardan biri olmuştur. Suudi parasıyla Pakistan'da kurulmuş olan medreselerde yetişen mücahitler işgal sonrası Afganistan'da iktidar mücadelesi içerisine girmiştir.[115] Bu mücadele, İslami şeriat anlayışı; Müslüman toplumları sıkı şeriat kurallarına uymaya zorlayan gayrimüslimlere karşı küresel askeri cihat yapılmasını öngören Deobandizm[116] anlayışına dayanan Talipler ile son bulmuştur.[117] İslam'ın hoş görüden uzak bağnaz ve saldırgan bir versiyonunun öğretildiği bu Talipler (Taliban), 1996 yılında Afganistan'ı kontrol altına almıştır. Kuruluş döneminde en büyük destekçileri ABD ve Suudiler olmuştur. Başta Afganistan ve Pakistan'daki yoksul kesimden oluşan Taliban, zamanla Çeçenistan, Balkanlar, Kuzey Afrika, Çin ve Keşmir'den gelen gençleri de eğitmeye başlamıştır. [118]

Pakistan, Sovyet işgalinden sonra Afganistan'daki gelişmelere kayıtsız kalmak istememiştir. Afganistan'ı kontrol altında bulundurarak hem Pakistan'ın kuzeybatısında bulunan Peştunların özerklik talebini önlemeyi hem de bu devleti enerji zengini Orta Asya'ya bir köprü olarak kullanmayı hedeflemiştir.[119] Aynı zamanda Afganistan'da kendi kontrolü altındaki bir yönetimle olası Hint savaşında Pakistan ordusuna derinlik kazandırmayı ve Hindistan kontrolünde bulunan Keşmir'de Afgan-Arap savaşçılarının devamını amaçlamıştır.[120] Bu sebeplerden ötürü Taliban'ı desteklemiştir. Pakistan'ın eski İçişleri Bakanı Nasrullah Babar'ın 1994'te

---

[115]Carlos Setas, "Relations Beetwen Afghanıstan and Pakistan and the Peace Process with the Afhgan Talıban", **Revista del Instituto Español de Estudios Estratégicos**, Sayı 2, 2013, s.8

[116] "Diobendi Nedir?'' **Timeturk,** 11 Kasım 2017, https://www.timeturk.com/diobendi-nedir/haber-775614, (Erişim: 28.11.2018)1866 yılında Hindistan'da Muhammed Kasım Nanautavi've Raşid Ahmed tarafından temelleri atılmış İslami harekettir. Seyid Ahmed Han'ın modernist İslam anlayışına karşı doğmuş ve Güney Asya'ya yayılmıştır. Ümmetçi bir anlayış benimseyen hareket, Saf İslama dönmeyi amaçlamaktadır

.[117]Syed Hussain Shaheed Soherwordi, Syed Irfan Ashraf, Shahid Ali Khattak, "The Characteristic Traits of Terrorism and Interpretation of Jihadby Al-Qaedaand the Taliban in the Pak-Afghan Society", **South Asian Studies**, Cilt 27, Sayı 2, Temmuz-Aralık, 2012, s.348

[118]Aras, Bacık, **a.g.e.**

[119]Arı, **a.g.e.**

[120]Ishtiag Ahmad, "**Afganistan'dan Keşmir'e: ABD Liderliğindeki Terörizme Karşı Savaş ve Hindistan Pakistan Çatışması**", Gündoğan Yayınları, (1.Baskı), 2013, s.25

Taliban'ın kendi yönlendirilmesiyle eğitildiğini kabul etmesi de bu durumu kanıtlayan emarelerden biri olmuştur.[121]

SSCB'nin Afganistan'ı işgalinin ilk beş yılında Afgan mücahitlere gönderdiği silahın bedeli 1,3 milyar dolar rakamına ulaşan[122] ABD, Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi ile birlikte ilk etapta kendi planını da devreye sokarak mücahitler üzerinde planını geliştirmeye devam etmiştir. Bölgede Hazaraları destekleyen İran etkinliğini istemediğinden ve Sovyet güdümünden kurtulan Orta Asya devletlerinin enerji kaynaklarından yararlanmayı amaçladığından İran'a karşı kendi politikalarıyla örtüşen Taliban'ı desteklemiştir. ABD yönetimi başlangıçta Taliban'ın Afganistan'da boy göstermesiyle ülkede barış beklentilerini memnuniyetle karşılamıştır. Ancak daha sonra Taliban rejiminin, El Kaide ile yakınlık içerisine girmesi, aşırı köktendinci görüşleri, insan hakları ihlalleri ve saldırılarından ötürü Taliban rejimine karşı çıkmaya başlamıştır.[123] 1998 yılına gelindiğinde ise Taliban ile politikalarının tam tersi bir siyaset izlemeye başlamıştır. ABD'nin mesafe beklentisinin aksine, El-Kaide'nin kuruluşunda yer alan Taliban'ın, El Kaide ile olan yakın ilişkileri her geçen gün biraz daha derinleştirmiştir. Kuzey Pakistan'daki ve Afganistan'daki coğrafi koşullar kadar, her iki örgütün de evrensel siyasi İslâm ideolojisine sahip olması bu derinliği kolaylaştırmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, ABD ve Çin Hindistan ile yakınlaşma sürecine girince Pakistan, kendi jeostratejik konumunu güçlendirmek için Afganistan'daki etkisini artırmanın ve devam ettirmenin yolunu Taliban'ı destekleyerek bulmuştur.[124] Bu durum ABD ve Pakistan arasında görüş ayrılıklarına neden olmuştur. ABD, Pakistan'dan bu gruplarla arasına mesafe koymasını ve mücadele içerisine girmesini beklemiştir. Aksine yaptırımlara maruz kalan Pakistan'ın, içinde bulunduğu olumsuz ekonomik koşullar ve artan yolsuzluklar ülkedeki Taliban ve El-Kaide bağlantılı radikal grupların güçlenmesine zemin hazırlamış ve Pakistan'ın mücadelesini imkânsıza yakın kılmıştır. Kontrolden çıkarak silah ve uyuşturucu kaçakçılığı işine de bulaşan bu gruplar Pakistan'ı iç ve

[121]Türkkaya Ataöv, **Keşmir Hindistan ve Komşuları: Öykü Terör Barış**, Türk Tarih Kurumu, (1.Baskı), 2014, s.216
[122]Demirel, **a.g.e.**, s.84-85
[123]Javaid, **a.g.e.**, s.296
[124]Muharrem Hilmi Özev , "Pakistan", **TASAM,** 7 Mayıs 2009

dış politika arenasında zor durumda bırakmıştır.[125] Durumun getirisine odaklanan Pakistan ise Taliban'ın, Keşmirli militanlara barınma ve eğitim imkânı sağlaması nedeniyle desteği geri çekmesinde kendince en ufak bir çıkar görmemiştir.[126]

ABD'ye yönelik faaliyetler içerisinde yer alan bu terör örgütüne Pakistan'ın geçiş sahası sağlaması[127] ve Pakistan'ın içerisinde radikal dini grupları barındırması iki ülke arasındaki ipleri iyice koparmıştır. ABD gözetiminde Pakistan ile aşırıcı gruplar arasına istenilen düzeyde mesafe konulamaması Pakistan'ın yeni bir Taliban olacağı endişesini de beraberinde getirmiştir. ABD, başta Pakistan'ın Taliban olmak üzere mücahit grupları ile ilişkilerini ve sahip olduğu nükleer kapasiteyi de göz önünde bulundurarak bu ülkeyi bölge güvenliğini tehdit etmekle suçlarken olası terör gruplarının nükleer gücü ele geçirme endişesini de taşımıştır. ABD'nin Pakistan'a yönelik ikazları bir sonuç doğurmamış, 11 Eylül'e kadar Pakistan hükümeti Taliban'a açık bir tavır sergileyememiştir.[128]

[125]M.Nur Pakdemirli, "Siyaset ve Terör Kıskacında Pakistan Medreseleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 33, s.476
[126]Demirel, **a.g.e.,** s.87
[127]Moeed W. Yusuf, "The Us-Pakistan Relationship and Findingand and State in Afghanistan", **CTC Sentiel**, Eylül 2010, Cilt 3, Sayı 9,
https://ctc.usma.edu/the-u-s-pakistan-relationship-and-finding-an-end-state-in-afghanistan/ (Erişim: 04.01.2019)
[128]Selçuk Çolakoğlu, "Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 36, Mart 2007, s.75-78

İKİNCİ BÖLÜM

11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARI VE AF-PAK STRATEJİSİ KAPSAMINDA ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ

1. 11 EYLÜL TERÖR SALDIRILARI

Literatüre 11 Eylül saldırıları olarak geçen kavram, ABD'de bulunan iki farklı hedefe gerçekleştirilen bir dizi terör saldırısıdır. Saldırılardan ilki Dünya Ticaret Merkezi'ne diğeri ise ABD Savunma Bakanlığı karargâhı olan Pentagona gerçekleştirilmiştir. Saldırılar neticesinde 2976 kişi hayatını kaybederken 6291 kişi yaralanmıştır. Küresel piyasaları derinden etkileyen saldırıların toplum üzerinde bıraktığı etki dışında ABD'ye maliyeti yaklaşık 2 trilyon dolar olmuştur.[129] Gerçekleştirilen saldırılar sürpriz olarak nitelendirilmemiştir. Doomsday Scenario (Felaket Senaryosu) olarak adlandırılan, istihbarat uzmanları tarafından hazırlanan raporda Amerikan şehirlerine büyük çaplı bir saldırının beklenildiği açıkça belirtilmiştir.[130]

İnsanlık tarihinin en büyük terör eylemi olarak nitelendirilen ve büyük tahribata yol açan bu olay ABD dış politikasında birtakım değişiklikleri de beraberinde getirmiştir.[131] 11 Eylül saldırıları sonrasında meydana gelen gelişmelerin ardından ABD, daha güçlü bir yapı adına iç güvenliğini arttırmaya, terörist eylemlerin mali kaynaklarını kesmeye, sınırları daha sık korumaya, terörist saldırılarının gerisinde olanlara karşı silahlı kuvvetlerin kullanılması hususunda başkanın yetkilendirilmesine ilişkin yasal düzenlemeleri kabul etmiştir.[132]

---

* Mehmet Seyfettin Erol, Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Sahası ve 2014 Sonrası Öngörüler'' **Akademik Bakış** Cilt 5, Sayı 10, 2012, s.4, Af-Pak, ABD'nin Afganistan ve Pakistan'daki terör örgütlerinin uluslar arası terörist eylem kapasitelerinin yok edilmesini planladığı, Afgan hükümetinin kapasitesinin özellikle iç güvenliği sağlayabilecek şekilde arttırılmasını ve Pakistan hükümetnin sivil kontrolü sağlayacak şekilde kapasitesinin arttırılması ve ekonomik destek verilmesini hedeflediği stratejidir.

[129]Abdul Karım Sofa, "**Amerika Birleşik Devletleri--Afganistan İlişkileri 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Öncesi Sonrası**", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2017, s.19-20

[130]Babor Haya, "**Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan**", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2014, s.73

[131]Ülkü Halatçı "**11 Eylül Terör Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirilmesi**", Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt 2, Sayı 7, 2006, s.82

[132]**11 Eylül Saldırısı ve Uluslararası Politika Bağlamında Terörün Geleceği Üzerine, 11 Eylül Bir Örtülü Operasyon mu?,** Der. Osman Metin Öztürk, Bitek Yayınları, Ankara, 2002, s.22

Terör saldırılarının ardından açıklama yapan Bush, bu tür eylemlerin ABD'yi korkutmak amacıyla gerçekleştirildiğini ancak ABD'nin özgürlükçü ve barışı koruyan tavrından vazgeçmeyeceğini belirtmiştir. Nitekim saldırıların faili olarak belirlenen Usame Bin Ladin'i ele geçirmeye ve beraberinde El Kaide ile Taliban'ı ortadan kaldırmaya yönelik girişilen operasyonların anahtarı da bu söylemler üzerine temellendirilmiştir.[133] ABD kamuoyunun ve başta Almanya, İtalya, Fransa, Kanada İsrail, Çin, Küba, Türkiye gibi birçok ülkenin desteğini alan ABD, öncelikle terörü tüm dünyaya ortak bir düşman şeklinde sunarak terörizme karşı topyekûn bir savaş başlatma yolunu tercih etmiştir. 11 Eylül saldırıları sonrası ABD dış politikasında terör karşıtı söylem birincil söylem haline gelmiştir.[134]

2. SALDIRILAR KARŞISINDA PAKİSTAN'IN TUTUMU

11 Eylül saldırılarının ardından yaptığı konuşmada Usame Bin Ladin bağlantısını gündeme getiren Bush, ABD'nin teröristler tarafından başlatılan bir savaş içerisinde olduğunu ve bu duruma yanıtın gecikmeyeceğini ifade etmiştir.[135] Dick Cheney'in ifade ettiği biçimde ABD, savaşı mümkün olduğu kadar erken kazanmakla daha güçlü gözükecek böylelikle yeni bir dünya düzeni oluşturmak için gerekli kudrete sahip olduğunu kanıtlamış olacaktı.[136] Bu doğrultuda daha somut adımlar atma fırsatı Pentagon'un, saldırıların faili olarak öne sürülen Ladin ve El Kaide terör yuvasının Afganistan'da olduğunu ifade etmesiyle birlikte yakalanırken, ABD cephesinde 11 Eylül saldırıları sonrası izlenecek olan yol haritası da şekillenmeye başlamıştır. Bu yol haritası içerisinde yer alan kilit ülkelerden birisi de Pakistan olmuştur.

Saldırılar sonrasında İslam ülkeleri dâhil bütün dünya ülkelerine küresel terörizme karşı birliktelik çağrısında bulunan ABD'li yetkililer tarafından yapılan açıklamalarda, Pakistan ile görüşmeler yapıldığı ve Pakistan'ın gündemlerinin en

---

[133]İrfan Polat, "**11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi**", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2006, s.41
[134]Shahabuddin Öztürk, "**11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi**", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2015, s.45
[135]"Bush: 21. Yüzyılın İlk Savaşı Olacak", **Hürriyet**, 13 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bushtan-hacli-seferi-yakistirmasi-16285 (Erişim: 25.01.2019)
[136]Haya, **a.g.e.**, s.81

tepesinde olduğu ifade edilmiştir.[137] Bu dönemde ABD medyasında, Dışişleri Bakanlığına çağrılan Pakistan büyükelçisine, ABD'nin yapılmasını istediği işlerin listesinin verildiğine dair haberler de yer almıştır. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powel, düzenlemiş olduğu basın toplantısında Pakistan Devlet Başkanı Müşerref ile yakın temas içerisinde olduklarını belirtirken, Powel'ın konuşmasının aktarıldığı haberde ABD'nin Pakistan Devlet Başkanı General Pervez Müşerref'ten Usame Bin Ladin'e karşı düzenlenecek muhtemel bir saldırıda kullanılmak üzere Afganistan sınırında askeri üs istediği de belirtilmiştir. Ancak ABD'nin Pakistan Büyükelçisi Wendy Chamberlin ile 40 dakika görüşen General Pervez Müşerref, ABD'ye terörle mücadele konusunda tam destek vereceklerini söylerken ilk etapta askeri üs konusunda bir açıklama yapmaktan kaçınmıştır.[138]

Müşerref, New York ve Washington'daki katliamın bu mücadeleyi yeni bir düzeye yükselttiğini ve Pakistan'ın geçmişte olduğu gibi gelecekte de terörle mücadeleye yönelik uluslararası çabalara ilişkin işbirliğini sürdüreceğini ifade ederken, ABD Başkanı George W. Bush ve Amerikan yönetimine terörizmle mücadelede koşulsuz işbirliğini garanti etmek istediğini söylemiştir.[139] Pakistan, Washington'un topraklarında çok uluslu güç yerleştirme, Afganistan sınırının kapatılması, hava sahasının olası hava operasyonlarına açılması, istihbarat toplanılmasında işbirliğinin yapılmasını içeren talep listesini ise 15 Eylül tarihinde Pervez Müşerref başkanlığında yapılan Pakistan Güvenlik Kurulu toplantısından sonra gerçekleştirilen açıklamada kabul etmiştir.[140]

Pakistan cephesinden ABD'ye yönelik birliktelik mesajları gelirken ABD cephesi Taliban'a, saldırılardan sorumlu tutulan Usame Bin Ladin'in ve El Kaide Örgütü'nün lider kadrosu dâhil Afganistan topraklarında saklanan bütün teröristlerin ABD'ye teslim edilmesi ve ülkedeki terör kamplarının kapatılması yönünde bir çağrıda bulunmuştur. İsteklerin yerine getirilmemesi üzerine Taliban yönetiminin de

---

[137]"Powell'dan İslam Desteği Arayışı", **Hürriyet**, 13 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/powelldan-islam-destegi-arayisi-15544 (Erişim:27.01.2019)
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/powelldan-islam-destegi-arayisi-38266102 (Erişim:27.01.2019)
[138]"ABD, Pakistan'dan Üs, İncirlik'e Takviye İstedi", **Hürriyet**, 13 Eylül 2001,
http://www.hurriyet.com.tr:5100/dunya/abd-pakistandan-us-incirlike-takviye-istedi-15590 (Erişim:27.01.2019)
[139]"Pakistan'dan ABD'ye Tam İşbirliği Sözü", **Hürriyet**, 13 Eylül 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunya-harekete-geciyor-15630 (Erişim:27.01.2019)
[140]"Pakistan ABD'nin İsteklerini Kabul Etti", **Hürriyet**, 16 Eylül 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11-eylulden-itibaren-dakika-dakika-teror-16146 (Erişim:27.01.2019)

Ladin ile aynı muameleye tabi tutulacağı açıklanmıştır.[141] Afganistan'a yönelik olası bir operasyonu önlemek ve sorunun barışçıl yollarla çözülmesi adına Pakistan, Taliban'a Bin Ladin'in teslim edilmesi için 3 gün süre vermiştir. Pakistan terörist saldırılarının bir numaralı zanlısı Usame Bin Ladin'in 3 gün içinde teslim edilmemesi durumunda Taliban'ın ABD askeri harekâtıyla karşı karşıya kalacağını bildirmiştir.[142] Bu uyarının yanı sıra Pakistan, ülkedeki önde gelen İslamcı liderlerle de temasa geçmiş ve onlardan Taliban üzerindeki nüfuzlarını kullanarak Ladin'in teslim edilmesi konusunda yardım istemiştir. Ancak bu liderler Pakistan'ın bu talebini olumlu karşılamamışlardır.[143]

Afganistan'ın en güçlü ismi olarak gösterilen, iki dudağının arasından çıkan sözün kanun sayıldığı Taliban Lideri Molla Muhammed Ömer, Pakistanlı yetkililer ile yaptığı görüşme neticesinde Ladin'in iadesini reddetmiş ve ABD'nin Afganistan'a saldırması üzerine cihat ilan edeceğini duyurmuştur.[144] Uzlaşı masasından uzaklaşılarak tansiyonun yükseldiği bu süreçte ABD için seçenek sayısının teke düşmesi Pakistan'ı oldukça zorlu bir sürecin içerisine sokmuştur. Nitekim ABD'nin taleplerini kabul eden Pakistan için Afganistan'a yapılacak müdahalenin geri sayımları da giderek hız kazanmıştır. Pakistan içerisinde Taliban ve Ladin yanlılarının çokluğu durumun hassasiyetini arttırırken dini gruplardan gelen tepkilerin halkta karşılık bulması ciddi bir bölünme işareti olarak görülmüştür.[145] Bu dönemde ABD'ye verilen destek, ülke içerisinde farklı dönemlerde benzer seslerin yükseldiği protestolarla karşılık bulmuştur.[146]

---

[141]Maide Yılmaz, "**11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-Afganistan ve Irak Müdahaleleri ve Uluslararası Hukuk**", Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2009, s.49

[142]"Bin Ladin'i 3 Gün içinde Teslim Edin", **Hürriyet**, 16 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bin-ladini-3-gun-icinde-teslim-edin-16212 (Erişim:27.01.2019)

[143] "Pakistan'dan Taliban'a Ültimatom", **Hürriyet**, 17 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistandan-talibana-ultimatom-16164 (Erişim:27.01.2019)

[144]"Molla Ömer Damadını Kolladı", **Hürriyet**, 17 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/taliban-lideri-molla-omer-oldu-iddiasi-29673498 (Erişim:27.01.2019)

[145]"Peşaver'de Bush Kuklasını Yaktılar",**Hürriyet**, 21 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pesaverde-bush-un-kuklasini-yaktilar-17013 (Erişim:27.01.2019)

[146]"Pakistan'da ABD Protestoları 4 Ölü", **Hürriyet**, 21 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistanda-abd-protestolari-4-olu-38268248 (Erişim:27.01.2019)

3. AFGANİSTAN MÜDAHALESİ ve ABD-PAKİSTAN: FIRSATLAR ve UYUM

Afganistan'a yönelik operasyonun ayak seslerinin duyulduğu dönemde ABD Başkanı George W. Bush'un haftalık radyo konuşmasında "Zaman doluyor!" diye seslenişi, ABD'nin askeri harekâta başlayacağının en açık işareti olarak görülmüştür.[147] Nitekim Taliban'ın isteklerini kabul etmeyişi ve bu konudaki direnişinin ardından ABD, İngiltere ile birlikte Afganistan'a karşı 7 Ekim 2001 tarihinde Sonsuz Özgürlük Operasyonu'nu başlatmıştır.[148] Bu operasyon görünürde Molla Ömer rejiminin El Kaide'ye yataklık yaptığı ve teröristlere destek verdiği gerekçesiyle mevcut rejimin yıkılıp yerine demokratik bir rejimin getirilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.[149] Uluslararası alanda ABD'nin terörizmle mücadelesine NATO'nun[150] ve diğer ülkelerin vermiş olduğu destek, Washington'un elini daha da güçlendirmiştir.

ABD, saldırıların ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ni göreve çağırmıştır. BMGK aldığı 1368 sayılı karar 11 Eylül Saldırılarını kınarken, BM Şartı 51. Maddesinin öngördüğü meşru müdafaa hakkına atıfta bulunarak meşru savunma hakkı temelinde kuvvet kullanılabilmesi adına siyasal bir desteği temsil etmiştir. Ancak meşru savunma hakkının koşullarının yerine gelip gelmediği konusunda somut bir saptamada bulunmamıştır. 1368 sayılı kararın ardından BMGK'da 1373 sayılı karar alınmıştır. Bu karar 1368 sayılı kararda meşru müdafaa hakkını ve terör eylemleri nedeniyle uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlere karşı tüm yollarla mücadele edilmesi gereğini teyit etmiştir. Bu kararla Konsey uluslararası terörizmle mücadele için gerekli adım ve stratejileri de kabul etmiştir. Askeri güç kullanma konusunda açık bir hüküm olmasa da 1373 sayılı karar, Güvenlik Konseyi'nin kararın uygulanması için gereken her türlü tedbiri alacağı yönündeki açıklamasıyla sona ermektedir. Bu kararlarda ABD ve müttefiklerinin terörizmle

---

[147] "Bush Zaman Doluyor", **Hürriyet**, 6 Ekim 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bush-zaman-doluyor-38273307 (Erişim:29.01.2019)
[148] "ve ABD Vurdu", **Hürriyet**, 7 Ekim 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ve-abd-vurdu-20230 (Erişim:29.01.2019)
[149] Yılmaz, **a.g.e.**, s.50
[150] Dicle Sasaoğlu, "NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan", **Bilgesam**, 8 Ocak 2015, http://www.bilgesam.org/incele/1967/-nato-mudahalesi-ve-sonrasinda-afganistan/#.XV_CCOgzbIU (Erişim:11.02.2019)

mücadele için askeri güç kullanabileceği yönünde bir hüküm bulunmamakla birlikte ABD'nin meşru müdafaa hakkını kullanırken alacağı önlemlerin boyutuna ve şekline dair bir sınırlama da getirmememiştir. ABD Afganistan operasyonuna meşruiyet kazandırmak için BM Şartı'nın 51. Maddesi ve BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1368 ve 1373 sayılı kararları da arkasına alarak hareket etme yolunu kullanmış ve bu doğrultuda Afganistan müdahalesini meşruiyet zeminine oturtmaya çalışmıştır.[151]

ABD Genelkurmay Başkanı Richards Myers operasyonla ilgili olarak geniş düşündüklerini, 2. Dünya savaşından beri en büyük planın söz konusu olduğunu bu savaşın uzun ve yorucu olacağını ifade etmiştir.[152] Dönemin Savunma Bakanı Rumsfeld'da operasyonun yıllarca sürebileceğini vurgulamıştır.[153] Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ABD operasyonun askeri planlamasını uzun vadeli olarak yapmıştır.[154] Afganistan operasyonunun planlamasını yaparken Pakistan'dan gerekli lojistik desteğin sağlanabileceği düşüncesinde olmuş ve Pakistan ile işbirliğine ihtiyaç duymuştur.[155] Pakistan cephesi ise yürütülen savaşta tarafını belirlerken oldukça zorlanmıştır. Yıllarca Afganistan'daki Peştun milliyetçiliğini destekleyerek kendi sorunlarına çözüm bulmaya çalışan ve Taliban iktidarını destekleyip onu tanıyan nadir ülkelerden biri olan Pakistan, halkının muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır.

Pakistan, aldığı kararın uluslararası talep ile uyumlu olması yönünde adımlar atmaya ve mevcut konumunu iyi bir biçimde analiz ederek hareket etmeye çalışmıştır. Nitekim küresel uzlaşmanın aksine hareket etmesi kendi aleyhine sonuçları ağırlaştırabileceği gibi durumun ABD ve Hindistan yakınlaşmasına da derinlik kazandıracağı endişesini taşımıştır.[156] Uygulanan yaptırımlarla ekonomik anlamda büyük bir yara alan, borçlardaki artış ve bu durumun ülke içerisinde yarattığı istikrarsızlıkla çıkmaza giren Pakistan, tercihini ABD'den yana

---

[151] Gül Seda Acet, Fazlı Doğan, "11 Eylül Olayları Sonrası ABD Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine", Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** Cilt 17, Sayı 33, 2017, s.61-62

[152]Mustafa Erdem Selim, **11 Eylül'den Afganistan'a ABD İmparatorluğu**, Ütopya Yayınevi, (1.Baskı), Ankara, 2004, s.9

[153] Fikret Ertan, **Amerika'nın Dönüşümü (1990-)**, İstanbul, Kızılelma Yayınevi, (1.Baskı), 2003, s.355

[154] Murat Kayıkçı, R.Özgür Dönmez, **Yeni İmparatorluk Çağı**, Say Yayınları, (1.Baskı), Ankara, 2008, s.355-356

[155] Selim, **a.g.e.** s.9

[156]Mussarat Jabeen, Muhammad Saleem Mashar, Naheed S.Goroya, "Trends and Challenges in Pak-US Relations: Post September 11", **Sout Asian Studies**, Cilt 25, Sayı 2, Temmuz-Eylül s.191

kullanmıştır.[157] İktidarı bir darbeyle ele geçiren, uluslararası alanda kötü imajını ortadan kaldırabilmek adına bir fırsat yakalayan[158] Müşerref yönetimi, savaşın başında elindeki kozları iyi oynamış ve bir yandan uluslararası ambargodan kurtulurken bir yandan da mali[159] yardım almıştır.[160] 24 Eylül 2001 tarihinde Pakistan ile 375 milyon dolarlık bir anlaşma imzalayan ABD, IMF'nin Pakistan'a yönelik 2 milyar dolarlık programını desteklemiş bunun dışında Pakistan'ın 12,2 milyar dolarlık dış borcunun yeniden yapılandırılmasında da yardımcı olmuştur.[161] Terörizme karşı uluslararası koalisyon içerisinde yer alması ile birlikte hem Japonya hem de AB, Pakistan aleyhindeki yaptırımları askıya almış borç yardımında bulunarak imtiyazlar da tanımıştır.[162]

Karşılıklı imtiyazların tanındığı bu dönemde ABD, Taliban'a yönelik saldırısında Pakistan istihbaratından aldığı bilgileri kullanmayı hedeflemiştir. Yaklaşık 10 bin personeli olan ISI'nın yüzde 30'nun Taliban yandaşı olduğu yönündeki iddialar, elemanlarının büyük çoğunluğunun Afganistan nüfusunun en kalabalık kesimini oluşturan Peştulardan olması, Taliban'ın silah ihtiyacını çoğunlukla ISI aracılığıyla sağlaması, ABD'yi endişelendirmiştir.[163] Endişeleri ortadan kaldırabilmek adına Pakistan hükümeti, Taliban yönetimi ile yakın ilişkileri bulunan ISI Başkanı Korgeneral Mahmud Ahmed'in, yerini daha dengeli görüşler taşıyan Korgeneral İhsan ül Hak ile değiştirmiştir.[164] Bunun yanı sıra ABD'ye verilen destekten ötürü ordu içerisinden yükselen sesleri önlemek amacıyla Müşerref, ordu içerisinde de bir takım değişikliklere gitmiştir.[165]Uzun süredir izlediği dış politikasını terk ederek teröre karşı ABD ile aynı safta yer alan Pakistan'ın, ABD'ye sağlamış

---

[157]Shahnaz Akhtar, "Dynamics of USA-Pakistan Relations in the Post 9/11 Period: Hurdlesand Fature Prospects", **International Journal of Humanities and Social Science**, Cilt 2, Sayı 11, Haziran 2012, s.207
[158]Akhtar, **a.g.m.**, s.80
[159] "Pakistan'a 1 Milyar Dolar Yardım", **Hürriyet**, 12 Kasım 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pakistan-a-bir-milyar-dolar-yardim-36494 (Erişim:17.02.2019)
[160] Haya, **a.g.e.**, s.91
[161]Jamal Shah, Nasir Riaz, "September 11, 2001 and Change in Pakistan's Foreign Policy", **American International Journal of Contemporary Research**, Cilt 3, Sayı 1, Ocak 2013, s.101-103
[162]Donald P. Wright, Ph.D, James R. Bird, F. Van Wey, "A Different Kind of War, the United Stades Army in Operation Enduring Freedom", **(OEF)**, Ekim 2001-Eylül 2005, s.40
[163] "Pakistan İstihbaratının %30'u Taliban Yanlısı", **Hürriyet**, 19 Eylül 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistanda-ordu-halkla-birlikte-ayaklanabilir-16799 (Erişim:17.02.2019)
[164]"Pakistan Basını: Kara Harekâtı Başlıyor", **Hürriyet**, 11 Ekim 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kara-harek-ti-birkac-gun-icinde-baslar-21204 (Erişim:17.02.2019)
[165]"Müşerreften Orduda Operasyon", **Hürriyet**, 9 Ekim 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/muserreften-orduda-operasyon-20602 (Erişim:17.02.2019)

olduğu destek bunlarla sınırlı kalmamıştır. Pakistan, ayrıca Pasni, Jacobabad, Shamsi ve Dalbandin askeri üslerini de ABD'nin hizmetine açmıştır.[166]

Afganistan'a yönelik operasyonun kaçınılmaz bir son olduğunun bilincinde olan Pakistan, mümkün olduğu kadar hassasiyetini karşı tarafa geçirmeyi amaçlamış,[167] ABD ile ortak hareket ederek farklı imkânlardan yararlanma fırsatına odaklanmıştır. Öyle ki bu birliktelik Pakistan'a Orta Asya coğrafyasının kapısını aralamıştır. Pakistan için Müslüman nüfusa sahip Orta Asya devletleri stratejik derinlik için bir fırsat, Hindistan ile rekabetinde hem enerji hem de ekonomik destek için önemli bir kaynak olarak görülmüştür. Afganistan ise Pakistan açısından, Orta Asya ülkeleri ile arasında stratejik bağların birleşme noktasına dönüşmüştür. Bu bölgenin dış dünyaya açılan kapısı olmayı arzulayan Pakistan'ın önündeki engellerden biri de Afganistan'da yaşanan kaos olmuştur. Afganistan meselesinde ABD ile fikir birliğine varılmasının ardından ABD Büyükelçisi Wendy Chamberlain'in, Pakistan petrol bakanını arayarak daha önce vazgeçilen Türkmenistan doğalgazını, Afganistan üzerinden Pakistan'a ulaştıran boru hattı projesini yeniden gündeme getirmesi, ilişkilerin sadece terörle mücadele ile sınırlı olmayacağını ortaya koymuş, Pakistan'ın stratejik rüyası için bir ışık yakmıştır.[168]

Afganistan üzerinden kurulan denklemin Orta Asya'ya açılan ucu yalnızca Pakistan için değil, ABD için de oldukça önem taşımıştır. Afganistan'daki savaş Orta Asya'nın petrol ve doğalgaz zenginliğinin keşfinden sonraki ilk büyük savaş olarak görülmüş, Amerikan şirket yöneticilerinin 1990'lı yılların ortalarından itibaren lobisini yaptıkları Afganistan'dan geçen bir boru hattı tekrar gündeme gelmiştir.[169] ABD'nin uluslararası terörizmle mücadele argümanı ile gerçekleştirdiği Afganistan operasyonu, enerji politikalarıyla da doğrudan ilişkilendirilmiştir. Bölgeye yönelik angajmanını arttıran ABD, bölgedeki şirketlerinin ticari çıkarlarını korumayı ve Rus etkisini azaltıp geleceğe yönelik İran nüfuzunu önceden engellemeyi amaçlamıştır.

---

[166]Shahnaz Akhtar, "Dynamics of USA-Pakistan Relations in the Post 9/11 Period: Hurdles and Future Prospects", **International Journal of Humanities and Social Science**, Cilt 2, Sayı 11, Haziran 2012, s.205-213
[167]Şatlık Amanov, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkube Yayınları, (1.Baskı), 2007, İstanbul, s.352-353
[168]Polat, **a.g.e.**, s.81
[169]Stephen Kınzer, "İpek Yolunda Kara Altın" **11 Eylül'den Afganistan'a ABD imparatorluğu**, (Haz. Mustafa Erdem Sakınç) Ütopya Yayınları, (1.Baskı), 2004, s.215

Zira bölgedeki kaynakların Rusya gibi tek bir ülkenin kontrolüne girmesini ve doğal olarak bölge ülkeleri üzerindeki etkisinin artmasını bir risk olarak görmüştür.[170]

Hazar ötesi enerji kaynaklarına ulaşılabilirliği ile bunun kesintisiz bir şekilde ve bölgedeki etki alanını genişletmeyi amaçlayan ABD'ye, Afganistan coğrafyası bu fırsatı sağlamıştır.[171] Tacikistan hava üslerinin (Duşanbe-Kulyab) kullanılması için anlaşmaya varan ABD için[172], Özbekistan'da biri Karşi-Kanabad'da diğeri Kokand'da iki üs, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek yakınlarında Manas'ta bir üs, Türkmenistan'ın Aşkabat kentinde bir hava ikmal istasyonu uçak ve helikopterlerin hizmetine açılmıştır. Böylece ABD, Orta Asya'da askeri kolaylıklar elde ederek bölgeye yerleşmiştir. ABD Savunma Bakanı Yardımcısı Crouch, Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerin 11 Eylül öncesinde hayal edilemeyecek ölçüde olduğunu ifade etmiştir.[173] ABD, Afganistan'ı kontrol altına alarak ve Orta Asya ülkeleri ile üs anlaşması imzalayarak, Şangay Anlaşması'yla bölgenin kendisine kapatılmasının önüne geçmeye, anlaşmayı işlevsiz bir hale getirmeye de çalışmıştır.[174] Orta Asya gibi çok önemli bir konuma sahip bölgeyi kontrolü altında bulundurarak Çin ya da Rusya'nın gerek Afganistan'da gerek bölgede oluşturabilecekleri hâkimiyeti engelleme imkânına sahip olmayı ve Çin ile Rusya'nın yakınlaşmasını da bir ölçüde kırmayı amaçlamıştır.[175] Afganistan savaş öncesi ve sonrasında bölgedeki varlığı ABD'ye Asya kıta bloğu içine Büyük İskender'den sonra derinliğe en fazla nüfuz etmiş Asya dışı güç olma niteliğini kazandırmıştır.[176]

Afganistan meselesi, iki ülkenin uygulamaya çalıştığı politikalar adına önem teşkil ederken, Soğuk Savaş'ın ardından yaşanan uyuşmazlıkların ortadan kalkması için de bir fırsat doğurmuştur. ABD-Pakistan ilişkisinin Afganistan'ın geleceğinin masaya yatırılarak ortak paydada buluşulduğu görüşmelerde Pakistan, sonuna kadar ABD'yi destekleme sözünü verirken, ABD tarafından Pakistan'ın istikrarı adına borçların ertelenmesi, yeni yardımların yapılması, eğitim ve demokrasi konusunda da

---

[170]Ferhat Pirinççi, Tayyar Arı, "11 Eylül Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası", **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**, (Der. Tayyar Arı), MKM Yayınları, (1.Baskı), 2010, Ankara, s.300
[171]Naom Chomsky, **11 Eylül Sonrası Dünya Nereye Gidiyor**, Aram Yayınları, (1.Baskı), İstanbul, 2002, Çev. Taylan Doğan, s.228
[172]Polat, **a.g.e.**, s.101
[173]Arı, **a.g.e.**, s.302
[174]Hüseyin Şeyhanlıoğlu, "**11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan**", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2004, s.82
[175]Öztürk, **a.g.e.**, s.70
[176]Polat, **a.g.e.**, s,136

iyileştirme garantileri verilmiştir. Atılan bu adımlar taraflarca ABD-Pakistan dostluğunun yeni şeklinin ilk adımı olarak yorumlanmıştır.[177] 11 Eylül saldırıları ardından attığı adımlarla birlikte Pakistan, Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi üzerine ABD'nin Hindistan'a kayan ilgisini jeopolitik konumu ve Afganistan sorununun sürekliliği gibi etmenlerle yeniden üzerine çekmeyi başarmıştır.[178] Afganistan'da Taliban'ın yaratmış olduğu düşük tehdit durumunu ortadan kaldırıp kendisine yakın bir idareyi Afganistan'da görmeyi hedefleyen ABD ise Pakistan ile sağladığı işbirliği neticesinde politikalarını daha rahat uygulama imkânı yakalamış, iki ülke ilişkilerini Soğuk Savaş dönemi boyutuna taşımaya çalışmıştır.[179]

4. AMERİKAN ULUSAL GÜVENLİK STRATEJİSİ (2002) : TERÖR HASSASİYETİ

11 Eylül saldırılarından sonra ABD tarafından düşman, global menzile sahip her terörist grup ve bunlara destek veren devletler olarak tanımlamıştır. Sovyetlerin yıkılmasının ardından komünizm yerine artık düşman, fundamentalist İslam olarak görülmeye başlanmıştır.[180] 20 Eylül 2002 tarihinde Başkan Bush'un imzasıyla yayınlanan Ulusal Güvenlik Stratejisi ile birlikte bu görüş uygulamada ağırlık kazanmıştır. ABD dış politikasının esasını teşkil eden bu doktrin, 1945 BM düzeniyle unutulmakta olan önleyici ve ön alıcı savaş gibi terimleri ABD'ye özgü bakış açısıyla yeniden dünya kamuoyunun gündemine getirmiştir. ABD, BM Antlaşması'nda yer alan meşru müdafaa hakkını genişleterek kendisine tehdit oluşturduğunu düşündüğü terörist grup veya ülkelere inisiyatifi elde tutarak önceden saldırı hakkını kendinde görmüştür.[181]

Raporda Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ABD'nin dünya üzerinde eşi olmayan bir güce sahip olduğu bunun da küresel bazda büyük sorumluluklar getirdiği açıklanmış, ABD için esas tehdit saldırgan devletler değil otoritesini kuramayan ve

---

[177]"ABD-Pakistan Yeni Afganistan Konusunda Anlaştı", **Hürriyet**, 16 Ekim 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/taliban-cibani-22175 (Erişim:20.02.2019)
[178] Bali, **a.g.e.**, s.160
[179]Ahmet Özer, **11 Eylül ABD-Türkiye ve Küreselleşme**, Elips Yayınları, Ankara, 2005, s.66
[180]Özer, **a.g.e.**, s.50
[181]Ahmet Cural, "**Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalıcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010,s.115.

topraklarındaki faaliyetleri kontrol edemeyen devletler olarak görülmüştür.[182] Gerekçe ise bu tür devletlerin teröristlerin kendi topraklarından yararlanmasının önüne geçememesi olmuştur.[183] ABD'nin yayınlanan raporda tavrının net olması Pakistan tarafında daha kontrollü adımların atılmasına da sebebiyet vermiştir. Her ne kadar Pakistan, Afganistan'a düzenlenen operasyonda yer alarak ABD ile olan eski dostluğunu diriltme imkânı yakalasa da ABD, Pakistan'da aşırı dinci bir grubun iktidara gelme ihtimali ile nükleer silahların korunamamasından duyduğu ciddi endişeyi atamamış belirgin bir sorun olarak Taliban ve El Kaide savaşçılarının Pakistan-Afganistan sınırındaki aşiret bölgelerinde kendilerine yer bulması ABD'yi oldukça rahatsız etmiştir.[184]

Raporda bölgesel çatışmalar ve istikrarsızlıkla mücadeleye yer verilmesi[185] ise Keşmir çıkmazının ortasında yer alan Pakistan'ı, ABD karşısında zora sokan diğer bir etmen olarak ortaya çıkmıştır. 2001 yılında Keşmir merkezli Leşkeri Tayyibe adlı örgütün Hint Parlamentosu'na yaptığı saldırıların ardından Pakistan, batı kamuoyu tarafından terörist gruplara destek suçlamasıyla gündeme gelmiş, mücadelenin İslami bir boyut kazanması Pakistan'ın self determinasyon talebini zayıflatmış, uluslararası toplumun bu bağımsızlık hareketine karşı hissettiği sempatiyi de azaltmıştır.[186] Batılı medya tarafından Keşmir halkının girişimleri terörist saldırı adı altında verilmiş ve her protesto cihat ilanı şeklinde gösterilmiştir. Dolayısıyla da bu durum Hindistan'ın elini kuvvetlendirmiştir.[187] Güney Asya'daki çıkarlarının zarar görmesini istemeyen Bush, Keşmir ile ilgili bir anlaşmazlıkta gerginliği hafifletmek için Pakistan ile Hindistan arasındaki diyalogu kuvvetlendirme yoluna gitmiştir.[188] Ayrıca Pakistan üzerinde uyguladığı baskıyla terör örgütüne mensup birçok kişiyi gözaltına aldırıp Pakistan'dan Keşmir konusunda bu olaylara sebep olan örgütlere destek vermeyeceğine dair güvence almıştır.[189]

---

[182]"The National Security Strategy of the Unıted States of America", Eylül 2002, **The White House Washinghton**, s.1
[183] Sırrı Mete Erna, **a.g.e.,** s.100
[184]Charlie Savage, "Bush Warns Pakistan as He Defends Military Strategy", **The New York Times**, 9 Kasım 2008, https://www.nytimes.com/2008/12/10/washington/10prexy.html (Erişim:03.03.2019)
[185]"The National Security Strategy of the Unıted States of America", **a.g.e. s.**1
[186]Ertan, **a.g.e.**, s.134
[187]Toker, **a.g.e.**, s.118
[188]"Bush Praises Pakistani Leader After Meeting", **CNN**, 13 Aralık, 2002, http://edition.cnn.com/2002/US/02/13/bush.musharraf/ (Erişim:03.03.2019)
[189]Ahmad, **a.g.e.**, s.94-95

ABD'nin endişelerini ortadan kaldırabilmek ve ilişkilerin sağlıklı bir zeminde ilerleyebilmesi adına Müşerref yönetimi ise ülke içerisindeki aşırı dinci gruplara karşı mücadele içerisine girmiştir.[190] 2003 yılında 11 Eylül saldırılarının planlayıcılarından biri olan, Washington'un başına 25 Milyon dolar ödül koyduğu Halid Şeyh Muhammed'i yakalayarak ABD'ye teslim etmiştir.[191] El Kaide'ye yönelik operasyonlarına devam eden Pakistan[192] attığı adımlar neticesinde ABD tarafından 2004 yılında NATO dışı en önemli müttefik olarak kabul edilmiş, Müşerref'in ABD'nin iyi bir dostu olduğu ifade edilmiştir.[193] Ancak terör çerçevesinde varılmaya çalışılan bu birliktelik uzun soluklu olmamıştır. ABD'nin ulusal güvenlik stratejisi kapsamında öncül olarak gördüğü terörle mücadele iki ülkeyi yeniden karşı karşıya getirmiştir. ABD'nin Pakistan'da bir köye düzenlediği hava saldırısıyla ilişkiler sarsıntıya uğramış, 18 Pakistanlının öldüğü hava saldırısını protesto etmek amacıyla on binler gösteri düzenlemiştir.[194] Pakistan Başbakanı Şevket Aziz yaptığı açıklamada hedef alınan bölgede El Kaide örgütünün bulunduğuna dair herhangi bir kanıt olmadığını, Müşerref ise tekrarlanacak saldırıların iki ülke arasındaki işbirliğini etkileyeceğini ifade etmiştir.[195]

2005 yılına gelindiğinde ABD kongresine sunulan Pakistan raporunda, Pakistan'ın radikal dini gruplar için bir yaşam alanı ve eğitim merkezi olmaya devam ettiği yer almıştır. ABD tarafından Pakistan'ın kendi ülkeleri içindeki Taliban militanlarına karşı tedbir almadığına dair suçlamalar ise devam etmiştir. Bu durum ABD'nin terör konusundaki hassasiyetini gözler önüne sererken, iki ülke arasındaki kırılgan yapının günbegün artarak devam etmesine neden olmuştur.[196] ABD safında yer alarak bölgede etkinliğini arttırmaya çalışan Pakistan, yapılan açıklamalarla aksi görüş bildirse de Keşmir ve Afganistan üzerinde izlediği stratejilerden dolayı gerek

---

[190]"Pervez Müşerref: İlgili Herkesi Tutuklayın", **Hürriyet**, 22 Şubat 2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pervez-muserref-ilgili-herkesi-tutuklayin-38352871 (Erişim:03.03.2019)
[191]"11 Eylül Planlayıcısı Pakistan'da Yakalandı", **Hürriyet**, 2 Mart 2003, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11-eylul-un-planlayicisi-yakalandi-131069 (Erişim:03.03.2019)
[192]"Pakistan'dan El Kaide'ye Darbe", **Hürriyet**, 3 Ağustos 2004, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistandan-el-kaideye-darbe-38631668 (Erişim:03.03.2019)
[193] "ABD: Pakistan NATO Dışı Önemli Müttefik", **Hürriyet**, 18 Mart 2004, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-pakistan-nato-disi-onemli-muttefik-210557 (Erişim:04.03.2019)
[194] "Pakistan'da ABD Karşıtı Gösteriler", **Hürriyet**, 15 Ocak 2006 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pakistanda-hukumet-ve-abd-karsiti-gosteri-5347426 (Erişim:04.03.2019)
[195]"Pakistan'dan ABD'ye Eşgüdüm Çağrısı", **Hürriyet**, 21 Ocak 2006, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistandan-abdye-esgudum-cagrisi-3825212 (Erişim:04.03.2019)
[196]Mermer, **a.g.e.**, s.43

Hindistan gerek Afganistan yönetimleri tarafından saldırılardan sorumlu tutulmuş bu durum ABD nazarında Pakistan'a yönelik güven sorununu iyice arttırmıştır[197]

Pakistan güven problemini ortadan kaldırmak amacıyla hareket etmeye çalışsa da ülke içerisinde yer alan Sünni-Şii mezhepçi örgütlerin varlığı sorunu daha da derinleştirmiş ve buna engel olmuştur. Örgüt üyelerinin Afgan savaşından güçlenerek dönmesi, radikalleşmiş insan sayısını arttırmakla beraber ülke içerisinde iradelerini yansıtabilmeleri adına karşılıklı çatışmalara dönüşmüştür.[198] Bu durumun yanı sıra siyasi bağlantılarının kuvvetlenmesi ile birlikte kısmı dokunulmazlıkla beraber daha rahat hareket ederek ülkeyi kaosa sürüklemiştir. Böylelikle Pakistan toprakları içerisinde kanunsuzluk her yerde baş göstermeye başlamış, Pakistan terörle mücadele adı altında dengeyi bir türlü sağlayamamıştır.[199]

5. AF-PAK STRATEJİSİ

Pakistan'ın bir türlü teröre karşı mutlak bir hâkimiyet alanı kuramaması ABD tarafında rahatsızlık uyandırmaya devam ederken direnişçilerin Pakistan'dan Afganistan'a sızması sert bir biçimde eleştirilere neden olmuştur.[200] Bu dönemde Pakistan'da birçok yeni terörist grup ortaya çıkarken aynı zamanda mevcut birkaç grupda kendini yapılandırmıştır. Politik çözümlere daha az elverişli olan bu gruplar günden güne kontrolü ele geçirmiştir.[201] Bu dönemde ABD Demokrat Parti'nin başkan adaylarından Obama, bir düşünce kuruluşuna vermiş olduğu röportajda Pakistan Devlet Başkanı Pervez Müşerrref'i, El-Kaide'ye karşı yeterince mücadele etmemekle suçlamıştır. Obama, "Eğer değeri yüksek olan terörist hedeflere karşı iyi bir istihbarat edinirsek ve Müşerref harekete geçmezse biz geçeriz." açıklamasında bulunurken, ABD Başkanı seçilmesi durumunda Pakistan'ın Afganistan sınırındaki

---

[197] Fırat Purtaş, "**Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi**", Rapor, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011, s.34
[198] Çevik, **a.g.e.**, s.98
[199]Najeeb Kakar, "Pak-US Relation Post 9/11 and Security Challenges for Pakistan", **Academica Edu,** 2015, https://www.academia.edu/13238073/Pak-US_Relation_Post_9_11_and_Security_Challenges_for_Pakistan
[200]"ABD Savunma Bakanı Gates'den Pakistan'a "Sızma" Eleştirisi", **Hürriyet**, 16 Ocak 2007, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-savunma-bakani-gatesden-pakistana-sizma-elestirisi-5788642 (Erişim:07.03.2019)
[201]Greg Bruno, "US-Pakistan Military Cooperation", **Councıl Foreıgn Relatıons**, 26 Haziran 2008 https://www.cfr.org/backgrounder/us-pakistan-military-cooperation (Erişim:07.03.2019)

bölgesinde yuvalandığı belirtilen El Kaide teröristlerine karşı askeri operasyon düzenleyebileceğini ifade etmiştir.[202]

İstikrarsızlığın hüküm sürdüğü Pakistan topraklarında uygulanan OHAL ile girilen çıkmaz, Butto'nun suikasta kurban gitmesi ile daha da karmaşık bir hal almıştır. 2008 Ağustos'una gelindiği vakit Müşerref istifasını sunmuş, ABD'nin bu nükleer güce sahip El Kaide ve Taliban'ın geniş çapta örgütlendiği coğrafyada nasıl bir politika izleyeceği ise büyük bir merak konusu olmaya başlamıştır.[203] Bu sorun sarmalı içerisinde ABD, çözümünü Pakistan'da bulunan sınır bölgelerine daha aktif saldırılar gerçekleştirmekte bulmuştur. Bu doğrultuda ABD tarafından Pakistan'ın dağlık bölgesi ile Afganistan arasına sıkışmış aşiretlerin kontrolünde olan bölgeye (FATA) füze saldırıları başlamıştır.[204] Pakistan tarafından tepkiyle karşılanan bu durum 2008 yılında ABD-Pakistan Stratejik İşbirliği Toplantısında hafifletilmeye çalışılmış, terörizm ve şiddet içeren aşırılığa karşı birliktelik mesajı verilmiştir.[205] Ancak Taliban ve El Kaide militanlarının yuvası olarak bilinen aşiret bölgesine ABD'nin düzenlediği füze saldırıları Ekim 2008 tarihi itibariyle daha sık bir hal almaya başlamıştır.[206]

Pakistan hükümeti, ABD'nin militanları hedef alma gerekçesiyle Pakistan içinde düzenlediği füze saldırılarının ülkeyi istikrarsızlaştırdığını ve teröristlere yardım ettiğini ve bu durumun ne ABD ne de Pakistan'a bir yarar sağladığını yalnızca teröristlerin işine geldiğini savunmuştur.[207] Pakistan, bu konuda ABD'ye uyarılarda bulunurken, 4 Kasım 2008 tarihinde ABD Devlet başkanı seçilen Barrack Obama, 2007 yılında bir düşünce kuruluşuna vermiş olduğu röportajda bahsettiği

---

[202]"Obama'dan Pakistan'ı Vurma Tehdidi", **Hürriyet**, 2 Ağustos 2007 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/obamadan-pakistani-vurma-tehdidi-7008565 (Erişim:07.03.2019)
[203]"ABD'nin Yeni Pakistan Planı", **Hürriyet**, 19 Ağustos, 2008 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdnin-yeni-pakistan-plani-9696087 (Erişim:07.03.2019)
[204]"ABD'nin Pakistan'daki Füze Saldırısına Eleştiri", **Hürriyet**, 18 Eylül 2008 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdnin-pakistandaki-fuze-saldirisina-elestiri-9928549 (Erişim:07.03.2019)
[205]Bruno, **a.g.e.**,
[206]"Pakistan Televizyonu: ABD Füze Saldırısında 21 Kişi Öldü", **Hürriyet**, 3 Ekim 2008 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-televizyonu-abd-fuze-saldirisinda-21-kisi-oldu-10036550 (Erişim:07.03.2019)
"ABD İnsansız Uçağı Pakistan Köyünü Vurdu", **Hürriyet**, 5 Ekim 2008, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-insansiz-ucagi-pakistan-koyunu-vurdu-10041715 (Erişim:07.03.2019)
"ABD İnsansız Uçaklarla Veziristan'ı Vurdu 7 Ölü", **Hürriyet**, 26 Ekim 2008, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-insansiz-ucaklarla-veziristani-vurdu-7-olu-10215685 (Erişim:07.03.2019)
[207]"ABD'ye Kerör Suçlaması", **Hürriyet**, 10 Ekim, 2008, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdye-teror-suclamasi-10090764 (Erişim:08.03.2019)

üzere Ladin'i hedefine oturtmuş, Bin Ladin'in saklandığı sanılan Pakistan'a, diplomatik yaklaşım planı çizmeye başlamıştır.[208] Yeni yılın ikinci günü Güney Veziristan'a saldırı gerçekleştiren Obama yönetimindeki ABD, 22 Ocak 2009 tarihinde Afganistan ve Pakistan konularına özel temsilci olarak Bosna barışının mimarı olarak da tanınan eski dışişleri bakan yardımcısı ve eski BM daimi temsilcisi Richard Holbrooke'ı atamıştır.[209] Obama Irak'taki Amerikan askerlerinin 2011 yılına kadar kademeli olarak çekileceğini, Afganistan'a 17.000 askerin gönderileceğini belirtmiştir. Artık Amerikan gücünün Afganistan'da ağırlık göstereceğinin altı çizilirken, Afganistan ile birlikte Pakistan'da Obama dönemi için ABD dış politikasının merkezine yerleşmiştir.[210]

21 Mart tarihinde Holbrooke Afganistan'da sorunların çözümüne yönelik yapmış olduğu açıklamada Afganistan sorununun çözümü için asıl olarak Pakistan sorununun çözülmesi gerektiğini, 11 Eylül saldırılarını planlayanların, Pakistan Başbakanı Benazir Butto'yu öldürenlerin, Hindistan'ın Bombay kentindeki terör saldırısını düzenleyenlerin aslında Afganistan'da değil Pakistan'ın Afganistan sınırındaki aşiretler bölgesinde yaşadıklarını dile getirmiştir. Böylelikle Taliban ya da El Kaide karşısında başarılı olabilmek için Pakistan'ı hedef göstermiştir.[211] Holbrooke tarafından yapılan açıklama Obama'nın Afganistan ve Pakistan'a yönelik (Af-Pak) stratejisinin bir nevi ön izlemesini oluşturmuştur. Mart aynın sonuna doğru gelindiğinde Af-Pak stratejisi daha net bir hal almaya başlamıştır

29 Mart'ta Obama izleyeceği politika kapsamında, Afganistan ve Pakistan'daki istikrarın birbirine bağlı olduğunu, iki ülke arasındaki Durand Hattı'nın bölgeye yerleşen terör grupları yüzünden ABD halkı için dünyanın en tehlikeli bölgelerinden biri olduğunu belirtmiştir.[212] Strateji içerisinde Pakistan ve

---

[208]"Obama, Bin Ladin'in Yakalanmasına Odaklanacak", **Hürriyet**, 11 Kasım 2008 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/obama-bin-ladinin-yakalanmasina-odaklanacak-10336811 (Erişim:08.03.2019)
[209]"Obama'dan 2 Kritik Atama", **Hürriyet**, 22 Ocak 2009 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/obamadan-2-kritik-atama-10837099 (Erişim:08.03.2019)
[210] Ebru Afat, "Obama'lı ABD'nin İlk Hedefi Af-Pak", **Anlayış**, Mart 2009
[211]"Holbrooke Obama'nın Afganistan Stratejisini Açıkladı", **Hürriyet**, 21 Mart, 2009 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/holbrooke-obamanin-afganistan-stratejisini-acikladi-11260895 (Erişim:08.03.2019)
[212] Esra Pakin Albayrakoğlu, "Amerika'nın Af-Pak Açmazı", **Bilgesam**, 16 Ekim, 2009 http://www.bilgesam.org/incele/1013/-amerika%E2%80%99nin-afpak-acmazi/#.XV6vN-gzbIU (Erişim:08.03.2019)

Afganistan'da El-Kaide'nin durdurulması, etkisizleştirilmesi[213] ve bunların gelecekte bu ülkelere dönüşünün engellenmesi esas olarak belirlenirken Pakistan'ın Taliban ve El Kaide ile mücadele etme kuvvetinin arttırılması ve demokratik kurumlarının güçlü bir yapıya dönüştürülmeye çalışılacağı da yer almıştır.[214] Bu düşünceler toplamı ise Beyaz Kitap içerisinde yer almıştır.[215]

Obama, Pakistan sınırları içindeki teröristlerin yalnızca ABD ya da Afganistan'ın düşmanı değil, Pakistan halkı için ciddi ve acil bir tehlike olduğunu, El Kaide ve diğer şiddet yanlılarının 11 Eylül'den bu yana birkaç bin Pakistanlıyı öldürdüğünü, yabancı yatırımları raydan çıkardığını, El kaide ve müttefiklerinin Pakistan'ı içten öldürme riski taşıyan bir kanser olduğunu belirtmiştir.[216] Bunun yanı sıra geniş ve çoğunlukla topraksız olan aşiret bölgelerinde Pakistan'ın teröristlere karşı ihtiyaç duyduğu araçlara odaklanacaklarını, Pakistan'ın ekonomik krizden kurtulmasına yardımcı olmak için IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası ortaklarla çalışmaya devam edeceklerini, ileriki 5 yıl boyunca Pakistan'a 1.5 milyar dolar yardımında bulunacağını ifade etmiştir.[217] Pakistan cephesi, Obama'nın uygulamaya koyduğu stratejiyi Bush'unkinden ayıran unsurun Pakistan ve Afganistan sorunun birleşik bir mesele şeklinde tanımlanması olarak görmüş Afganistan gibi harap olmuş bir ülke ile Pakistan'ın aynı çatıda yer almasından oldukça rahatsızlık duymuştur.[218] Pakistan'da, destek vermek amacıyla kurumlara sağlanacak olan mali yardımların ise gerçekleştirilecek saldırılar ve beraberinde gelecek olan yıkım ve istikrarsızlıkla birlikte gerçeklikten uzak olduğu düşüncesi hâkim olmuştur.[219] Nitekim Af-Pak Strateji raporunun yayınlanmasından kısa bir süre

---

[213] Sabri, Çiftçi, "Afganistan Çıkmazı Obama'nın Dış Politika Tercihleri ve Af-Pak Bölgesinin Geleceği", **Ortadoğu Analiz,** Cilt 1, Sayı 11, s.42

[214]Jese Lee, "A New Strategy for Afghanıstan and Pakistan", **The White House Presedent Barrack Obama**, 27 Mart 2009, https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/03/27/a-new-strategy-afghanistan-and-pakistan (Erişim:08.03.2019)

[215]Chintamani Mahapatra, "Obama's Af-Pak Strategy", **Centre for Land Warfare Studies**, 19 Mayıs 2009 https://www.claws.in/191/obamas-afpak-strategy-chintamani-mahapatra.html (Erişim:14.03.2019)

[216]"President Obama's Remarks on New Strategy for Afghanistan and Pakistan", **The New York Times**, 27 Mart 2009 https://www.nytimes.com/2009/03/27/us/politics/27obamatext.html?mtrref=www.google.com&gwh=E6E01164E1857B41BC9ABDC5D3402543&gwt=pay&assetType=REGIWALL (Erişim:14.03.2019)

[217]Korı Schake, "Three Problems with Obama's Af-Pak Strategy", **FP News**, 28 Mart 2009 https://foreignpolicy.com/2009/03/28/three-problems-with-obamas-af-pak-strategy/ (Erişim:14.03.2019)

[218]Mazhar Abbas, "Paradigm Shift in Afghanistan: a Study of the Af-Pak Strategy of the United States of America", **Scholar Deparment of Political Science**, Cilt 4, Sayı 7, Mayıs 2014

[219]"Asif Akhtar, Obama's Afpak Strategy Does Little for Pakistan, Support", **The Guardian**, 31 Mart 2009 https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/31/obama-pakistan-afghanistan-taliban (Erişim:14.03.2019)

sonra bölgedeki terör faaliyetlerinde bir artış görülmüştür. Sivillerin, güvenlik güçlerinin, isyancı ve militanların ölüm ve yaralanma sayısında büyük bir artış gerçekleşmiştir.[220] Amerikan yönetimi ise bu durumdan Pakistan'ı sorumlu tutmuş, Pakistan'ın Taliban ile yeterince mücadele içerisine girmediğini ifade etmiştir. Bu sebeple Holbrooke, Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu'nda yaptığı konuşmada, ABD'nin Taliban karşısında gösterdiği mücadeleye destek olması için Pakistan üzerinde mümkün olan en ağır siyasi baskıların uygulanması gerektiğini dile getirmiştir.[221]

Durumun giderek ağırlaştığını gören, Taliban ve El kaide ile mücadelenin merkezine Afganistan ve Pakistan'ı oturtan ABD, Af-Pak Stratejisi kapsamında ilk büyük operasyonu olan Hançer'i başlatmıştır. Afganistan'ın Helmand vadisine yapılan çıkarmada Helmand'la 200 km'lik bir sınırı paylaşan Pakistan'da bölgeden kaçan savaşçıların önünü kesmek için sınıra asker yığmış ve ABD'nin Obama ile uygulamaya koyduğu Af-Pak stratejisini destek veriyor görünmüştür.[222] Ancak verilen destek ISI'nın Taliban ile birlikteliğinin sonlanmamasından ötürü ABD tarafında soru işaretleri yaratmıştır.[223] 2006-2011 yılları arasında ABD Savunma Sekreteri olan Robert Gates ise durumu, ABD, teröristlerle savaşmaya odaklanırken Pakistan Afganistan'daki etkisini ne olursa olsun korumak istiyordu diyerek özetlemiştir.[224] Pakistan'ın izlediği politika, Gates'in ifadelerini doğrulamıştır.

Pakistan Ordusu halk tarafından büyük bir desteğe sahip olan Taliban'a yönelik girilecek bir mücadelenin kendi prestijine zarar vereceğinin bilincinde olup yalnızca kamuoyunun desteğini arkasında hissettiği vakit FATA bölgesine saldırı içerisine girmiştir. Pakistan'dan beklenilen desteğin düşük olmasının gerekçesi Pakistan'ın algılamış olduğu güvenlik kaygısından kaynaklanmıştır. Pakistan, 11 Eylül saldırılarından sonra ABD-Hindistan ilişkisinin gelişim göstermesini ve Hindistan'ın Afganistan üzerinde askeri ve ekonomik etkinliğini arttırmasını büyük

---

[220]Mahapatra, **a.g.m.**
[221]"Af-Pak Liderleri Washington'da", **BBC**, 6 Mayıs 2009
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/05/printable/090506_afpak.shtml (Erişim:19.03.2019)
[222]"Hançer Darbesi", **Yeni Şafak**, 3 Temmuz 2009
https://www.yenisafak.com/dunya/hancer-darbesi-196160 (Erişim:19.03.2019)
[223]Mahapatra**, a.g.m.**
[224]Vinay Kaura, "US-Pakistan Relations in theTrump Era: Resetting theTerms of Engagement in Afghanistan", **ORF**, 6 Aralık 2017
https://www.orfonline.org/research/us-pakistan-relations-trump-era-resetting-terms-engagement-afghanistan/
(Erişim:19.03.2019)

bir tehlike olarak addetmiş olası bir tehlike de iki cephede birden savaşacağı düşüncesi Pakistan'ı endişelendirmiştir. Dolayısıyla Pakistan, Afganistan'da kendisine yakın bir rejimin varlığını eğer bu mümkün değilse en azından Pakistan sınırını oluşturan güney Afganistan'da kendi kontrolünde olacak bir grubun egemenliğini Pakistan'ın varlığının devamı için şart görmüştür.[225]

Gerek Orta ve Güney Asya'daki istikrar gerek bölge ülkelerinin nükleer kapasiteye sahip olması, ABD için Af-Pak alanının güvenliğini şart koşmuştur.[226] Pakistan'ın kazanımlarını istikrara kavuşturmak amacıyla ülkedeki militanlar üzerine herhangi bir operasyon düzenlemeyeceği yönündeki tutumu[227] bölgede Rusya ve Çin'e karşı çevreleme politikasını sürdürmeye çalışan Pak-Afgan işbirliğini teşvik ederken narkotik ve isyan arasındaki bağlantıyı koparmaya çalışan, bölgesel bir ekonomik ve güvenlik işbirliğini amaçlayan ve en önemlisi kendi çıkarlarını korumayı hedefleyen ABD'yi oldukça zora sokmuştur. Bu durumu neticesinde ABD, Pakistan'dan gerekli mücadeleyi bir türlü görememiş kendi göbeğini kesmek adına saldırıları arttırırken Pakistan ile yaşanacak gerilimin fitilini de ateşlemiştir.[228]

6. RAYMOND DAVİDS'İN TUTUKLANMASI

27 Ocak 2011 tarihinde Pakistan'ın Lahor Kentinde, ABD'nin Lahor Konsolosluğunda görevli Raymond Davis'in tutuklanması iki ülke arasında diplomatik krize neden olmuştur. Davis'in savunmasında kendisini takip eden ve soymaya çalışan iki kişiye ateş etmek zorunda kaldığını itiraf etmesi, Davis'i Pakistanlıların elinden kurtarmak için olay mahalline gelen konsolosluk aracının bir kişinin ölümüne neden olması ve akabinde Davis'in öldürdüğü şahıslardan birinin eşinin adaletin sağlanamayacağı yönündeki düşünce sebebiyle intihar etmesi, olayı daha da karmaşık bir hale sürüklemiştir.[229] Raymond Davis adlı kişinin CIA ajanı

---

[225]Çevik, **a.g.e.**, s.106-107
[226] Deniz Ülke Arıboğan, "Afganistan Ne için", **El Aziz**, 21 Mart 2012
http://arsiv.el-aziz.com/deniz_ulke_aribogan_afganistan_ne_icin_yazi4120.html (Erişim:28.03.2019)
[227]"2001 Sonrası ABD-Pakistan İlişkileri", **Aljazeera**, 28 Kasım 2013
http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri (Erişim:28.03.2019)
[228]Ihtıaq Ahmad, "Challenges and Opportunities for Pakistan", **Asıan Affairs**, Cilt 37, Sayı 4, Ekim-Kasım, 2010,
[229] Said Şuayip Hasan, "Diplomatik Cinayet Krizi Büyüyor", **BBC News Türkçe**, 15 Şubat 2011
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110215_lahore_shooting (Erişim:28.03.2019)

olduğu ve öldürdüğü iki kişinin ISI mensubu olduğu yönündeki iddialar ise olaya yönelik eğilimi kamuoyunda da arttırmıştır.[230]

İki ülke arasındaki ilişkilerin gerilmesi üzerine ABD Senatosunun Dış İlişkiler Komisyonu Senatör Başkanı John Kerry olayı yerinde incelemek ve gerginliği azaltabilmek adına Pakistan'a gitmiştir.[231] Aynı gün açıklama yapan Obama, diplomatlara 1960 yılında imzalanan Viyana Konvansyonu Anlaşması'na uygun davranılması ve bu doğrultuda serbest bırakılması gerektiğini dile getirmiştir. Raymond Davis'in Pakistan'da yargılanması ve idamının gündeme gelmesi de ABD'nin başka ülkelerdeki diplomatlarına yönelik endişeleri arttırmıştır. ABD kanadında Davis'in kendilerine teslim edilmemesi durumunda Pakistan'a yapılan yıllık 3 milyar dolarlık yardımın askıya alınacağı gündeme gelmiştir. ABD, yaşanan olayı meşru müdafaa olarak nitelendirmiştir.[232]

Hilary Clinton'ın Washington'da buluşması gerektiği Pakistanlı mevkidaşı ile görüşmesini iptal etmesi ise olay karşısında ABD'nin tavrını ortaya koyarken, yaşanan gelişmeler karşısında ABD yardımlarına ihtiyaç duyan Zerdari yönetimini de oldukça zora sokmuştur. Her ne kadar hükümet sorunun barışçıl yollarla çözülmesi taraftarı olsa da halkın olaylar karşındaki tepkisi bu durumu sindirmiştir. Yargılamanın Navaz Şerif'in muhalefet partisinin yönetimde olduğu Pencap'ta olması ise Zerdari yönetiminin elini güçsüzleştiren bir diğer etmen olurken, ordunun Davis'in sıradan bir diplomat olmadığı yönündeki düşüncesi ve yaşanan hadiseyi ordunun itibarının zedelenmesi olarak yorumlaması baskıyı daha da arttırmıştır.

Pakistan yönetimi, ABD karşısındaki direncini çok ileriye taşıyamayacağının bilincinde olup gerek ordunun gerekse halkın tepkisini asgari düzeye çekebilmek adına ABD tarafından ısrarla istenilen Raymond Davis'e karşı Afiye Sıddık'ı istemiş ancak bu ismin El-Kaide ile bağlantısı olmasından dolayı ABD bu teklifi geri çevirmiştir. Yaşanan gelişmeler, iki ülke arasında tansiyonu yukarıda tutarken, Suudi Arabistan'ın arabuluculuğuyla Pakistan geri adım atmış ve Raymond Davis

---

[230]Declan Walsh, "American who Sparked Diplomatic Crisis over Lahore Shooting was CIA Spy'', **Support the Guardıan**, 20 Şubat 2011
https://www.theguardian.com/world/2011/feb/20/us-raymond-davis-lahore-cia (Erişim:28.03.2019)
[231] "US Senator to Plead Raymond Davis Immunity in Pakistan", **BBC News**, 15 Şubat 2011
https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12461425 (Erişim:28.03.2019)
[232] "Diplomatik Cinayet Krizi Büyüyor", **BBC**, 15 Şubat 2011
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110215_lahore_shooting (Erişim:02.04.2019)

yargılanmadan ABD'ye teslim edilmiştir. Raymond Davis'in iadesi için bedel, kurbanların ailelerine kan parası vermek olmuştur.[233]

7. ARTAN HAVA SALDIRILARI ve NEPTÜN MIZRAĞI OPERASYONU

ABD ve Pakistan arasındaki ilişki Raymond Davis'in tutuklanmasının ardından sarsıntıya uğramış bu durum İslamabad-Washington hattında küçük çaplı bir krize neden olmuştur. İki ülke arasında gerilimi arttıran bir diğer etmen yıl içerisinde Pakistan topraklarının ABD ve NATO tarafından ihlali ve gerçekleşen operasyonlar olmuştur. 18 Mart 2011 tarihinde ABD tarafından Pakistan'ın kuzeybatısındaki Aşiretler Bölgesi'ne düzenlenen saldırıda 40 kişi hayatını kaybetmiş, bu saldırı Pakistan cephesinde tepkiyle karşılanmıştır. Pakistan Ordu Komutanı General Eşvak Kayhani olayla ilgili yaptığı açıklamada, saldırının insan haklarına aykırı ve kabul edilemez olduğunu, saldırıya uğrayanların aşiret toplantısı için bir araya geldiğini, ABD'nin bölgeye uyguladığı şiddetin kendilerini terörizm ile mücadelede zor durumda bıraktığını ifade etmiştir. Ayrıca yapılan diğer açıklamalarda insansız hava araçlarının Afganistan'daki barış görüşmelerini engellediğini, İslamcı muhalefetin güçlenmesine neden olduğu da belirtilmiştir.[234]

Artan ihlaller karşısında Pakistan, ABD ve NATO birliklerinin malzeme taşıyan araçlarının sınırdan geçişini üç gün süreyle durdurmuştur. Afganistan'da 160 binin üzerinde askeri bulunan ABD ve NATO birliklerinin ikmalinin %80'nin Pakistan üzerinden gerçekleştiği düşünüldüğünde, Pakistan'ın tepkisi oldukça sert ve net olmuştur.[235] Ancak ABD saldırı ve ihlallerine devam etmiştir. 2 Mayıs günü ABD'ye ait bir çift Black Hawk helikopteri Afganistan'daki Celalabad'dan ayrılıp Pakistan radar sisteminden kaçarak Pakistan hava sahasına girmiştir. ABD Abbottabad'daki hedefine ulaştıktan 40 dakika sonra Usame Bin Ladin'i öldürmüştür. Pakistan sınırları içerisinde gerçekleştirilen operasyonda Pakistan'dan onay alınmadığı gibi Pakistan'a haber dahi verilmemiştir.[236] CIA direktörü Leon

---

[233] K. Alan Kronstadt, "Pakistan-US Relations: a Summary", Congressional Research Service, **Specialist in South Asian Affairs**, 16 Mayıs 2011

[234]"Pakistan'dan ABD Saldırısına Tepki", **Hürriyet**, 18 Mart 2011 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pakistandan-abd-saldirisina-tepki-17303604 (Erişim:02.04.2019)

[235]"CIA Pakistan'daki Operasyonları Sürdürecek", **Hürriyet**, 15 Nisan 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/cia-pakistandaki-operasyonlari-surdurecek-17553038 (Erişim:02.04.2019)

[236] Nilüfer, Karacasulu, **Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan**, BETA Yayınları, (1.Baskı), Eylül 2011, İstanbul, s.51

Banetta, Pakistan ile çalışmanın görevi tehlikeye atacağı yönünde karar verildiğini ifade etmiştir. ABD, Pakistan'a güvenmemiş, İslamabad'ın haberi olması halinde Bin Ladin'in saldırıdan kaçmasına yardım edeceğini düşünmüştür.[237] 2006-2011 yılları arasında Savunma Bakanlığı yapan Robert Gates ise anılarında Ladin operasyonu hakkında bilgi verilmemesine, ISI ile paylaşılan hedeflere bir türlü ulaşamadıkları ya da son anda kaçırdıklarını gerekçe göstermiştir. Bu durum iki ülke arasında var olan güvensizliği gözler önüne sermiştir.[238]

Pakistan, ABD tarafından terörle mücadele konusunda bekleneni verememekle suçlanmanın yanı sıra teröre yataklık etmekle de itham edilmiş Pakistan Cumhurbaşkanı Atıf Ali Zerdari konu ile ilgili bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Zerdari, her ne kadar Neptün Mızrağı operasyonunu birlikte yürütmemiş olsalar dahi operasyonun başarısında terörle mücadeleye karşı verdikleri desteğin önemli rolü olduğunu ifade etmiştir.[239] Clinton'un açıklamaları da Zerdari'yi destekler nitelikte olsa da yeterli olmamıştır. Netice itibariyle, Ladin Pakistan sınırları içerisinde öldürülmüştür. Bu durum Pakistan'a kuşkuyla bakılmasının önüne geçememiştir. ABD Kongresi Silahlı Kuvvetler Komitesi Üyesi Senatör Susan Colins ve Beyaz Saray'ın anti-terör danışmanı John Brennan yaptıkları açıklamalarda, ABD'nin, Pakistan'ın El Kaide bağlantıları konusunda şüphelerinden kurtulamadığını ifade ederek duyulan şüpheyi yüksek sesle dile getirmiştir.[240] Pakistan'a karşı güveni kırılmış olan ABD, aynı zamanda El Kaide ile bağlantılı olduğu düşünülen Pakistan istihbarat yetkililerinin isimlerini almak için Pakistan'a baskı uygulamaya başlamıştır.[241]

İki ülke arasındaki ilişki yer yer ortak hareket etmeye yönelik açıklamalarla rayına oturtulmaya çalışılsa da Pakistan sınırları içerisinde artarak devam eden hava ihlalleri neticesinde daha da karmaşık bir hal almaya başlamıştır. 17 Mayıs 2011 tarihinde NATO'ya ait bir helikopter Pakistan-Afganistan sınırındaki güvenlik

---

[237] Kaura, **a.g.m.**
[238] Jeramıah Jacques, "Operatıon Neptune Spear and the U.S-Pakistan'i Rift", **The Trumpet**, 12 Mayıs 2011
[239] "Pakistan Cumhurbaşkanı Zerdari Ülkesini Savundu", **Hürriyet**, 3 Mayıs 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-cumhurbaskani-zerdari-ulkesini-savundu-17696864 (Erişim:02.04.2019)
[240] "Altın Yumurtlayan Tavuğu Neden Keselim ki?", **BBC**, 5 Mayıs 2011 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110505_tarikali (Erişim:02.04.2019)
[241] "ABD Pakistan'dan İstihbarat Yetkililerinin İsmini İstedi", **Hürriyet**, 7 Mayıs 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-pakistandan-istihbarat-yetkililerinin-isimlerini-istedi-17730142 (Erişim:02.04.2019)

noktasını vurmuş Pakistan ile NATO güçleri arasında Kuzey Veziristan bölgesinde kısa süreli bir çatışma meydana gelmiştir.[242] Pakistan, 5 Temmuz tarihinde ise ABD insansız hava araçlarının sınır ihlaliyle karşı karşıya kalmıştır.[243] Pakistan, artan hava sahası ihlalleri neticesinde ABD'li eğitmenleri sınır dışı etmiştir. Bunun üzerine ABD, Pakistan üzerindeki baskıları daha da arttırmak amacıyla 800 milyon dolarlık askeri yardımı geri çekmiştir. Pakistan kanadından yapılan açıklamada, ABD'nin bu yardımı kesmesi durumunda Afganistan sınırında militanlarla savaşan birliklerinin geri çekileceği yönünde bir açıklama gelmiştir.[244]

İki ülke arasında tansiyonun yükseldiği dönemde, Kuzey Veziristan bölgesindeki Hakkani terör örgütüne karşı operasyon düzenlemesi için ABD baskısına maruz kalmaya devam eden Pakistan, NATO'nun 26 Ekim tarihinde ülkenin kuzeybatısına gerçekleştirdiği operasyon sonucu 28 askerini kaybetmesinin[245] neticesinde, ABD'den Şemsi üssünü 15 gün içerisinde boşaltmasını talep etmiştir.[246] Pakistan'ın tepkisi bununla sınırlı kalmayarak Afganistan'daki NATO birliklerine ikmal yapan sınırları da kapatmış Almanya'nın Bonn kentinde düzenlenen uluslararası Afganistan konferansını boykot etmiş ve arından son dönemde artan hava saldırıları neticesinde sınırlarına hava savunma silahları yerleştirdiğini açıklamıştır.[247] ABD ise Afganistan'daki NATO ve ABD askerlerine karşı düzenlenen saldırılarda kullanılan patlayıcı maddelerin Pakistan'dan sevk edildiğini gerekçe göstererek Pakistan'a gönderilecek olan 700 milyon dolarlık yardımı durdurma kararı almıştır.[248]

El Kaide ve Taliban'a karşı başarıda, insansız hava araçlarıyla yapılan saldırıların önemli olduğunu savunan ABD, devlet otoritesinin sağlanamadığını ve

---

[242]"NATO Helikopterleri Pakistan'ı Vurdu", **Hürriyet**, 17 Mayıs 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-helikopteri-pakistani-vurdu-17808488 (Erişim:06.04.2019)
[243]"2001 Sonrası Pakistan ABD-İlişkileri", **Aljazeera Turk**, 28 Kasım 2013 http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri (Erişim:06.04.2019)
[244]"ABD Pakistan'dan 800 Milyon Dolarlık Yardımını Geri Çekti", **Hürriyet**, 11 Temmuz 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-pakistan-dan-800-milyon-dolarlik-askeri-yardimini-cekti-18223112 (Erişim:06.04.2019)
[245]"NATO Bu Kez Pakistanlı Askerleri Vurdu", **Hürriyet**, 26 Ekim 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-bu-kez-pakistanli-askerleri-vurdu-19330950 (Erişim:06.04.2019)
[246]"Pakistan'dan ABD'ye Üssü Boşalt Çağrısı", **Haber7**, 26 Kasım 2011 http://www.haber7.com/asya/haber/810473-pakistandan-abdye-ussu-bosalt-cagrisi (Erişim:06.04.2019)
[247]"Pakistan ABD ile Askeri Kooardinasyonu Kesiyor", **Hürriyet**, 6 Aralık 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-abd-ile-askeri-koordinasyonu-kesiyor-19401569 (Erişim:06.04.2019)
[248]"ABD'den Pakistan'a 700 Milyon Dolarlık Tepki", **Hürriyet**, 13 Aralık 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdden-pakistana-700-milyon-dolarlik-tepki-19452628 (Erişim:09.04.2019)

Taliban ve El Kaide terör gruplarının merkezi olarak düşündüğü bölgeye (Veziristan) insansız hava araçlarıyla saldırısını sürdürmeye devam etmiştir. Bu saldırılar 2009 yılında Obama tarafından ele alınan Af-Pak stratejisinin başlıca amacı olan Afganistan'dan El Kaide güçlerini sökmek, onları yenmek, Pakistan'daki güvenli bölgelerini ortadan kaldırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir.[249] Pakistan cephesinden, yapılan sınır ihlalleri, öldürülen asker ve masum sivil halkın katledildiği yönündeki çağrı, kasım ayı içerisindeki saldırıdan ötürü özür beklentisi, ABD tarafından pek fazla dikkate alınmamıştır. İki ülkenin uzlaşı sağlayamamış olması, bu dönemin 65 yıla yakın sürdürülen ilişkinin en düşük seviyesini yaşadığı dönem olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.[250]

8. AFGANİSTAN GİRDABI

Obama'nın dış politikaya ilişkin yaklaşımında Bush döneminin aksine çok taraflı ittifak ve işbirliği tercih edilmiş, küresel terörle ortak mücadeleye vurgu yapılmıştır.[251] Nitekim bu çağrı 2010 yılında açıklanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde kendisine yer bulmuş, Afganistan meselesine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır. Afgan hükümetini demokratikleştirmeye ve ülkeyi istikrara kavuşturmayı amaçlayan Obama yönetimi, Taliban'ın varlığını Afganistan'daki kurumların zayıflığı olarak gördüğünden, ortadan kaldırılmasına yönelik adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Obama Irak'taki kaynakların bir kısmını Afganistan'a aktarmış, 30.000 asker göndererek asker sayısını 100.000'e çıkarmıştır. 2011 yılında Ladin'in öldürülmesi ile görünürde net bir zafer elde edilmiştir. Ancak mevcut kontrolün sağlanması adına yeterli olmamıştır. Yine de 2011 yılında Obama, planlanan hedefe ulaşıldığını ve askerlerini kademeli olarak çekeceğini açıklamıştır. Bundan sonra ABD askerlerinin amacının savaşmak değil Afgan güçlerini desteklemek olduğunu ifade etmiştir. [252]

Etkin ve sürdürülebilir bir başarı adına kapsamlı bir operasyon ve ardından ABD kuvvetlerinin kademeli olarak azaltılması Obama hükümetince masaya

---

[249]Karacasulu, **a.g.e.**, s.70
[250]Salih Doğan, "Obama'nın İkinci Döneminde ABD-Pakistan İlişkileri", **TUİÇ**, 21 Aralık 2012 http://www.tuicakademi.org/obamanin-ikinci-doneminde-abd-afganistan-pakistan-iliskileri/ (Erişim:09.04.2019)
[251]Steven W. Hook, John Spainer, **Amerikan Dış Politikası**, İnkılâp Yayınevi, 2014, s.325
[252]Anna, Nıkolaenko, "**Barrack Obama'nın Başkanlık Döneminde ABD Dış Politikası**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s.36-37

yatırılmaya başlanmıştır. ABD-Afganistan arasında imzalanan güvenlik anlaşması çerçevesinde, 2014 sonrasında ülkede 9800 ABD askerinin bulunması ve bu güçlerin teröristlerle mücadele edecek olan Afgan güçlerine eğitim ve gerekli danışmanlığı yapması kararlaştırılmıştır. 2015 yılında asker sayısının yarı yarıya indirilmesine, 2016 yılında ise Afganistan'daki ABD güvenlik merkezinin güvenliği sebebiyle 1.000 askere düşmesine yönelik anlaşma sağlanmıştır.[253] Ancak 2014 yılının sonlarına gelindiğinde Afganistan'ın sınırları içerisinde kontrolü sağlayamamış olduğunu gören ABD, bu ülkede askeri varlığını korumaya karar vermiştir. Afganistan ile Savunma ve Güvenlik İşbirliği Anlaşması ve Afganistan'da NATO birliklerinin statüsüne dair anlaşma imzalanmış böylelikle ABD askerinin 2015'ten 2024'e kadar Afganistan'da kalabilmesi anlaşma zeminine oturtulmuştur.[254] Bunda, 2014 yılında ABD askeri birlikleri çekildikten sonra Taliban'ın saldırıya geçmesi, DAEŞ'in bölgede şube açması ve etkinliğini arttırmaya çalışması,[255] Rusya'nın, Çin'in ve diğer bölge ülkelerinin DAEŞ ile mücadele adı altında Taliban'a destek vereceği ve ABD'nin yıllardır etkinliğini sağlamaya çalıştığı Afganistan'da devlet yapısını çökeceği düşüncesi de etkili olmuştur.[256] ABD endişeleri ortadan kaldırabilmek adına Kabil ve Taliban arasında uzlaşı sağlama çabası içerisine girmiş olsa da Taliban içerisindeki derin görüş ayrılıkları bu duruma engel olmuştur.[257]

ABD'nin Afganistan müdahalesi, bölge devleti olmamasından kaynaklanan dezavantajlı durumu ortadan kaldırmıştır. ABD bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü ve batıya taşınmasıyla Rusya'nın etkin olduğu bölgenin merkezine yerleşmiştir. OPEC'ın kontrolü dışında olan bölgelere hâkim olma imkânını elde etmiştir. ABD, Hazar Havzası'ndaki zengin enerji kaynaklarında ve bu enerji geçişi adına önemli bir noktada yer alan Afganistan'da kontrolü sağlamıştır.[258] Dolayısıyla ABD Afganistan üzerindeki kontrolünü kaybetmek istememektedir.[259]

---

[253] Safa, **a.g.e.**, s.65
[254]Nıkolaenko, **a.g.e.**, s.42-43
[255]Setth G. Jones, "Managing the Long War US Policy Toward Afghanistan and the Region", **Rand Corparation**, 27 Nisan 2017, Sayı 5, s.4
[256]Nıkolaenko**, a.g.e.**, s.44
[257]Mohammad Salihy , **a.g.e.**, s.132
[258] Hilal Önal, "ABD'nin Afganistan Politikalarının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 6, Sayı 23, 2010, s.52-57
[259] Ergin Günes **a.g.e.** .s. 345 , ABD"li yetkililerin 15.06.2010"da yaptıkları açıklamaya göre, Afganistan"da bir-iki trilyon dolar arası değerde (Bolivya"dan sonra ikinci büyük) lityum rezervi keşfedilmiştir. Ayrıca savaşın

Obama yönetiminin Afganistan'da etkinliğin sağlanması adına işbirliğine yöneldiği bir diğer aktör Pakistan olmuştur. Bu yönelme, ABD nazarında tam bir güven ile gerçekleşmemiştir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığınca 2014 yılında yayınlanan terör raporlarında, Pakistan'ın örgütlere yönelik ağırlığını tam olarak ortaya koymadığı, netice itibariyle giriştiği operasyonların tam anlamıyla mücadeleye katkı sağlamadığı yer almıştır.[260] Pakistan ulusal menfaatleri doğrultusunda teröristlerle yer yer birlikte hareket etmiştir. Çünkü hem Afganistan sorununu kullanarak bölgesel ve küresel aktörlerden diplomatik, ekonomik yardım ve destek sağlamayı amaçlamış hem de Hindistan'ın etkinliğini azaltmayı ve stratejik derinliğini arttırmaya çalışmıştır. Savaş ve müdahaleler neticesinde güçlü olmayan ekonomisi üzerinde mülteciler nedeniyle baskı yaşayan Pakistan, Afganistan'da kendisine muhalif olmayan yakın bir hükümetin varlığı için de uğraşı göstermiştir.

Diğer yandan Pakistan güçlü bir Afganistan arzulamamaktadır. Afganistan'da etkin olmak adına Afganistan'ın zayıf kalmasını kendisine çıkar görmüştür. Güçlü bir Afganistan topraklarındaki Peştunların hareketlenmesi ve Beluçların özgürlük taleplerinin artışına neden olacaktır.[261] Peştunların harekete geçmesi Pakistan'a Durand hattı[262] ile ilgili sıkıntı yaşatacaktır ki Afganistan ile bu sınır hattı için zaman zaman karşı karşıya gelmiştir.[263] Pakistan, Afganistan ve ABD arasında imzalanan anlaşmalarla siyasi güvencesinin zayıflayacağı endişesine de kapılmıştır.[264] Nitekim Pakistan'a bağlı Afgan ekonomisinin çeşitlendirilmeye çalışılması, Afgan güvenlik güçlerinin sayısının arttırılması, Afganistan'ın kendi yerini alacağı endişesinin artmasına neden olmuştur.[265] Afganistan üzerindeki etkinliğini kaybetmek istemeyen

---

hüküm sürdüğü bölgede demir, bakır, kobalt ve altın gibi toplam altı trilyon dolarlık hiç kullanılmamış değerli madenlerin de bu bölgede bulunduğu düşünülmektedir.

[260]Kaura**, a.g.m**

[261]Abdulbashır, Habıbyar, "**Afganistan'ın Siyasi İstikrarsızlığında Pakistan'ın Etkisi**",Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018, s.44-49

[262] "Durand Hattı Anlaşmazlığı'', **Dünya Bülteni,** 24 Ekim 2012, https://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/durand-hatti-anlasmazligi-h232391.html (Erişim:22.04.2019)

Durand Hattı, Afganistan ile Pakistan arasında Kuzeydoğudan Güneybatıya kadar uzanan 2640 metrekarelik hattır.1893 yılında İngiliz Hindistan'ı Dışişleri Bakanı Sir Mortimer Durand ile Afganistan Şahı Emir Abdurrahman Han arasında imzalanmıştır.1947 yılında Pakistan'ın Bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Pakistan ve Afganistan arasında sorun haline gelmiştir.

[263] "Afganistan ve Pakistan Savaşın Eşiğinde", **Islah Haber**, 15 Haziran 2016 https://www.islahhaber.net/afganistan-ile-pakistan-savasin-esiginde---55152.html (Erişim:22.04.2019)

[264]Salıhya, **a.g.e.,** s.135

[265]Nıkolaenko, **a.g.e.**, s.40

*(Pakistan'da bulunan başlıca terör örgütleri Ek1'de gösterilmiştir)

Pakistan, kendi kontrolü dışında oluşacak bir Afganistan için ABD tarafından eleştirilen hamlelerini kendisi adına hayati görmüştür.

Pakistan içerisindeki terör örgütlerinin nükleer silahları ele geçirmesinden de oldukça korkan ABD, Pakistan'ı Taliban liderlerine ev sahipliği yapmakla da suçlamıştır.* ABD, Pakistan'ın ikili oynadığını düşünmekteyken Pakistan kamuoyunda gerçekleştirilen saldırılar neticesinde ABD'ye olan güven azalmıştır.[266] Taliban ile Kabil arasında siyasi diyalog kanallarını kuvvetlendirmeye çalışan ancak başarı elde edemeyen ABD, Pakistan'ı Taliban ile ilişkisini kesmeye zorlamıştır. Bu durum, Afganistan üzerinde etkisini kaybetmek istemeyen Pakistan'ı oldukça zora sokmuştur. Pakistan'ın Taliban'a yönelik adımları kendi sınırları içerisindeki saldırı sayısında artışa, Taliban'a karşı etkin bir mücadele sergilememesi ABD tarafından kendisine uygulanan yaptırımlarla karşılık bulmuştur. Pakistan, ABD ile Taliban arasında sıkışıp kalmıştır.[267] Pakistan'ın Afganistan üzerinde etkinliğini kaybetmesi eleştirilere maruz kaldığı diğer bir nokta olmuştur. Bu durum Afganistan'daki istikrarsızlığın tek nedenini ABD ve Pakistan olarak görmek kadar yanlıştır. Nitekim Afganistan'daki istikrarsızlıkta kabile ilişkilerine dayanan bir sosyal hayatın varlığı dolayısıyla siyasi çatışma ortaya çıkarken bölgede istikrarsızlık müdahaleler öncesinde ve sonrasında da söz konusu olmuştur. Pakistan'ın bölge üzerinde hiçbir zaman etkinlik sağlayamadığı ise ayrı bir gerçektir.

İki ülkenin Afganistan denkleminde istedikleri neticeyi elde edememelerindeki diğer bir sebep Taliban'ın direncini koruması olmuştur. Halkın büyük bir çoğunluğunun desteğini alması ABD karşısında diğer ülkelerin sağlamış olduğu destek ve bölgeyi çok iyi tanımasından ötürü örgüt bir türlü kontrol altına alınamamış, verilen mücadele sonuçlanamamıştır.[268] Bunun yanı sıra kendi içerisinde siyasi istikrarını bir türlü sağlayamamış Pakistan'ın, Afganistan'daki istikrar adına mücadele vermesi, Afganistan içerisinde Sünni Peştunlar ile Şii Hazaralar arasındaki yönetimsel mücadele, diğer aktörlerin kendi etkinliklerini sağlayabilmek adına duruma müdahil olması gibi etmenler de Afganistan'ı iyice içinden çıkılmaz bir hale

[266]Michela Kugelman, "High Hopes Great Dissapointmnets: US-Pakistan Relations Under Obama", **WPR**, 1Haziran, 2016

[267]Seyid Saleem Şahzad, **El Kaide ve Taliban'ın içinde Bin Ladin ve 9/11 Ötesinde**, Küresel Kitap, (1.Baskı), İstanbul, 2014, s.101

[268] Haydar Çakmak, **ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze**, Kaynak Yayınları, (1.Baskı), İstanbul, 8 Mayıs 2013, s.533

getirmiştir.[269] ABD büyük bir yatırım yaptığı bu ülkeyi geleceği belirsiz bir şekilde diğer güçlerin kontrolüne teslim etmek arzusunda değildir. Ancak Pakistan ile Afganistan özelinde sürdürülen işbirliğinden de istenilen düzeyde yararlanamamıştır. Gerek Afganistan'ın gerek Pakistan'ın gerek de ABD'nin çıkarlarının örtüşmemesi Pakistan ve ABD'yi bu coğrafyada içinden çıkılamaz bir yola sürüklemiştir.

[269]Türkkaya Ataöv, **11 Eylül Terörle Savaş mı Bahane mi**, Alkım Yayınevi, (1 Baskı), Şubat 2004, s.130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİLİ MÜNASEBETLER VE BÖLGESEL SORUNLAR KARŞISINDA ABD-PAKİSTAN

1.ABD-HİNDİSTAN YAKINLAŞMASI ve PAKİSTAN

Hindistan ile ABD arasındaki ilişki Soğuk Savaş döneminde beklenilen düzeyde gelişmemiştir. Hindistan, Bağlantısızlık Hareketi kapsamında hareket etmiştir.[270] ABD 1962 yılındaki Hint-Çin sınır çatışmasındaki gibi gerekli gördüğü durumlarda Hindistan'a desteğini sağlamış ancak 1971 yılında SSCB ile Hindistan arasında imzalanan Barış ve Dostluk Anlaşması, ABD ile Hindistan arasındaki ilişkinin seyrini olumsuz yönde etkilemiştir.[271] Aynı yıl içerisinde ABD, 1971 yılında Bengal Körfezi'ne asker göndererek Pakistan'ın yanında yer almıştır. Bu durum, Hindistan'ın ABD'yi güvenlik tehdidi olarak algılamasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra 1974 yılında Hint Okyanusu'nda Pakistan ile ortak tatbikat düzenlemesi, 1979 yılında SSCB'nin Afganistan'ı işgali neticesinde ABD ile Pakistan'ın birlikte hareket etmesi, Hindistan ile ABD arasında ilerleme kaydedilmesini engellemiştir.[272]

Soğuk Savaş döneminde ABD ittifak sistemi içerisinde yer alan Pakistan'ın, Hindistan ile arasındaki münasebet ise çok eskiye dayanmakta olup* var olan ilişki çatışma üzerine kurulmuştur.[273] Hindu ve Müslüman kimliği üzerine kurulu bu iki devlet, Hint alt kıtasında uzun yıllar Babür İmparatorluğu egemenliği altında (342) yaşamıştır.[274] Daha sonra varlıklarını 1612 yılında kurulan bir ticaret merkezinin devamı olan Doğu Hindistan Şirketi (British East İndia Company) egemenliği altında sürdürmüştür.[275] Zaman içerisinde kendi ordusunu ve filosunu oluşturup tüm Hindistan'ı yönetimi altına almayı başaran[276] İngilizlerin bölgeden 1947'de çekilmesiyle birlikte Pakistan ve Hindistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bu iki ülkenin bağımsızlık sürecinde toprak paylaşımı konusunda anlaşamamış olması, Soğuk Savaş döneminde ilişkilerinin şekillenmesine etki etmiştir. Dış

[270]Arı, **a.g.e.**, s.85
[271]Şimşek, **a.g.e.,** s.122-123
[272]Çelebi, **a.g.e.**, s.119-121
[273]Abbas Karaağaçlı, "Pakistan Hindistan İlişkileri ve Keşmir Meselesi", **Bilgesam**, 10 Aralık 2011, http://www.bilgesam.org/incele/80/-pakistan-hindistan-iliskileri-ve-kesmir-meselesi/ (Erişim:28.04.2019)
[274]Burton Stein, **Hindistan Tarihi**, İnkılâp Kitabevi, (1.Baskı), 2015, s.167
[275]Çelebi, **a.g.e.**, s.22
[276]Riedel, **a.g.e.**, s.37

politikalarındaki önceliği birbirlerine veren ve birbirlerini düşman ilan eden iki ülke Soğuk Savaş dönemi boyunca 3 defa (1947, 1965, 1971) savaşmıştır.

Soğuk Savaş'ın bitimine yakın Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesiyle birlikte Pakistan'a olan ihtiyacı azalmaya başlayan ABD, 1990 yılında Pakistan'a daha önceden haberdar olduğu nükleer silah programını gerekçe göstererek ekonomik ve askeri yardımı kesmiştir. 1991 yılında ise nükleer silahların yayılmasını önleyici kriterlere uymayan ülkelere yardım yapmamayı öngören yasa kapsamına Pakistan'ı da alıp Hindistan'ı almaması, Pakistan-ABD ilişkilerini sekteye uğratırken Hindistan-ABD ilişkisinde yakınlık sağlamıştır. 1992 yılına gelindiğinde ise ABD ile Hindistan ilk kez bir ortak tatbikat düzenlemiştir.[277] Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Clinton döneminde Hindistan ile ilişkiler daha iyi bir hal almaya başlamıştır. ABD-Hindistan cephesinde bu gelişmeler yaşanırken, Pakistan ile Hindistan arasında güç yarışına dönen nükleer silahların denenmesi tansiyonu arttırmış, iki ülke Kargil Savaşı'nı yaşayarak 4. kez karşı karşıya gelmiştir.[278] Böylelikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Hindistan-ABD ilişkisinde bir ivme yakalanırken, Pakistan-Hindistan arasında süregelen geçimsizlik devam etmiştir. Bu Süreçte Hindistan ile ABD'nin ilişkisini geliştirmesi Pakistan'ı oldukça rahatsız etmiştir.

11 Eylül terör saldırılarının yaşanmasının ardından ABD tekrardan yüzünü Pakistan'a dönmüş ve iki ülke birlikte hareket etmeye başlamıştır. 11 Eylül terör saldırılarını avantaja çevirmeye çalışan Hindistan ise ABD'nin terör gruplarına yönelik mücadelesini Pakistan ile arasında varoluşsal bir mücadele olan Keşmir'e taşımaya çalışmıştır. Ancak ABD'nin terörle mücadele işbirliğinde Pakistan'ı tercih etmesi, Hindistan'ın hedefini kenara itmiştir.[279] Hindistan'ın ABD'nin gerçekleştireceği operasyonlar için desteğini açıklayıp üs temin etme çağrısına karşın ABD tarafından yürütülecek operasyonlarda Afganistan'a yakınlığından ötürü Pakistan tercih edilmiştir.[280]

---

[277]Çelebi, **a.g.e.**, s.121
[278]Akyüz, **a.g.e.**, s.62
[279]Polat, **a.g.e.**, s.146-147
[280]Akyüz, **a.g.e.**, s.63

Yine de ABD, Pakistan ile işbirliği içerisindeyken Hindistan ile ilişkisini koparmayıp istihbarat paylaşımı içerisinde olmuştur. Hindistan Başbakanı Atal Bihari Vajpayee 11 Eylül saldırılarının ardından ABD'yi ziyaret etmiş, iki ülke arasında istihbarat paylaşımına yönelik adımlar atılırken Hindistan, terörün iki ülkenin de ortak problemi olduğuna yönelik açıklamalarda bulunmuştur.[281] Temelde Hindistan'ı rahatsız eden durum, kendisiyle birlikte hareket edilmemesinden ziyade Pakistan'a ağırlık verilmesi ve Pakistan'ın da buradan savunma ve Afganistan'daki etkinlik alanını güçlendirerek çıkması olmuştur. Nitekim Pakistan'ın olduğu gibi Hindistan'ın da Afgan coğrafyasından beklentisi oldukça yüksek olmuştur. Hindistan, Afganistan'da etkinliği Pakistan'a devretmeyerek amaçladığı stratejik derinliği ortadan kaldırmayı ve hâkimiyette ise Peştunistan sorunu ile Pakistan'ı rahatsız etmeyi amaçlamıştır.[282] Bu durumun yanı sıra Hindistan, Afganistan'daki olası Pakistan etkinliğinin dış politika önceliğinde ilk sıralarda yer alan Orta Asya coğrafyasına ulaşımına engel teşkil edeceğinin de bilincinde olmuştur. Ancak gerçekleştirilen operasyon neticesinde Taliban'ın ortadan kaldırılması, Hindistan'ın lehine bir durum yaratmıştır. Hindistan'a avantaj sağlayan diğer bir durum ise ABD'ye destek sağlamış olmasına rağmen asker göndermemesi olmuştur. Cephe gerisinde sağlık anlamında destek sağlayan Hindistan, Afgan halkı nazarında olumlu bir imaj yakalamıştır.[283]

Pakistan ise ABD'den sağlamış olduğu ekonomik desteği kaybetmemek ve bölge coğrafyasında etkinliğini sağlamak adına işbirliği içerisinde olduğu Taliban ile ters düşüp Hindistan karşısında dezavantajlı bir duruma girmiştir. Müslüman kimliği üzerine kurulmuş bir devletin operasyonun baş aktörlerinden birisi olması da imajını zedelemiştir. Hindistan'ın, 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan terörle küresel mücadele, ABD ile ortak söylem geliştirmek için vermiş olduğu gayret ve göstermiş olduğu uyum Pakistan karşısında önemli bir kazanım olarak görülmüştür. Nitekim Laşkar-ı Tayyibe örgütünün Hindistan Parlamentosu'na yapmış olduğu saldırı üzerine[284] ABD'nin bu örgütün ABD'de deki mal varlıklarını dondurması ve Pakistan

[281]Afroz Ahmad, "Before and After 9/11: Indo-U.S. Counter Terrorism Cooperation", **Journal of International and Global Studies**, Cilt 9, Sayı 2, s.130
[282]Polat, **a.g.e.**, s.156
[283]Fırat Purttaş, "**Orta Asya ile Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi**", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor, Ankara, Eylül 2011, Sayı:11, s.43
[284]"Hint Parlamentosuna Silahlı Baskın", **TGRT Haber**, 13 Aralık 2001,

üzerinde baskıyı arttırması da, Hindistan'ın başarılı bir adım attığının göstergesi olmuştur. Ayrıca Hindistan'ın ABD ile bu uyumu Hindistan'a, Afganistan'da kendine alan yaratmasını sağlarken, Pakistan, Hindistan destekli bir Afganistan ile Hindistan arasında kalma endişesine kapılmıştır. Netice itibariyle bölgede Hindistan ile mücadelenin yolunu terör gruplarına verilen destekle sağlamaya çalışan Pakistan, Hindistan'ın başarılı kamuoyu yönetimi karşısında başarısızlığa uğrarken ABD nazarındaki güvenini de kaybetmeye başlamıştır.

Bölgedeki dengelerin Hindistan ve Pakistan adına yer değiştirmesinde şüphesiz devletlerin sergilediği tavır kadar ABD politikalarına yönelik gösterilen uyum da önemli bir yer edinmiştir. ABD bu operasyonla arzulamış olduğu coğrafyada etkinliğini arttırırken Pakistan ile hareket etmiş ancak devamında ise Hindistan önceliği almıştır. Çünkü ABD, bölgeden bir güçle bölgeye açılmayı daha anlamlı bir politika olarak belirlemiştir. Bu sebeple güçlü ordu, liberal ekonomiye bağlılığı, büyük nüfusu ile Hindistan öne çıkmıştır. Hindistan, ABD'nin bölgeye yönelik izlemiş olduğu politikalarda birliktelik sağlayarak hem ABD gibi bir gücü yanına almış hem de ABD ile ekonomik ilişkilerini kuvvetlendirmeye başlamıştır. [285] Yani Hindistan, Pakistan karşısındaki etkinliğini bölgesel ve küresel anlamda artırarak devam ettirmiştir.

Güney Asya coğrafyasında etkinliğini arttırmaya çalışan ABD için, bölgede baskın bir yapıya sahip olan Hindistan'ın göz ardı edilmesi mümkün değildir. Hindistan'ın büyüyen ekonomisi ile birlikte sahip olduğu insan gücü, Hindistan'ın doğal bir müttefik olarak nitelendirilmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra terör konusunda uzun süre mağdur olan Hindistan, 11 Eylül saldırılarının ardından teröre karşı bakışın değişmesiyle birlikte terör konusunda yaptığı mücadeleyle de kabul görmüştür. Bu doğrultuda diğer ülkeler ile de ilişkisini geliştiren Hindistan, ABD ile de teknik bilgi paylaşımına girmiştir.[286] Bölgede güçlü bir Hindistan görmeyi arzulayan ABD 28 Haziran 2005 yılında Hindistan ile deniz güvenliği, afet yardımı ve terörle mücadele konularını kapsayan bir savunma anlaşması için somut adımlar

---

http://www.tgrthaber.com.tr/dunya/-17790.html (Erişim:03.05.2019)

[285]M. Akif Kireççi, "**Amerika Birleşik Devletlerinin Orta Asya Politikaları**", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor, Ankara, Temmuz 2011, Yayın No:3, s.43

[286]Ahmed, **a.g.e.**,

atmaya başlamıştır. Ekim ayında ise ilişkilerindeki sürecin en büyük deniz tatbikatını gerçekleştiren iki ülke ardından hava ve kara tatbikatı geçekleştirmiştir.[287]

Hindistan-ABD yakınlaşmasının devam ettiği süreçte Obama, Af-Pak stratejisi ile birlikte Afganistan ve Pakistan'ı tek çatı altında ele almıştır. Buradaki terör gruplarına yönelik saldırılarda bulunacağı yönündeki açıklamaları gelecek yıllardaki ABD-Pakistan ilişkilerinin seyrinin nasıl şekilleneceğinin de belirtisi olmuştur. ABD'nin saldırı sayısındaki artışa rağmen bir türlü çözüm elde edememesi Pakistan'ın daha çok göze batmasına, Pakistan'ın müttefikliğinin de daha çok sorgulanır hale gelmesine neden olmuştur. Pakistan'ın terörle olan bağlantısının her defasında Hindistan tarafından dile getirilmesi ve Pakistan'ın bu söylemlerin gerçeklikten uzak olduğu yönündeki açıklamaları bu sefer kabul görmemiş ve Pakistan uluslararası toplumdan tecrit ile karşı karşıya kalmıştır. 2010 yılında Pakistan eski Devlet Başkanı Pervez Müşerref'in Alman Der Spiegel dergisine verdiği demeçte Pakistan güçlerinin Keşmir'de savaşması için militan eğittiğini söylemesi ve bunun uluslararası toplumun Keşmir sorunuyla ilgili duyarsızlığı nedeniyle oluşturulduğunu belirtmesiyle birlikte Hindistan uluslararası toplumda Pakistan karşısında elini daha fazla güçlendirmiştir.[288]

Öte yandan Washington'un Asya-Pasifik bölgesinde oluşacak Çin hegemonyasını kırabilmek adına Hindistan'ı güçlü bir aktör olarak yanında tutma arzusu, ABD Hindistan ilişkisinin daha kuvvetli bir hal almasını da beraberinde getirmiştir. Bölgesel tasarımları için önemli bir rol oynayan Hindistan'ın bölgede Çin'i dengeleyecek güce sahip olabilmesi adına ABD, Hindistan'ın genel savunma kapasitesini uzay alanı ve siber alanda gelişmiş istihbarat paylaşımını, işbirliğinden ayrı olarak hazırlıklı olmalarını arttıracak teknoloji ve ekipmanlar sağlama konusunda da yardıma açık olmuştur.[289]

Çin'in Doğu ve Güney Çin Denizi'ndeki yapılanması, bölge ülkeleri ile gelişim gösteren ilişkileri, Hint Okyanusu'na açılan Myanmar, Bangladeş, Pakistan

---

[287]"US-India Relatıons 1947-2019", **CFR,** https://www.cfr.org/timeline/us-india-relations (Erişim:03.05.2019)

[288]"Müşerref'ten Tarihi Keşmir İtirafı", **Hürriyet**, 06.10.2010, http://www.hurriyet.com.tr//dunya/muserreften-tarihi-kesmir-itirafi-15975286 (Erişim:03.05.2019)

[289]Arun Sahgal, "India and US Rebalancıng Strategy for Asia Pacıfic", **Idsa**, 9 Temmuz 2012 https://idsa.in/idsacomments/IndiaandUSRebalancingStrategyforAsiaPacific_asahgal_090712 (Erişim:03.05.2019)

ile yakından ilgilenmesi, ABD'nin bölgedeki çıkarları açısından bir tehdit unsuru olarak görülmüştür. Washington Çin tehdidini bertaraf etmek için Hindistan ile ilişkilerini geliştirme yoluna gitmekle beraber aynı zamanda olası bir Hindistan-Rusya-Çin ittifakının önünü almaya da çalışmıştır.[290] Yani ABD, Hindistan'ı, uzun vadeli stratejisinin kritik bir bileşeni olarak görmüştür. 2016 yılında Hindistan'ı büyük savunma ortağı olarak belirlemiş, bu doğrultuda iki taraf savunma güçlerinin birbirlerinin askeri tesislerini kullanmalarını, hassas askeri bilgilerin güvenli bir şekilde sağlanması adına adım atmıştır.[291]

Bu yakınlaşma Hindistan tarafından da oldukça olumlu karşılanmıştır. Nitekim Çin'in Güney Asya ve Hint Okyanusu'na giderek artan ilgisi bir tehdit olarak algılanmış Çin'in, Keşmir topraklarından geçen Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, egemenlik haklarına tecavüz olarak değerlendirilmiştir. ABD ve Hindistan'ın ortak yönde atmış olduğu adımlar Hindistan'a Pakistan üzerinde baskının artırılması imkânı sağlamıştır. Öyle ki iki ülkenin 24 Haziran 2017 tarihinde yayınlamış oldukları ortak deklarasyonda Pakistan'ın teröre destek faaliyetlerinden vazgeçmesi gerektiği yönündeki çağrısı bunun en büyük emaresi olmuştur.[292]

ABD ve Hindistan'ın yakın ilişkisi her iki ülke için de oldukça değerlidir. Delhi yönetimi ile Washington yönetiminin sahip oldukları demokratik değerler, enerji güvenliği, radikal gruplar, Afganistan'ın geleceği gibi ortak stratejik konular ise bu değeri gün geçtikçe arttırmaktadır.[293] İki ülke arasında stratejik çıkarların artması aynı zamanda Amerikan görüşünün Pakistan'dan ziyade Hindistan'ın düşüncesine daha yakın olduğunu da göstermektedir.[294] Hindistan'ın bölgede önemli bir aktör olarak varlık göstermesi, Pakistan'ın bölgede oynadığı rolü tek başına üstlenme yönündeki arzusu, Pakistan'ı oldukça zora sokmaktadır. Hindistan gibi kuruluşundan bu yana mücadele içerisinde olduğu bir devletin ABD gibi güçlü bir devletin yanında yer alması İslamabad'ın bölgesel üstünlüğün sağlanması açısından

---

[290]Zerrar Cengiz, "Asya Pasifik'te Çin'e Karşı ABD Hindistan İttifakı", **Anadolu Ajansı**, 25.10.2017, https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/asya-pasifik-te-cine-karsi-abd-hindistan-ittifaki/947165 (Erişim:03.05.2019)
[291]Amy Kazmin, "What is Behind the Tensions in Us-India Relations", **Financial Times**, Haziran, 2015, https://www.ft.com/content/dd246946-9406-11e9-b7ea-60e35ef678d2 (Erişim:03.05.2019)
[292]Ersin Dedekoca, "Trump ve Modi Liderliğinde ABD ve Hindistan İlişkileri", **ANKA Enstitüsü**, 24 Temmuz 2017, http://ankaenstitusu.com/trump-ve-modi-liderliginde-abd-ve-hindistan-iliskileri/ (Erişim:04.05.2019)
[293]Minaam Shah, "Why America Should Put India First", **The National Interest**, 28 Kasım 2018, https://nationalinterest.org/feature/why-america-should-put-india-first-37357 (Erişim:04.05.2019)
[294]Vinay Kaura, "US-India Relations at the Crossroads", **The Diplomat**, Haziran 2019, https://thediplomat.com/2019/06/us-india-relations-at-the-crossroads/ (Erişim:11.07.2019)

kaybı anlamına gelmektedir. Özellikle son dönemde Trump yönetiminde alınan İslamabad'ın tüm terörist gruplara karşı kararlı bir tavır takınıncaya kadar askeri yardımlarını askıya alma kararı, iki ülke arasındaki ilişkiyi daha da gererken, Pakistan'ı, Hindistan karşısında daha güç bir duruma sokmuştur.[295]ABD ile Pakistan arasındaki kopukluğun farkında olan Hindistan ise Pakistan'ın uluslararası düzeyde daha fazla tecrit edilmesi adına çabalarını arttırmıştır.[296]

Pakistan ve Hindistan ülkelerinin ABD ile yapmış olduğu ticaret hacmi incelendiğinde* ABD'nin Hindistan ile olan ticaret ortaklığının Pakistan'a nazaran daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Aynı zamanda Hindistan'ın dünyanın üçüncü en büyük ordusuna, dördüncü en büyük hava kuvvetlerine ve en büyük beşinci deniz kuvvetlerine sahip olması da Pakistan'ın önünde olmasına neden olmaktadır. Hindistan modernleştikçe ve büyüdükçe altyapıya, nakliyeye, enerji üretimine ve dağıtımına ve savunma teçhizatına trilyonlarca dolar harcamıştır. Bu da ABD firmalarına, Hindistan'ın bu kapsamlı dönüşümü gerçekleştirmesi için ihtiyaç duyacağı uzmanlık ve teknolojiyi temin ederek fayda sağlama imkânı sunmaktadır. Tüm bu dengeler göz önüne alındığında ise Hindistan'ın, Pakistan ve Afganistan'daki ulusal çıkarlarını ABD ile koordineli bir şekilde hareket ederek daha iyi koruyabilmesine fırsat tanımaktadır.[297]

2.ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİNDE ÇİN'İN YERİ

Diplomatik ilişkilerini devrimden 3 yıl sonra yani 1951 yılında kuran Pakistan ile Çin arasındaki ilişki temelde iki konu üzerinde ağırlık kazanmıştır.[298] Bunlar, Pakistan'ın İpek yolu üzerinde yer alması ve iki ülkenin Hindistan ile sorun yaşaması olmuştur. Bu durum Pakistan ile Çin'i birbirine yakınlaştırmıştır.[299] Aslında Hindistan'ı tanıyan ilk devletlerden biri olan Çin'in, Hindistan ile ilişkileri 1959

---

[295]"ABD ile İlişkileri Askıya Aldılar", **Sözcü**, 11 Ocak 2018, https://www.sozcu.com.tr/2018/dunya/abd-ile-iliskileri-askiya-aldilar-2169560/ (Erişim:11.07.2019)
[296]Davud Khattak, "Imran Khan's Foreign Policy Approach", **The Diplomat**, 21 Ağustos, 2018
*(Ek2, Ek3, Ek4'te ülkelerin ticaret partnerleri; Ek5, Ek6'da ülkelerin askeri kapasiteleri gösterilmiştir.)
[297]Mausam Bharati, "Indıa-Us Bilateral Relations: All You Need to Know", **ClearIAS**, 21.10.2017 https://www.clearias.com/india-us-bilateral-relations/ (Erişim:11.07.2019)
[298] Mustafa K. Erdemol, "Pakistan Çin İlişkileri ABD'yi Endişelendiriyor", **Birgün**, 11 Eylül 2018, https://www.birgun.net/haber/pakistan-cin-iliskileri-abd-yi-endiselendiriyor-230044 (Erişim:11.07.2019)
[299] "Yeni Dünya Düzeninde Çin Halk Cumhuriyeti", **Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi**, Aralık 2017 http://sdam.org.tr/image/foto/2017/12/17/Yeni-Dunya-Duzeninde-Cin-Halk-Cumhuriyeti_1513529142.pdf (Erişim:11.07.2019)

yılında yaşanan sınır anlaşmazlıklarına kadar iyi bir biçimde gelişim göstermiştir.[300] Ancak yaşanan sınır çatışmalarıyla beraber iki ülke arasında artan gerilim, Tibet'te meydana gelen ayaklanma ve Tibet'in kutsal lideri olan Dalai Lama'nın Hindistan'a sığınmasıyla beraber savaşa dönüşmüştür. İki ülke arasında yaşanan savaş neticesinde Çin, 1962 yılında Keşmir'e ait Ladakh-Aksai Çin bölgesini ele geçirerek Keşmir sorununa dâhil olmuştur.[301] Bu süreç içerisinde Hindistan karşıtlığı paydasında buluşan Pakistan ile Çin bir yakınlaşma içerisine girmiş, 1963 yılında Pakistan, Çin'e, aralarında varılan sınır anlaşması neticesinde Shaksgam Vadisinin bir kısmını devretmiştir.[302] Böylelikle bölge üzerindeki hâkimiyeti kesinleşen Çin, Karakoram'ı, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Kaşgar, Gilgit ve Abbottabad ile Khunjerab Geçidi üzerinden birleştirme fırsatı yakalamış[303], iki ülke arasındaki ilişki daha da kuvvetlenmiştir.

Bölgede kendisine rakip olarak gördüğü Hindistan'a karşı yanında güçlü bir müttefik arzulayan Pakistan, Hindistan ile arasında yaşanan gerilim ve savaşlarda Çin'den silah desteği sağlamış, Hindistan karşısında elini kuvvetlendirmiştir. Çin ise Hindistan'ı Pakistan yoluyla dengelemiştir.[304] Pakistan'ı yanında tutarak CENTO ve SEATO gibi örgütlerin Asya'daki etkinliklerini zayıflatmaya, diğer bölge ülkelerini yanına çekerek Hindistan ve bölge aktörlerine Asya'daki etkin gücün Çin olduğunu göstermeye çalışmıştır.[305] Pakistan, Çin'in bu tutumundan Hindistan'ı tehdit olarak algıladığından rahatsızlık duymamıştır. Bilakis Çin ile arasındaki ilişkileri geliştirme fırsatı olarak değerlendirmiştir.[306] Ayrıca ABD'nin Hindistan ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması Pakistan'ın, Çin'i, Hindistan'a karşı bölgesel ve küresel

---

[300]Tugay Özkan, "1962 Yılındaki Çin-Hindistan Savaşının Türk Basınındaki Yansımaları", **Academica**, s.8-9, https://www.academia.edu/17560465/1962_Y%C4%B1l%C4%B1ndaki_%C3%87in_-_Hindistan_Sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_T%C3%BCrk_Bas%C4%B1n%C4%B1ndaki_Cumhuriyet-_Milliyet_Yans%C4%B1malar%C4%B1 (Erişim:11.07.2019)

[301]Arı**, a.g.e.**, s.83-87

[302] Toker**, a.g.e.**, s.88-89

[303]Manoj Joshi, **a.g.e.,** "**Why India Insists on Keeping Gilgit Baltistan Firmly in the Kashmir Equation**", https://thewire.in/3018/why-india-is-bringing-gilgit-baltistan-back-into-the-kashmir-equation/ (Erişim:11.07.2019)

[304]Ali Külebi, "Pakistan –Hindistan: Nükleer Güçlerin Dengeleri ve Türkiye", **Uluslararası İlişkiler Portalı**, 24 Ocak 2012, http://www.uiportal.net/pakistan-hindistan-nukleer-guclerin-dengeleri-ve-turkiye.html (Erişim:11.07.2019)

[305]Klaus H. Prıngsheım, "China's Role in the Indo-Pakistani Conflict",**Cambridge University Press**, Sayı 24, Ekim-Aralık 1965, s.173, http://www.jstor.org/stable/651844?read-now=1&seq=1#page_scan_tab_contents (Erişim:14.07.2019)

[306]Erdemol, **a.g.m.**

anlamda dengeleyecek bir güç olarak görmesini de sağlamıştır.[307] Soğuk Savaş yıllarında bu iki devletin yakınlığı ve uyumu temelde Hindistan karşıtlığı üzerine kurulmuştur.[308] Pakistan ile Çin aralarındaki uyum, imzaladıkları bilim, teknoloji ve kapsamlı nükleer işbirliği gibi anlaşmalara da yansıtmıştır.[309]

ABD-Çin ilişkileri ele alındığında Soğuk Savaş Döneminde İki Çin sorunu olarak da adlandırılan Tayvan Sorunu, iki ülke arasındaki ilişkilerin kötü başlamasına, ABD'nin Tayvan'ı resmiyette tanıması ilişkilerin olumsuz bir zeminde ilerlemesine neden olmuştur. 2. Dünya Savaşı neticesinde Kore'nin Sovyetler ile ABD arasında kuzey ve güney olarak ayrılması ve Çin'in kuzey kanada destek vermesi ise ABD ile Çin arasında yeni bir husumetin doğmasına sebebiyet vermiştir. İki ülke arasındaki husumet bununla sınırlı kalmamıştır. Fransa'dan bağımsızlıklarını kazanmaya çalışan Laos, Kamboçya Vietnam'a Çin tarafından destek verilmiş, ABD ise bölgede güç dengesinin Çin lehine gerçekleşmesinin daha geniş bir etki yaratacağı endişesiyle Fransa'ya destek olmuştur. Bu doğrultuda ABD, Güney Doğu Asya'nın güvenliğini sağlamak amacıyla SEATO'nun kurulmasına öncülük etmiştir. Çin karşısındaki hamlelerini bununla sınırlandırmayan ABD, Tayvan'ı silahlandırarak Çin'in Tek Çin politikasına da engel olmaya çalışmıştır.

Çin-ABD arasındaki gerilim 70'li yılların başında Pin-Pong Diplomasisi ile azalmaya başlarken, 1 yıl sonra Dışişleri Bakanı Nixon'un Çin'i ziyareti iki ülke arasındaki siyasi gerginliği iyice yatıştırmıştır. 1971 yılında Çin Tayvan'ın yerine BM'ye alınmış 1979 yılında ise Carter, Tayvan ile resmi ilişkilerini keserek Tayvan'ı fiili olarak tanıma yoluna gitmiştir. Yaşanan gelişmeler iki ülke arasında pozitif gelişime katkı sağlamıştır.[310] 1984'te Çin'e giden Reagan döneminde iki ülke arasındaki ekonomik, kültürel ve stratejik ilişkiler geliştirilmiştir.[311] Washington ile Pekin arasında yakalanan bu uyum yalnızca siyasi düzeyde kalmamıştır. Çin'de Mao Zedong'dan sonra görevi devralan Deng'in tarım, savunma, sanayi ve bilim-teknoloji alanlarında yapısal değişikliklere gitmesi Çin'e ekonomik anlamda bir ivme

[307]Özev, **a.g.e.**, s.157
[308]Banyan, "China and Kashmir", **The Economist**, 29 Ağustos 2010, https://www.economist.com/banyan/2010/08/29/the-chinese-connection (Erişim:14.07.2019)
[309]Erdomol.,**a.g.m.**
[310]Semih Rüzgar, "**Askeri Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Çin-ABD İlişkilerinin Dönüşümü (1945-2009)**'' Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2017, s.2-27
[311] Ersin Dedekoca, "ABD Çin İlişkilerinde Kriz Yönetimi", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 3, 2017, s.146

yakalama fırsatı tanırken, sürdürülebilir bir ilişki yakalayan ABD ile Çin arasında ticari bağların kuvvetlenerek artmasını da sağlamıştır. Ancak bu durum Çin lehine gelişim göstermiştir. ABD'nin dış ticaret açığında Çin'in yeri artarken, ABD'nin bu ticaret ortaklığında Çin'e bağlanması gibi bir durum ortaya çıkmıştır.

ABD ile Çin arasındaki münasebet katlanarak artsa da Çin, ABD'nin askeri ve ekonomik bakımdan Asya'da mevcudiyetini sürekli hale getirmeye çalıştığının bilincinde olmuştur.[312] İki ülke arasında yaşanacak sorunlardan ötürü yanında yeni bir ittifaka ihtiyaç duymaya başlamıştır. Çin, hem ABD'yi dengelemek hem de merkezi Avrasya'daki gelişmelere başka devletlerin müdahale etmesini engellemek amacıyla Şanghay Beşlisi'ni oluşturmuştur.[313] Ekonomik ve siyasal anlamda Çin'in bu yükselişi ve ABD karşısında gücünü arttırması 2000'li yılların başında ABD tarafından daha fazla dikkate alınmasına ve stratejik rakip olarak nitelendirilmesine neden olmuştur.[314]

11 Eylül saldırılarının ardından ABD ile Pakistan arasında işbirliği sürecine girilmiştir. Saldırıların ardından Çin ise ABD'ye desteğini açıklarken, bu destek, Irak'a gerçekleştirilen müdahale ile son bulmuştur. Nitekim Çin, Afganistan'a gerçekleştirilen operasyonu terörle mücadele kapsamında değerlendirirken, Irak'a yönelik operasyonu ABD'nin etkinliğini arttırma girişimi olarak değerlendirmiştir. Saldırılarının ardından ABD'nin müttefikleri ile olan bağlantılarını kuvvetlendirmeye çalışması sebebiyle Hindistan, Japonya ve Güney Kore ile ilişkilerini güçlendirmesi Çin'in, ŞİÖ'ye daha fazla ağırlık vermesine neden olmuştur.[315] Devam eden süreçte Pakistan ile ABD arasında sağlanan uyum yerini günden güne derinleşen güven problemine bırakmıştır. ABD, yayınladığı raporlarda Pakistan'ın terörle mücadele konusunda yeterli gayreti göstermediğini, birçok teröriste yaşam alanı olduğunu ifade etmiştir. Bu durum Pakistan cephesinde rahatsızlık uyandırmaya başlamıştır. Ayrıca ABD'nin Hindistan ile ilişkilerini geliştirmesi, Pakistan tarafından Keşmir ve Afganistan konularında elinin zayıflaması olarak görülmüştür. ABD'nin temelde

[312]Özev, **a.g.e.**, s.162
[313] Selçuk Çolakoğlu, "Şanghay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Çin", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi,** Cilt 1, Sayı 1, 2004, s.174-175
[314] Ergin Güneş, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin Rusya Örneğinde Asya Politikaları", **NWSA**, Cilt 6, Sayı 2, 2011, s.350
[315] Rüzgar, **a.g.e.**, s.66

Çin'i dengeleme amacıyla Hindistan ile ilişkilerini güçlendirmesi, Pakistan ile Çin arasındaki yakınlığı daha da arttırmıştır.[316]

11 Eylül saldırılarının ardından Orta ve Güney Asya ABD'nin öncelik verdiği bölgeler haline dönüşmüştür. ABD, Orta Asya'ya yerleşerek Kuzey'de Rusya'yı Güneyde Çin'i dengeleyerek Pakistan ve Hindistan'a daha kolay erişim imkânı sağlamıştır. ABD'nin bölgede sağlamış olduğu etkinlik ŞİÖ çerçevesinde oluşturulmak istenilen bölgesel güvenlik sisteminin gelişimine zarar vermekle kalmamış, bölge ülkeleri ile ikili ilişkilerini geliştiren ABD, örgüt içindeki birliği de zayıflatmıştır.[317] Bölgede etkinliği sağlayabilmesi adına Çin'i ve Rusya'yı dengeleyebilecek bir güç olarak gördüğü Hindistan'ı, stratejik bir partner olarak değerlendirmiştir. Bu durum, Hindistan'ın bölgede etkin olmasını istemeyen Pakistan ve Çin'i oldukça rahatsız etmeye başlamış, iki ülke bölgedeki etkinliklerini kaybetmemek adına girişimlerde bulunmuştur.

Zira Çin, arka bahçesi olarak nitelendirilebilecek bölgenin kendisine karşı kullanılmasını güvenlik boşluğu olarak değerlendirmiştir. Ayrıca artan enerji tüketimi, kalkınması için yeterli olmadığından zengin yer altı ve yer üstü kaynaklara sahip olan bölgenin ABD'nin kontrolünde olacağı düşüncesi Çin cephesinde endişe yaratmıştır. Orta Asya bölgesine menfaatleri açısından oldukça önem veren Çin, burada kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Bu bölgede oluşacak bir değişimin kendi siyasal yapısını etkileyeceğinin bilincinde olan Çin, oluşacak radikal unsurlara karşı bölgede olmaya çaba sarf etmiştir. Bu sebeple bölgede oluşabilecek aleyhine bir durumun önüne geçebilmek adına Pakistan ile işbirliği arayışı içerisinde olmuştur.[318]

Bu arayış neticesinde Orta Asya ile ilişkileri söz konusu olduğunda ikili ilişkilerden ziyade çok taraflı işbirliğine yönelen Pakistan, 10 Ekim 2006 tarihinde İslamabad-Kaşgar-Bişkek-Almatayı birleştirecek Karakum güzergâhına bağlantı sağlayan bir yol açmıştır. Bu dört ülke kendi arasında ticaret anlaşması da imzalamıştır. 2007 yılında faaliyete geçen Gwadar Limanı ise Orta Asya

[316]Mahmut Osmanoğlu, "ABD Pakistan İlişkileri Sürekli İhanet Eden Dost", **Dünya Bülteni**, 18 Nisan 2019, https://www.dunyabulteni.net/analiz/pakistan-abd-iliskileri-surekli-ihanet-eden-dost-mahmut-osmanoglu-h441043.html (Erişim:22.07.2019)
[317]Ainur Nogayeva, "Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları", **USAK Yayınları**, (1.Baskı), Ankara, 2011, s.266
[318]Erkin Ekrem, "Çin'in Orta Asya Politikaları", Ahmet Yesevi Üniversitesi, Rapor, Ankara, Sayı 4, Temmuz 2011, s.16-54

Cumhuriyetleri ile olan karşılıklı ticaretin gelişimine imkân sağlamıştır. Gwadar sayesinde Pakistan tüm ticaret faaliyetlerinin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Bu liman, Orta Asya'yı sıcak denizlere ulaştıran bir ticaret üssü olmasının yanı sıra limana büyük yatırımlarda bulunan Çin ve Pakistan için önemli bir fırsat yaratmıştır. Orta Asya coğrafyasına oldukça önem veren Çin ve Pakistan birliktelikleri ile ABD'ye de bölgeye olan ilgilerinin azalmadığı imajını vermişlerdir. Enerji ihtiyacının çok büyük bir kısmını İran ve Arap ülkelerinden karşılayan Çin için yeni bir enerji güzergâhı kazandırmıştır.[319]

Bu liman sayesinde Çin, Orta Asya pazarlarına ulaşarak geliştirdiği ulaşım ağı sayesinde Afganistan ve Pakistan üzerinden Orta Asya'dan enerji ithalini gerçekleştirebilmeyi hedeflemiştir. Ayrıca Orta Asya'daki Müslüman devletlerle kurulacak olan ekonomik ilişkilerle kendi içerisinde yer alan ayrılıkçı hareketleri önlemeyi de amaçlamıştır.[320] Çin enerji ithalini Gwadar'dan kara yoluyla Batı Çin'e ulaştırmayı hedeflediğinden Pakistan içerisindeki demir yolu ve kara yoluna da destek vermiştir. Bu durumda Orta Asya ülkeleri ile yakınlık sağlanırken Pakistan ve Çin arasında sağlanılan uyum ile iki ülke arasındaki ortaklık gücünü daha da arttırmıştır.[321] Pakistan, Çin'e en çok gözetilen ulus statüsünü tanımış ve iki ülke arasında Serbest Ticaret Bölgesi Anlaşması (2007) imzalanmıştır. Bu durum iki ülke arasındaki ticaret hacminin artmasını sağlamıştır.[322] Gwadar Limanı'nın Çin'e ve Pakistan'a sağlamış olduğu avantaj Orta Asya coğrafyası ile sınırlı kalmamıştır.

2008 yılında Hint-ABD sivil nükleer anlaşması tamamlanmış, bu anlaşma ABD-Hindistan arasındaki stratejik işbirliğinin önündeki engelleri ortadan kaldırmıştır. NPT'ye taraf olmamasına rağmen Hindistan'ın uluslararası ticarete erişimi açılmış, bu istisna yalnızca Hindistan'a yapılmış ve Pakistan'ı kapsamamıştır.[323] Obama döneminin ilk yıllarında ise Pakistan, Af-Pak stratejisi

---

[319]Jamal Afridi, Jayshree Bajoria, "China Pakistan Relations", **Councıl Foreıgn Relatıons**, 6 Temmuz 2010, https://www.cfr.org/backgrounder/china-pakistan-relations (Erişim:22.07.2019)

[320] Emine Akçadağ Alagöz, "Pakistan'ın Gwadar Limanı Etrafında Biçimlenen İlişkiler", **Bilgesam,** 11 Temmuz 2011,http://www.bilgesam.org/incele/81/-pakistan%E2%80%99in-gwadar-limani-etrafinda-bicimlenen-iliskiler/#.XXOTGqIza1s (Erişim:22.07.2019)

[321]Purtaş, **a.g.e.**, s.32-33

[322]"Pak-China Free Trade Agreement in Goods&Investment", G**overment of Pakistan Mınıstry of Commerce**, http://www.commerce.gov.pk/about-us/trade-agreements/pak-china-free-trade-agreement-in-goods-investment/ (Erişim:22.07.2019)

[323]Sameer Lalwani, Sameer Lalwani, Hamza Shad, "US- China: A New Hypenation Driving US-Pakistan Relations", **STIMSON**, 21 Haziran 2018, (Erişim:23.07.2019)

içerisine sokularak teröre karşı yeterince mücadele etmediği yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. Strateji kapsamında kendi topraklarının ABD tarafından ihlal edilmesi Pakistan'ı oldukça rahatsız etmeye başlamıştır. Artan hava saldırıları neticesinde Pakistan güvenlik güçlerinin hayatını kaybetmesi ise bu dönemde verilen tepkilerin dozajını arttırmıştır. Pakistan, Hindistan'ın bölgede ABD için daha önemli bir konuma geldiğini gözlemlemiştir. Öyle ki 2012 yılında Hindistan ile ABD arasında gerçekleştirilen toplantı neticesinde Obama, Hindistan'ı vazgeçilmez bir ortak ve stratejik işbirlikçisi olarak tanımlarken, 2013 yılında ise başta savunma olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliğinin arttırılması yönünde adımlar atılmıştır.[324]

İslamabad ile Washington arasında bunlar yaşanırken 2010 yılında yayınlanan ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi kapsamında Çin'in askeri büyümesinin görmezden gelinmeyeceği belirtilmiştir.[325]2012 yılındaki Savunma Stratejisi içinde Çin'e karşı Hindistan, Güney Kore, Japonya yayının dengeleyici olacağı savunulmuş, 21. yüzyılda askeri ve ekonomik potansiyeli ile bir güç merkezi haline gelen Çin, yine hedefe oturtulmuştur.[326]Ayrıca rapor içersinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin uzun vadede bir bölgesel güç olarak ortaya çıkışı hem ABD ekonomisini hem de güvenliğini çeşitli biçimlerde etkileme potansiyeli olacağı vurgulanmıştır.[327]

ABD'nin bölgede uyguladığı yeniden dengeleme politikası ile Hindistan'ın kendi yükselişine karşı teşvik edildiğinin bilincinde olan Çin[328], Hindistan'ın Güneydoğu Asya ülkeleri ile yakın ilişkiler kurmak amaçlı Doğuya Yönelik Politikasını (Look East Policy) bir tehdit olarak algılamış aynı zamanda Hindistan'ın ABD ve Japonya'nın Güney Çin Denizi politikalarıyla uyumlu hareket ettiği

---

https://www.stimson.org/content/us-china-new-hyphenation-driving-us-pakistan-relations (Erişim:23.07.2019)

[324]Birgül Ihlamur, "**21. Yüzyılda ABD'nin Güney Asya Politikası: Güvenlik Enerji, Ekonomi**", Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun, 2019, s.26

[325] "Obama'nın İlk Güvenlik Stratejisi",**Vatan**, 28 Mayıs 2010
http://www.gazetevatan.com/obama-nin-ilk-ulusal-guvenlik-stratejisi-308040-dunya/ (Erişim:23.07.2019)

[326]Ihlamur, **a.g.e.**, s.7

[327]"ABD'nin Yeni Savunma Doktrini Çin'i Kızdırdı", **Dünya**, 14 Ocak 2012
https://www.dunya.com/dunya/abd039nin-yeni-savunma-doktrini-cin039i-kizdirdi-haberi-163696
(Erişim:23.07.2019)

[328]Hayati Ünlu, "Küresel Politikalar Bağlamında Keşmir Meselesi", **Star**, 10 Ekim 2016,
http://www.star.com.tr/guncel/kuresel-politikalar-baglaminda-kesmir-meselesi-haber-1148295/
(Erişim:25.07.2019)

düşüncesinde olmuştur.[329] Bunun yanı sıra Malakka Boğazı'nın kapatılması tehlikesi, gelişen Hint-ABD stratejik ilişkileri ve Hindistan'ın Hint Okyanusu'nu kontrol altında tutma hayalleri ciddi meseleler olarak öne çıkmıştır.[330] Kendisine karşı uygulanmaya çalışılan ablukayı Pakistan ile yakın ilişkiler kurarak delmeye çalışan Çin, bu sebepten ötürü 2013 yılında hayata geçirilen Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'na oldukça önem vermiştir.

Harita1: Çin Pakistan Ekonomik Koridoru

Tek Kuşak Tek Yol Projesi'nin alt yapı niteliğini taşıyan bu proje Çin'e bölgede büyük bir manevra imkânı sağlamaktadır.[331] Çin'in Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde bulunan Kaşgar'dan başlayarak Pakistan kontrolündeki Keşmir içerisinde yer alan Gilgit-Baltistan Özerk Bölgesi üzerinden Pakistan'ın Gwadar Limanı'na uzanan bu proje[332], Pakistan ile Çin arasında otoyolları, barajları, hidroelektrik projeleri, demiryolu ve boru hatlarını içeren oldukça iddialı bir ekonomik projedir.[333] Bu proje ile zengin enerji rezervlerine sahip İran Körfezi'ne

---

[329] Erkin Ekrem, "Yükselen Çin'e Karşı ABD'nin Hindistan Kozu", **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 17 Nisan 2015, http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/yukselen-cine-karsi-abdnin-hindistan-kozu/4265 (Erişim:25.07.2019)

[330]"Pakistan'ın Gwadar Limanı 43 yıllığına Çin'in Oldu", **Dünya Bülteni**, 17 Şubat 2016, http://www.dunyabulteni.net/pakistan-liman/355396/pakistanin-gwadar-limani-43-yilligina-cinin-oldu, (Erişim:27.07.2019)

[331]"Yeni Dünya Düzeninde Çin Halk Cumhuriyeti", **Stratejik Düşünce ve Analiz Merkezi**, Aralık 2017 http://sdam.org.tr/image/foto/2017/12/17/Yeni-Dunya-Duzeninde-Cin-Halk-Cumhuriyeti_1513529142.pdf (Erişim:28.07.2019)

[332]Sudhanshu Trıpathı, "Pakistan's Moves in Kashmir Hold Great Importance for India", **Asıa Times**, 12 Temmuz 2017, http://www.atimes.com/pakistan-occupied-kashmir-important-india/ (Erişim:28.07.2019)

[333]Saba Muzaffer Nazkı, "Kashmır Reckoning with the Implications of the China-Pakistan Economic Coridor", **TheDıplomat**, 12 Mart 2017, https://thediplomat.com/2017/03/kashmirs-reckoning-with-the-implications-of-the-china-pakistan-economic-corridor/ (Erişim:28.07.2019)

ulaşacak Çin, Gwadar Limanı vasıtası ile de okyanuslara çıkış imkânı sağlayacak ve özellikle Ortadoğu'dan ithal ettiği enerji maliyetlerini önemli ölçüde düşürecektir.[334] Beraberinde getireceği ekonomik kalkınma ile birlikte Çin'in en yoksul bölgelerinden biri olan Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin gelişimine de katkı sağlayacaktır.[335] Çin'in Gwadar Limanı'nı kontrol altında tutması Çin'e, Hint Okyanusu'ndaki Malakka Boğazı'ndan mallarını Afrika, Avrupa ve diğer ülkelere götüren gemilerin bloke edilmesi halinde, müdahale imkânı tanıyabilecektir.[336] Çin bu sayede Hindistan'ı batıdan ve kuzeyden çevrelerken Afganistan'da bulunan ABD varlığına da Pakistan üzerinden müdahale imkânı yakalamıştır.[337] Bütün bu hamlelerin gerçekleştirilebilmesi adına, Pakistan jeopolitiği, Çin'in içinde bulunduğu durum açısından oldukça elzemdir. 2030 yılında tamamlanacak olan bu proje kapsamında Çin sermayesi; kıyı turizmi tarım, sanayi ve telekomünikasyon sektörlerinde Pakistan'a yatırım yapacak ve uzun vadeli yatırım finansmanı sağlayacaktır.

Pakistan, CPEC'in uzandığı Gwadar Limanı ile birlikte Hindistan'ın deniz gücüne karşı önemli bir hamle gerçekleştirmiş olacaktır. Bu proje sayesinde dış yatırımcılar tarafından riskli bir yatırım ülkesi olarak görülen Pakistan, kalkınmadaki dış kaynak ihtiyacını Çin'den sağlamış olacaktır. Ayrıca gerçekleştirilecek enerji projeleri kapsamında Pakistan'ın sık sık yaşamış olduğu elektrik kesintisinin önüne geçilerek sanayi dolayısıyla ekonomideki aksamasının önüne geçilecektir. 2015 yılında iki ülke arasındaki ekonomik gelişime uzun yıllar fayda sağlayacak[338] olan proje kapsamında 51 anlaşma imzalanmıştır. İyi niyet anlaşması olarak nitelendirilen bu anlaşmalar neticesinde iki ülke arasında var olan dostluğun daha da kuvvetleneceği belirtilirken iki ülkenin de bu anlaşma neticesinde önemli kazançlar elde edeceği üzerinde durulmuştur.[339] İki ülke aralarındaki ticaret hacminin 15 milyar

---

[334]Syed Waqas Haider Bukharı Tahira Psrveen, "China's Aproach Towards Kashmir Conflict: A Viable Solution", **JPRSS**, Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 2014,

[335]Kaan Yiğenoğlu, "Çin Pakistan Ekonomik Koridorunun Jeostratejik Önemi", **International Journal of Social Sciences**, Cilt 1, Sayı 2, Eylül 2017, s.3,

[336]Abdulkerim Arslan, "Çin-Pakistan Koridoru ve Gözden Kaçanlar", **Stratejik Ortak**, 5 Ağustos 2016, https://www.stratejikortak.com/2016/08/cin-pakistan-gwadar.html (Erişim:29.07.2019)

[337] Osman Metin Öztürk, "Pakistan Çin Güncel İlişkileri Ne Söylüyor", **ASCMER**, 16 Nisan 2016, http://ascmer.org/pakistan-cin-guncel-iliskileri-ne-soyluyor/ (Erişim:29.07.2019)

[338] Kerem Gökten, "Çin Pakistan Ekonomik Koridoru ve Yeni Güney Asya Jeopolitiği", **Fiscaoeconomia,** Cilt 3, s.163-169

[339] "Pakistan Çin Arasında 51 Anlaşma İmzalandı", **Haber46**, 20 Nisan 2015,

dolara ulaşmasından ötürü memnuniyetlerini dile getirmiştir.[340] 2017 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasında Gwadar Limanı, Doğu Körfezi Ekspres Yolu, Havelian Limanı ve Karaçi Peşaver tren yolu projesini içeren 6 anlaşmaya imzalanmıştır.[341]

Kuruluş motivasyonu Soğuk Savaş sonrası ABD'nin Orta Asya'daki etkisini en aza indirmek olan ŞİÖ, bünyesine Haziran 2017 yılında hem Pakistan hem de Hindistan'ı dâhil etmiştir. Bu durumda ABD karşısında Çin'in eli güçlenmiştir. Dört ülkenin aynı masa etrafında buluşup ortak karar alabilme durumu Çin açısından, ABD'nin bölgeye yöneliminin sınırlanması, ülkeler arası diyalogun kuvvetlenmesi ve yeni işbirliği fırsatları açısından oldukça değerlidir. Pakistan ve Çin cephesinden olaya yaklaşılacak olunursa bu katılımın Çin-Pakistan ittifakının doğal ilerleyişinin sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda Washington ile İslamabad dış politikalarının birbirine uzaklığının göstergelerinden biri olarak okunmaktadır. Pakistan'ın örgütün bünyesine dâhil olması önemli bir bölgesel oyuncu haline gelmesini de sağlamıştır. Çin ile ilişkilerini kuvvetlendiren Pakistan'ın, Rusya gibi bir devletin içinde yer aldığıbir gruba dahil olması, İslamabad'ın dış politika seçeneklerini arttırırken tahrip olan itibarını yeniden toparlamasına ayrıca güçlü bir platformda fikir aktarımına imkanını sağlamıştır.[342] Bu durum ABD'nin bölge üzerindeki etkisini azaltabilecek bir etki yaratmıştır. Pakistan ile Çin arasındaki işbirliği stratejik ortaklık seviyesine ulaşmıştır. İki ülke arasındaki bu yakınlaşma ABD'yi oldukça rahatsız etmiş, Pakistan ile ABD arasında iplerin gerilmesine neden olmuştur.

21 Ağustos 2017 tarihinde ABD Başkan'ı Donald Trump ve Dışişleri Bakanı Rex Tillerson, Pakistan'ın terör örgütleri için güvenli bir liman haline geldiğini belirterek Pakistan'ı eleştirmiştirlerdir. 1 Ocak 2018 tarihinde ise Twitter hesabından yapmış olduğu açıklamada 15 yılda Pakistan'a 33 milyar dolar yardımda

---

https://www.haber46.com.tr/dunya/pakistan-cin-arasinda-51-anlasma-imzalandi-h72725.html (Erişim:01.08.2019)

[340]"Çin ve Pakistan Stratejik İşbirliği Anlaşması Kuracak", **Türkiye**, 21 Nisan 2015, https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/259545.aspx (Erişim:01.08.2019)

[341]"Çin ile Pakistan'dan 6 Ortak Anlaşma", **SOL**, 13 Mayıs 2017, http://haber.sol.org.tr/dunya/cin-ile-pakistandan-6-ortak-anlasma-196223 (Erişim:01.08.2019)

[342]Zhid Shahab Ahmed, Sarfraz Ahmed, Stuti Bhatnagar, "Conflictor Cooperation? India and Pakistan in Shanghai Cooperation Organisation", **Pacific Focus**, 21 Nisan 2019, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pafo.12134 (Erişim:04.08.2019)

bulunduklarını ancak Pakistan'ın kendilerini aptal yerine koyarak ABD'nin peşinde olduğu teröristlere ev sahipliğinde bulunduğuna yönelik açıklama yapmıştır. Pakistan Dışişleri Bakanı Hoca Muhammed Asıf, Trump'ın mesajına, Pakistan'ın sağladığı üs ve uğradığı kayıplarla ABD'nin yanında olduğunu ve tarihin kendilerine ABD'ye körü körüne güvenmemeleri gerektiğini öğrettiğini söyleyerek cevap vermiştir.[343] ABD'nin yapmış olduğu açıklamalar neticesinde Çin, Pakistan'ın yanında yer alırken, Hindistan ve Afganistan ABD'nin açıklamalarını desteklemiştir.[344]

Eylül 2018 tarihinde ise ABD, Pakistan'a terörle mücadele nedeniyle yapılan 300 milyon dolarlık yardımı durdurduğunu açıklamıştır.[345] Birkaç ay sonra Trump, Fox News kanalındaki açıklamasında Pakistan'ın Ladin'in yaşadığı yeri bildiğini ve hiçbir şey yapmadığını ifade etmiş, yayından hemen sonra yapmış olduğu açıklamalarda ise Pakistan'a yıllık 1,3 milyar dolarlık yardımda bulunduklarını ancak Pakistan'ın bunun karşılığında hiçbir şey yapmadığını ifade etmiştir.[346] Pakistan Başbakanı İmran Han ise yaptığı açıklamada Pakistan'ın terörle mücadele kapsamında 123 milyar dolar harcadığını, binlerce Pakistanlı vatandaşın hayatını kaybettiğini belirtmiştir. Akabinde Pakistan, gerilen ilişkiler üzerine ABD Maslahatgüzarını Dışişleri Bakanlığına çağırarak nota vermiştir.[347] ABD ise yıl sonuna kadar 2 milyar doları bulan askeri yardımları durdurmuştur.[348] ABD ile Pakistan arasındaki ilişki geri dönülemez bir hal almaya başlamıştır.

ABD'nin ticaret savaşı içerisinde olduğu Çin'in, Pakistan ile yakın ilişkiler sergilemesi Çin'e yeni bir pazar kazanma imkânı sunmaktadır.[349] ABD, Tek Kuşak Tek Yol projesinin 6 koridorundan en önemlisi olarak gösterilen CPEC'in Çin'e büyük imkânlar sağladığını bilmekte ve Çin'in Gwadar Limanı'nda kurabileceği

---

[343] "Pakistan'dan Amerika Açıklaması: Tarih Bize Amerika'ya Güvenmemiz Gerektiğini Öğretti", **Milli Gazete**, 4 Ocak 2018, https://www.milligazete.com.tr/haber/1479960/pakistandan-amerika-aciklamasi-tarih-bize-abdye-guvenmememizi-ogretti (Erişim:04.08.2019)

[344] "ABD Pakistan'a Güvenlik Yardımlarını Kesti", **BBC Türkçe**, 5 Ocak 2018 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42574986 (Erişim:04.08.2019)

[345] "ABD Pakistan'a Yardımı Kesti", **Sabah**, 3 Eylül 2018, https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/09/03/abd-pakistana-yardimi-kesti (Erişim:04.08.2019)

[346] Zerrar Cengiz, "ABD Pakistan İlişkilerinde Taliban Açmazı", **Anadolu Ajansı**, 11 Ağustos 2018 https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-pakistan-iliskilerinde-taliban-acmazi/1306200 (Erişim:04.08.2019)

[347] "İki Ülke Birbirine Girdi: Trump Eleştirdi, Maslahatgüzara Nota Verildi", **Sözcü**, 20 Kasım 2018, https://www.sozcu.com.tr/2018/dunya/iki-ulke-birbirine-girdi-trump-elestirdi-maslahatguzara-nota-verildi-2747688/ (Erişim:06.08.2019)

[348] Cenk Tamer, "İmran Han'ın ABD Ziyareti ve Pakistan'ın Denge Siyaseti", **ANKASAM**, 23 Temmuz 2019, https://ankasam.org/imran-hanin-abd-ziyareti-ve-pakistanin-denge-siyaseti/ (Erişim:06.08.2019)

[349] "Pakistan Çin İlişkileri ABD'yi Endişelendiriyor", **7Sabah**, 23 Kasım 2018, http://www.7sabah.com.tr/haber/37515/pakistan-cin-iliskileri-abdyi-endiselendiriyor/ (Erişim:06.08.2019)

askeri üs nedeniyle rahatsızlık duymaktadır. Çünkü bu durum, Çin'e bölgeye kolaylıkla müdahalede bulunma imkânı tanımaktadır.[350] ABD, Çin'in Malakka Boğazı'nı es geçip Ortadoğu petrolüne ulaşmasını ise endişe ile karşılamaktadır. Artan Pakistan ve Çin yakınlaşmasının bölgede Çin'e daha etkin bir rol vereceğini ve Çin'in üstünlüğü ele geçireceğini düşünmektedir.[351] Dolayısıyla, ABD'nin ve Hindistan'ı yanına alarak bölgesel ve küresel anlamda kontrol altında tutmaya çalıştığı Çin'e, Pakistan tarafından gelen bu destek, İslamabad'a uygulanan yaptırımlarla yıpratılmaya çalışılmaktadır. Ancak ABD'nin Pakistan'a yaptırım uygulaması, Hindistan'ın, Afganistan'ın ekonomik gelişiminde ve geleceğinde yer alması adına attığı adımlar, Pakistan'ı, Çin'e daha da yakınlaştırmaktadır. Afganistan'da Çin ve Pakistan öncülüğündeki etkinlik Hindistan karşında üstünlük sağlarken, ABD'nin Çin'i dengelemek amacıyla hareket ettiği ülkenin etki alanını daraltabilecektir.

ABD, Çin'in ekonomik ve siyasi gereksinimlerini yerine getirerek hegemonyasını yıkıp başat güç olma yolundaki ilerleyişini görmektedir. Çin, bu gereksinimlerini doğru bir biçimde geliştirerek etkisi altına giren ülke sayısını da arttırmaktadır. Halihazırda Çin, toplam küresel ihracat içindeki payını arttırarak ABD'den liderliği almıştır. Hem küresel anlamdaki gücünü devam ettirebilmesi hem de içerideki refah beklentisini karşılamak adına Çin, hammadde ve değerli enerji kaynaklarına ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda ABD ve Çin arasındaki rekabetin özü stratejik noktaları ele geçirip enerji kaynaklarına yakın olma, sağlanılamıyorsa elde edilen üstünlüğü yok etmek ve yahut kontrol etmek amacıyla rekabete sahne olmaya devam edecektir. Bu durumda Pakistan'ın, Çin ile olan ilişkisi ABD-Pakistan ilişkisi açısından belirleyici olacaktır.[352]

Son dönemde İmran Khan ile Trump arasında bir görüşme gerçekleşmiştir. Yapılan görüşmede Trump, Afganistan'daki sorunlardan kurtulmak adına Pakistan ile işbirliğine ihtiyaç duyduklarını dile getirmiştir. Pakistan cephesi bu çağrıya

---

[350] "Pakistan Üzerinden ABD Çin Kapışması", **Yeni Akit**, 25 Temmuz 2019, https://www.yeniakit.com.tr/haber/pakistan-uzerinden-abd-cin-kapismasi-859383.html (Erişim:06.08.2019)
[351] Sibel Karabel, "ABD Pakistan İhtilafı ve Çin Faktörü", **Mepa News**, 14 Şubat 2018, (Erişim:06.08.2019) https://www.mepanews.com/abd-pakistan-ihtilafi-ve-cin-faktoru-13124h.htm (Erişim:06.08.2019)
[352] Ergin Yıldızoğlu, "ABD-Çin Gerginliği: Soğuk Savaş'a Doğru mu?", **BBC News**, 28 Aralık 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46692891 (Erişim:12.08.2019)

olumlu yaklaşırken, bunun kolay olmayacağına dair görüşlerini belirtmiştir.[353] İki ülke arasında gerçekleştirilen bu görüşme, yitirilen güvenin yeniden tesisi açısından önemli bir adım olarak görülmüştür. Khan, Pakistan'a döndüğü dönemde ABD, Pakistan'ın F-16'larına teknik ve lojistik destek için 125 milyon dolarlık yardımı açıklamıştır. Pakistan-ABD arasındaki görüşme bazı uzmanlarca Pakistan ile Çin arasındaki geleneksel bağın zarar göreceği şeklinde yorumlanırken kimi çevrelerce de Çin'i çok fazla tedirgin edecek bir durumun olmadığı yönündeki düşünceler dile getirilmiştir. Tedirginlik uyandıracak bir durumun olmadığı yönündeki görüşlerin savı, iki ülkenin birbirlerini kara gün dostu olarak nitelendirmeleri ve ilişkilerini büyük bir güven üzerine inşa etmeleri olmuştur.[354] Zaten Khan, ABD'de bulunduğu süre boyunca Çin'in uzun vadeli vizyonunu överken Çin ile stratejik ortaklık yürütmenin kendileri açısından bir zevk olduğunu dile getirmiştir. Çin ise ABD'nin Afganistan'daki istikrar için dile getirdiği söylemlerden hoşnut olmuştur. Nitekim sağlanacak istikrar, Pakistan topraklarının daha az tehlike altında bulunmasını dolayısıyla Çin'in hayata geçirdiği CPEC'in daha güvende olmasını sağlayacaktır. Bunun yanı sıra ABD'nin Pakistan'a sağlayacağı desteğin Çin üzerindeki baskıyı azaltacağı da düşünülmektedir. Çünkü birçok analiste göre Pakistan içindeki birçok projede yer alması Çin'e fazladan yük getirmiştir.[355]

Pakistan ile Çin arasında sürdürülen ilişkinin Çin'e getirdiği yükün ağırlığı tartışılabilir bir konu olma özelliğini korurken, Pakistan'ın çeşitli projeler ve temin edilen silahlar anlamında Çin'e olan bağımlılığının arttığı bir gerçektir. Bu durum yayınlanan raporlarda da kendisine yer bulmuştur.[356] Pekin yönetimi İslamabad'a tanklar, zırhlılar, savaş uçakları temin edip silah endüstrisini geliştirmekle kalmayıp aynı zamanda Pakistan'ın stratejik silah programlarına da dahil olmuştur. Bunun yanı sıra iki ülke arasında gerçekleştirilen ticaret her ne kadar Pakistan'ı Çin için en önemli ticaret partnerlerinden biri yapmasa da Çin'in önemli ticaret partnerleri, Çin'i

---

[353]Mohammed Ayoop, "Can US-Pakistan Relations Be Reset", **The Strategıst**, 29 Temmuz 2019 https://www.aspistrategist.org.au/can-us-pakistan-relations-be-reset/ (Erişim:12.08.2019)

[354]Arif Rafıq, "Whay a Warmer US-Pakistan Relationship is a Win for China", **ThisWeek in Asia**, 24 Temmuz 2019, https://www.scmp.com/week-asia/opinion/article/3019948/why-warmer-us-pakistan-relationship-win-china (Erişim:12.08.2019)

[355]Ghulam Ali, Imran Khans, "Visitto the US and its Impact on Sino Pakistan Ties", **Pakistan Politico**, 6 Ağustos 2019, http://pakistanpolitico.com/imran-khans-visit-to-the-u-s-and-its-impact-on-sino-pakistan-ties/ (Erişim:19.08.2019)

[356]Nukhbat Malik, Muhammad Isthiaq, "China Outpaces US in Arms Supply to Pakistan", **Voa News**, 13 Mart 2018, https://www.voanews.com/east-asia-pacific/china-outpaces-us-arms-supply-pakistan (Erişim:19.08.2019)

Pakistan'ın en büyük ticaret ortağı haline getirmiştir. 2007'den bu yana Çin, 21 milyar dolar vermeyi taahhüt etmiş ve yaklaşık olarak 9 milyar doların üzerinde borç vermiştir.[357] Çin, Pakistan'a yapacağı 60 milyar dolarlık yatırımların büyük kısmını ise %7'yi bulan yüksek faizli krediler biçiminde uzatacaktır. Bu durum bölgesel kalkınmanın arttırılması adına atılan adımların Pakistan'ı borç batağına götürebilme ihtimalini de doğurmaktadır. Kaldı ki yakın zamanda Sri Lanka Çin'e olan borçlarını yerine getiremediğinden stratejik olarak önemli bir noktada yer alan Hambantota Limanı'nın kontrolünü 99 yıllığına Çin'e vermiştir.

Pakistan'ın Çin'e olan bağımlılığının tartışıldığı dönemde Çin'in, Pakistan Jiwani'de üs kurması gündeme gelmiştir. Washington Times'da İran'ın Umman Körfezi'ndeki sınırına yakın bir liman olan Jiwani'de üs inşa edileceği haberi yer almıştır.[358] Haber her ne kadar Çin tarafından kabul görmese de bu üssün kurulması Pakistan'a çeşitli zorluklar yaşatabilecektir. Çin'in bu tesisi nasıl kullanacağına dair çok az söz sahibi olacak olan Pakistan, olası bir Hint-Çin çatışmasının etkisini toprakları içerisinde yaşayacaktır. Bunun dışında atılacak bu hamle Pakistan eksenini çok büyük bir oranda Çin'e kaydıracakken, Pakistan'ın uluslararası toplumdan daha fazla izole edilmesi manasına gelecektir. Ayrıca Hindistan ile arasında yaşanacak bir gerilimde Washington'dan alabileceği desteğin azalması ve sağlanamaması durumuyla karşı karşıya kalabilecektir.[359]

Bu sebeplerden ötürü Pakistan'ın, ABD gibi stratejik bir hamleyi koruması gerekmektedir. Çünkü Çin ile yakalanan ekonomik ivme, Pakistan'ın küresel meselelerde taleplerinin olumlu karşılanması ve kabul görmesi için yeterli olmayabilir.[360] Çin, ABD'ye nazaran küresel meselelerde daha az sorumluluk

---

[357]Sushant Sareen, "for Pakistan China is the New America", **ORF**, 20 Mart 2019, https://www.orfonline.org/expert-speak/pakistan-china-new-america-48305/ (Erişim:19.08.2019)
*Pakistan'ın Belucistan eyaleti içerisinde yer alan bir şehirdir.
[358]Bill Gertz, "China Building Military Base in Pakistan", **The Washinghton Times**, 3 Ocak 2018, https://www.washingtontimes.com/news/2018/jan/3/china-plans-pakistan-military-base-at-jiwani/ (Erişim:19.08.2019)
[359]Wali Aslam, Bradley A. Thayer, "Why Pakistan Shoul and its Alliance with China", **The National Interest**, 21 Temmuz 2019, https://nationalinterest.org/feature/why-pakistan-should-end-its-alliance-china-68062 (Erişim:22.08.2019)
[360]Sannıa Abdullah, "Pakistan's Search for st'sPlace in Southern Asia's Evolving Order", **War on the Rocks**, 14 Ağustos 2017, https://warontherocks.com/2017/08/pakistans-search-for-its-place-in-southern-asias-evolving-order/ (Erişim:24.08.2019)

almaktadır.[361]Ayrıca Pakistan içerisinde bulunduğu ekonomik durum ABD'ye duyulan ihtiyacı gerekli ve zorunlu kılmaktadır. Pakistan'ın atacağı adımlar ABD'nin izlediği politikalarla entegre bir biçimde ilerlemelidir. Pakistan'ın Çin'e olan bağımlılığını azaltabilmek ve çeşitlilik yaratabilmek açısından ABD gibi bir güce her daim ihtiyacı vardır.* ABD'nin ise bölgesel etkinliği yadsınamaz olan Pakistan'a. Bu doğrultuda ABD'nin yapması gereken Çin'in, Pakistan üzerindeki siyasi askeri ve diplomatik kararlılığın benzerini sağlaması, Pakistan'ın iç işlerine karışmadan dengeli bir şekilde sürdürülebilir bir ilişkiden yana olmasıdır. Aksi takdirde Afganistan'da sağlanmak istenilen kalıcı barış ve başarı pek mümkün görünmemektedir. ABD'nin Pakistan ile olan ilişkisini kuvvetlendirmek adına girişimlerde bulunmaması, Pakistan'ı Çin'e daha da yakınlaştırır ve Çin'in Pakistan'dan daha keskin tavizler elde etmesine yol açar. Böylelikle Obama'nın aksine daha aktif bir politika izlemeye çalışan Trump yönetiminin başlıca önceliği haline gelen Çin'in ekonomik gücü nedeniyle algıladığı küresel tehdit önlemleri, ağır bir yara alır.[362]

3. İRAN-PAKİSTAN ABD DENKLEMİ

Pakistan ve İran arasındaki ilişkilerin seyri sahip oldukları coğrafi konum itibariyle bölgesel gelişmelerden etkilenmiştir. Bu iki ülkenin bulundukları coğrafi bölgelerin (Güney Asya, Ortadoğu, Basra Körfezi) birbirinin uzantısı olması ise İran ve Pakistan'ın güvenlik politikalarını birbiriyle bağlantılı kılmıştır. Müslüman kimlikleriyle ön plana çıkan bu iki devletin içerilerinde barındırdıkları Şii ve Sünni mezheplerine binaen bu mezhepleri öncül tutması ve birbirleri dışında ikinci bir ülkeyle olan ilişkileri, güvenlik açısından temel sorunları olmuştur.

Gerek sahip oldukları nüfus, gerek içerisinde barındırmış oldukları etnik çeşitlilik, gerekse stratejik ulaşım yollarına erişim noktasında öne çıkan ve benzerlik teşkil eden İran ve Pakistan arasındaki ilk temas, İran'ın 1947 yılında Pakistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet olması ile gerçekleştirmiştir.* 1948 yılının mayıs ayında Pakistan Başbakanı Liaqat Ali Khan, İran'ı ziyaretinin ardından İran Şahı,

---

[361]Samed Aktaş, "**Bir Kuşak Bir Yol Projesi Üzerinde Çin'in Yeni Süper Güç Olabilme Kapasitesi**'', Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s.81

*(Pakistan ile ABD'nin ekonomik görünümü Ek8'de gösterilmiştir)

[362] Muhammet Çelik, "**Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Asya-Pasifik Bölgesinde ABD Çin Mücadelesi**", Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2019, s.69

1949 yılında Pakistan'a bir devlet ziyaretinde bulunmuş, iki ülke arasında 1950 yılında bir Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.[363] Ortak tehdit algılamaları etrafında ilişkilerini perçinleyen bu iki ülke, birlikte CENTO'ya dahil olmuş; İran, 1965 ve 1971 yıllarında Hindistan ve Pakistan arasında yaşanan çatışmalarda Pakistan'a destek vermiştir.[364] Takip eden dönemlerde ABD ekseriyeti etrafında şekillenen İran ve Pakistan arasındaki ilişki, 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'a müdahalesinde komünizmin Pakistan ve İran'a yayılması ve Sovyetlerin Hint Okyanusu ile Basra Körfezi'ne inme endişesiyle yakınlık göstermiştir.

Ancak devam eden süreçte Pakistan'ın, İran'ın devrimden sonra büyük şeytan olarak nitelendirdiği ABD'nin yanında yer alarak birlikte hareket etmesi iki ülke arasındaki uyumu, işbirliğini, ortak tehdit algımalarını ortadan kaldırmış ve sürdürülen olumlu havayı dağıtmıştır. Bu durum iki ülke arasında güven boşluğu yaratmıştır.[365] Pakistan ve İran arasındaki güvensizlik doksanlı yıllarda da artarak devam etmiştir. İran, Pakistan ve Taliban arasındaki yakınlaşmayı İran'daki anti Şii terör örgütlerinin yükselişinde bir yansıma olarak görmüştür.[366] İran'ın, İslam hukuku ve kurallarını farklı yorumlamasına karşı olduğu aynı zamanda bir tehdit olarak gördüğü Taliban'ın, aynı dönem içerisinde 10 İranlı diplomat ve bir gazeteciyi öldürmüş olması ve Pakistan'ın bu örgüte desteği[367] 2000'li yıllara değin iki ülke arasındaki en büyük fikir ayrılıklarının Afganistan merkezli yaşanmasına neden olmuştur.[368] İran ve Pakistan arasında ekonomi adına ilk güçlü ittifak 1964 yılında

*(Pakistan ile İran ülkelerinin künyeleri Ek9'da gösterilmiştir)

[363] Shah Alam, "İran-Pakistan Relations: Political and Strategıc Dimensions", **The Institute for Defence Studies and Analyses**, Cilt 28, Sayı 4, 20 Aralık 2004, s.4

[364] Muhammad Tehsin, "Iran Pakistan Relations: Challenges, Constraints and Opportunities", **FWU Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 2, 2017, s.39,

[365]Dhrubajyoti Bhattacharjee, "Pakistan and Iran Changing Dynamics and Challenges", **Indian Councıl of World Affairs**, 7 Temmuz 2017, s.2

[366]Tahır Tabassum, "Snooping into the Saga of Bilateral Ties-Iran and Pakistan in Historical and Future Perspective", **Journal of Politics and International Studies**, Cilt 3, Sayı 2, Temmuz 2017, s.70

[367] Arzu Celalifer Ekinci, **İran'ın Nükleer Krizi**, Usak Yayınları, (1. Baskı), Ocak 2009, Ankara, s.281

[368] . Bülent Keneş, "**İran Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim 1979-2011**", Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2011, s.486 2000'li yıllara değin İran ve Pakistan arasında rekabet alanı haline dönen Afganistan'a dair politikaları incelendiğinde, İran ve Afganistan arasındaki ilişkilerinin çok eskiye dayandığı görülmektedir. İran'ın Afganistan'ı tarihsel olarak kendi toprağı olarak gördüğü, Afganistan'ın İngiltere'nin politikaları çerçevesinde kendisinden koparıldığı yönündeki tarihi algısı, bölgede İran'a etnik yakınlığı bulunan Tacikler ile İranlılarla aynı mezhepten olan Hazaralar'ın bulunması Afganistan'la olan bağını ortaya koymaktadır Pakistan tarafına bakıldığı vakit ise Afganistan'ın en büyük topluluğu olarak göze çarpan Peştunlar'ın bir kısmının varlığını Pakistan'da devam ettirdiği ve akrabalık bağı temelli ilişkilerin varlığı, askeri doktrinlerinde de Afganistan'ı kendi parçası olarak gördüğü, Hindistan'ın saldırılarına karşı Afganistan'a Pakistan ordusunun çekilip toparlanabileceği bir bölge olarak bakması daha önce de ifade edilen etmenler olarak karşımıza çıkmaktadır.
Numan Hanif, "Pakistan'ın Afganistan Politikası", **Bilgesam**, 18 Şubat 2013

Kalkınma İçin İşbirliği Anlaşması ve devamı niteliğini taşıyan 1985'te kurulan Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) etrafında şekillenmiştir.[369] Afganistan'daki durumun karmaşıklığı, iki ülke arasındaki güven sorunu, Amerikan baskısı ve İran'a yönelik uygulanan ekonomik yaptırımlar bu duruma engel olmuştur.[370]

İran ile ABD arasındaki ilişki 1856 yılında imzalanan Dostluk ve Ticaret Anlaşmasıyla resmiyete dökülmüştür. ABD'nin İran'a büyükelçilik açması 1944 yılında gerçekleşmiştir. O dönem İran'ın başında olan Muhammed Rıza Şah Pehlevi ile yakın ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. ABD, zengin enerji kaynaklarına sahip olan İran'ı ortak sınır paylaştığı Sovyet komünizminden uzak tutmaya çalışmıştır. Bu dönemde meclisi etkisi altında bulunduran Musaddık'ın, petrolü millileştirmeye yönelik hamlesi ve Şah ile girdiği yoğun otorite mücadelesi ABD tarafından bertaraf edilmiştir. ABD bu sayede komünizmin İran topraklarında etkin olma durumunu ortadan kaldırırken İran üzerindeki etkinliğini de arttırmıştır.[371] Şah, ABD'nin SSCB'yi gözetlemesine ve Basra Körfezi'nde ABD çıkarlarının korunması için topraklarının kullanımına izin vermiştir. ABD ise İran'a modern askeri teçhizatlar ve silahlanma konusunda yardımda bulunurken, 1957 yılında İran'daki ilk nükleer çalışma programlarını da desteklemiştir.[372]

1959 yılında ABD ile İran arasında askeri anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde İran'ın başka bir ülke tarafından saldırıya maruz kalması durumunda ABD'ye müdahale hakkı vermiştir. Bu anlaşma iki ülke arasındaki ilişki ağının kuvvetlenmesini de sağlamıştır. 1967 yılında ise İran, ABD'nin teknik yardımlarıyla Tahran Nükleer Araştırma Merkezini kurmuştur. İran elde etiği petrol gelirlerini bu dönemde ABD'den silah temini amacıyla kullanmıştır.[373] 1971-1976 yılları arasında ABD'nin İran'a silah satışı 12 milyar doları bulmuştur. Ancak 1979 İran İslam

---

[369] "Foreign Relations of Pakistan", **CIDOB International Yearbook**, 2012, s.4, https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/cidob_international_yearbook/anuario_internacional_cidob_2012_pakistan_perfil_de_pais (Erişim: 02.09.2019)
Bkz. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM__/d05/c006/mm__05006156ss0094.pdf (Erişim: 02.09.2019)
Bkz. http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa (Erişim: 02.09.2019)
[370]Najam Rafique, "Prospects of Pakistan-Iran Relations: Post Nuclear Deal", **Strategic Studies**, 12 Kasım, 2016, s.9
[371] Evren Altınkaş, "Tarih Boyunca ABD-İran İlişkileri", **Academica**
[372]Şenol Kantarcı, "ABD'nin İmparatorluk Projesini Gerçekleştirme Düşüncesi ve İran Krizi ve Türkiye", **Arap Baharında Son Durak İran**, (Ed. Haktan Birsel), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1.Baskı), 2013, s.98-99
[373] Vasib Aliyev, "**Devrim Sonrası İran ABD İlişkileri (1979-1991)**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, s.63-71

Devrimi'nin ardından ABD ile İran arasında ciddi gerginlikler yaşanmaya başlamıştır. ABD nazarında İran, terörizmi destekleyen Ortadoğu'da barış sürecini engelleyen ülke olarak görülmeye başlanmıştır.[374]

Devrimin hemen ardından bir grup öğrenci tarafından rehin alınan 52 diplomat, iki ülke arasında krize neden olmuştur. İran 444 gün sonra rehineleri serbest bırakmış olsa da ABD'nin İran'a yönelik izleyeceği politikaların yönü şekillenmeye başlamış, İran yaptırımlara maruz kalmıştır. [375] 1983 yılında Lübnan'da 241 ABD deniz piyade askerinin öldüğü saldırıdan İran'ın sorumlu tutulması bu yaptırımların şiddetini arttırmıştır. 1986 yılında ABD, Silah İhracat Kontrolleri Yasası altında İran'ın ABD'den silah almasını yasaklarken, 1987 yılında Başkan Reagan İran'ın terörizme verdiği destek ve Basra Körfezinde oluşturduğu tehdit nedeniyle ABD'nin İran'dan ham petrol ve ithalatı yasaklayan 1263 sayılı kararname'yi imzalamıştır.[376]

Bu yaptırımlar furyası Soğuk Savaş sonrasında da devam etmiş, ABD İran'a teröre destek verdiği gerekçesiyle İran'a, petrol ve ticaret alanında yaptırımları uygulamıştır.[377] Amerikan Senatosu, İran ve Libya'ya yönelik bir yaptırım yasası kabul ederek (ILSA) Amerikan şirketleri dışındaki şirketlerin İran'ın petrol ve doğalgaz sektörüne yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapmasının önüne geçmiştir. Amerikan şirketlerinin ve yurtdışındaki kollarının İran'da iş yapmalarını ve İran'da bulunan petrol kaynaklarının geliştirilmesinin finanse edilmesine yönelik sözleşmeler imzalamasını yasaklamıştır.[378] Clinton yönetimi, İran'a yönelik; BM ambargoları, ekonomik ambargolar ve uçuşa yasak bölgeler oluşturma gibi yöntemler uygulamıştır. Uygulanan yaptırımlar iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da kötü bir hal almasına neden olmuştur.[379]

İran'ın, ABD ve Pakistan ile sürdürdüğü ilişki, bulunduğu coğrafi konum itibariyle ülkeler arasındaki münasebetlerin seyrini etkilemiş, etkilenmiştir. Nitekim

---

[374] Giray Saynur Bozkurt, "11 Eylül Sonrası Amerika İran İlişkileri", **TASAM**, 1 Ocak 2017,
[375]"Kronoloji Devrim Sonrası İran-ABD İlişkileri", **Aljazeera Turk**
[376] Zbıgnıew Brzezınskı, Robert M. Gates, **İran'ın Zamanı Geldi**, Profil Yayıncılık, (1.Baskı), Aralık, 2006, s.95-96
[377]"Dünden Bugüne ABD-İran Çekişmesi", **Anadolu Ajansı**, 24 Temmuz 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/dunden-bugune-iran-abd-cekismesi/1212497 (Erişim: 08.09.2019)
[378] Kantarcı, **a.g.e.**, s.93-94
[379] Murat Jane, "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımlarının Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", **Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi,** 21 Ekim 2017, Sayı1 s.74

Pakistan ve ABD'nin İran ile incelenen ikili diyalogları bunun emarelerini taşımıştır. Dış politika öncelikleri sebebiyle devrimden önce Sovyet yayılmacılığına karşı birlikte hareket eden ABD, Pakistan ve İran arasındaki ilişki yakaladığı uyumu kaybetmeye başlamıştır. ABD'nin İran'a yönelik uygulamaya koyduğu yaptırımlar sadece İran-ABD ilişkisiyle sınırlı kalmamış, İran ile sınır komşusu olan Pakistan ilişkilerini de sekteye uğratmıştır. Sovyetlerin Afganistan'dan çekilmesi üzerine etkinlik alanını genişleten Taliban, İran'da bir güvenlik kaygısı yaratırken, bu üç ülke arasındaki denklemin merkezini Afganistan coğrafyasına taşımıştır. İran-Sovyetler sonrası etkinliğin Suudi Arabistan-Pakistan tarafından sağlanmasından dolayı endişe duymuştur. Bu sebeple Afgan coğrafyasında daha etkin bir biçimde hareket edebilmek için Şii grupları desteklemeye yönelik dış politika tercihini Afgan Farsçası konuşan ve Peştun olmayan etnik grupların (Kuzey İttifakı) birliğinden yana bir savunma üzerine kurmuştur. Bu durum Taliban-Kuzey İttifakı karşıtlığında buluşan İran, ABD-Pakistan rekabetine sahne olmuştur. Bu rekabetin arka planında Orta Asya'da sağlanmaya çalışılan etkinlik de kendisine yer bulmuştur. [380]

11 Eylül saldırılarının ardından ABD'nin değişen güvenlik algısı, terörü merkezine koymuş ve bu doğrultuda yeni dünya düzeni için adımlar atılmaya başlanmıştır.[381] ABD, Afganistan üzerine gerçekleştirilen operasyon neticesinde Taliban'ı ortadan kaldırırken, Pakistan'ın desteğini sağlamıştır. Pakistan, ABD ile birlikte hareket ederek bölgede etkinliğini kaybetmek istememiştir. Nitekim Pakistan tarafından Afganistan'da kurulacak istikrarlı bir etkinlik Orta Asya ülkelerinin de dâhil olacağı Müslüman bloğunun önünü açmakla birlikte ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişimi adına da bir fırsat olarak okunmuştur.[382] Ancak Afganistan'da Taliban ile etkinlik sağlayan Pakistan böylelikle Hindistan ve İran'a karşı bu coğrafyada sağlanan üstünlüğü yitirmekle karşı karşıya kalmıştır. İran ise 11 Eylül saldırılarının ardından Afganistan ve Irak üzerine gerçekleştirilen operasyonlarla birlikte hem ABD tarafından çevrelenme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış hem de bölgede Saddam ve Taliban tehlikelerinden kurtularak bölgede önemli bir alan

[380] Ali Haydar Şenyurt, "İran'ın Afganistan Üzerinde Artan Etkisi", **Bilgesam**, 10 Haziran 2013
[381] İskender Karakaya, "**11 Eylül 2001 Sonrası ABD'nin Değişen Güvenlik Algılamaları ve Politikaları**", Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s.48
[382] Özgür Çınarlı, "Afganistan İhtilafı ve Hindistan", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**", Cilt 8, Sayı 3, s.13

yakalamıştır.[383] ABD'nin Irak ve Afganistan müdahalelerinden sonra bölgede etkinliğini artıran, dolayısıyla Şii nüfusuna coğrafi hâkimiyet imkânı bulan İran, ülkesi içerisinde %15-20 civarında Şii nüfusu barındıran Pakistan'ı tedirgin etmiştir.[384]

Diğer yandan İran, 11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin uluslararası barışı tehdit eden ve varlığına tehdit oluşturduğunu ilan ettiği şer ekseni ülkeleri içerisinde yerini almıştır.[385] Başta ABD olmak üzere diğer ülkeler tarafından NPT'yi ihlal etmek ve nükleer füzeler geliştirmekle suçlanan İran, küresel istikrarsızlığın sebeplerinden biri olarak lanse edilerek 11 Eylül saldırılarının ardından hedef tahtasına oturtulmuştur[386] Ayrıca 11 Eylül saldırılarından sonra ABD tarafından El Kaide militanlarını desteklemek ve onları barındırmak suçlamalarına da maruz kalmıştır.[387] Bölgedeki ABD askeri varlığından rahatsızlık duyan İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, Pakistan'ı ziyaret etmiş, yaptığı görüşmelerde ABD askerlerinin bir an önce Afganistan'dan çıkarılmasını talep etmiştir.[388] Ancak bu çağrı İran'ın istediği düzeyde karşılık bulamamıştır. Nitekim ABD askerlerinin bölgedeki varlığı İran'ın hareket alanını kısıtlarken, aynı zamanda Pakistan'ın İran'dan yana duyduğu endişeyi de azaltmıştır.

21. yüzyılda tek kutupluluğu ve yegâne güç olma arzusunu taşıyan ABD'nin izlemiş olduğu politikalar bütünü imparatorluk projesi olarak adlandırılmaktadır. Bu projenin merkezi eksenleri Orta Asya, Güney Kafkasya ve Ortadoğu'dur. ABD, dünya sanayi sistemini ayakta tutan petrolün denetimini kontrol altına alıp rekabet içerisinde olduğu diğer ülkelere karşı üstünlük kurma gayesindedir. Bu doğrultuda bu coğrafyalarda güç yansımaları yapabileceği politik askeri yapılanmalar oluşturmayı amaçlamaktadır. 11 Eylül olayından sonra Afganistan işgaliyle Orta Asya'ya, 2003 Irak müdahalesi ile de Ortadoğu'ya girmiştir. Orta Asya ve Irak'ın enerji kontrolünü denetim altına alan ABD hedefinde, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan önemli olan

---

[383] Bilgehan Alagöz, Ekber Kandemir, "**11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti**", Türkiye Ortadoğu Çalışmalar Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, s.123

[384] Kemal İnat-Veysel Kurt, "İran S.Arabistan Rekabetinin Küresel Yansımaları", **SETA**, Sayı 48, Ocak 2016, s.24-26

[385] Jane, **a.g.e.,** s.274,

[386] Halil İnalcık, "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", **Internatıonal Journal of Hıstory**, Cilt 5, Sayı 2, 2013, s.25

[387] "Bin Ladin'in Sağ Kolu İran'da Yakalandı", **Hürriyet**, 17.02.2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bin-ladinin-sag-kolu-iranda-yakalandi-38351087 (Erişim: 14.09.2019)

[388]Kenan Arıbaş, **Küresel Çağda Siyasi Coğrafya**, Çizgi Kitabevi Yayınları, (1.Baskı), Şubat 2007, s.416

İran yer almıştır.[389] İran'ın Orta Asya, Kafkaslar'da etki alanını oluşturmaya çalışması Ortadoğu ülkelerine rejimini ihraç etmeye çalışmasıve o bölgelerdeki Şiiler aracılığıyla bu ülkeleri istikrarsızlaştırılması İran'ı ABD açısından bir tehdit unsuru haline getirmiştir.[390] Bu sebeple Orta Asya ve Afganistan'da İran'ın etki alanın kısılması ve İran'a yaptırımlar uygulanması, ABD'nin İran'ı etki alanını sınırlandırması öncelikleri arasında yer almış ve ABD adımlarını bu doğrultuda atmıştır.

ABD'nin İran'a yönelik tutumundan haberdar olan Pakistan, geniş bir sınıra yayılmış coğrafyalarından ötürü kaçakçılığın önlenmesi, öğrenci değişimleri gibi karşılıklı adımlar atmış[391] olsa da ABD'den sağladığı mali yardım ve Hindistan karşısında sağladığı güçlü destek nedeniyle tepki çekecek adımlardan uzak durmuştur. ABD'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik uyguladığı ambargo[392] Pakistanlı Abdül Kadir Han'ın İran, Kuzey Kore ve Libya'ya nükleer silah teknolojisi tedarik ettiği itirafı, Pakistan'ın, İran'a yönelik hamlelerini zorlayan adımlar olmuştur.[393] Aynı coğrafyayı paylaşan iki ülke arasındaki münasebet bölge dışından bir aktörün etkisiyle engellenmiştir.

Obama, görevi devraldıktan sonra İran'ın yapıcı adımlar atması durumunda uluslararası toplum ile İran arasında ilişkilerinin geliştirilmesi için ABD'nin gerekli desteği vereceğini belirtmiş bu durum Ahmedinejad yönetimi dâhil olmak üzere İran'da olumlu karşılanmıştır.[394] Ahmedinejad'ın son dönemi olarak nitelendirebileceğimiz süreçte taraflar bu havanın devam ettirilebilmesi adına nükleer meseleyi masaya yatırmış fakat neticelendirememişlerdir. Ağırlıklı olarak iki ülkenin

---

[389] Şenol Kantarcı, "ABD'nin İmparatorluk Projesini Gerçekleştirme Düşüncesi ve İran Krizi ve Türkiye", **Arap Baharında Son Durak İran**, (Ed. Haktan Birsel), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1.Baskı), 2013, s.89-92
[390] Arı, **a.g.e.**, Öz. Nezih Aytaç, s.8
[391] Aısha Rafique- Tahır Maqsood,-Asıma Naureen, "Pak-Iran Cultural&Hıstorıcal Tıes", **International Journal of Research in Applied,** Cilt 2, Sayı 11, Kasım 2014, s.151
[392] "İran'a Uygulanan Ambargo Tarihçesi", **Timetürk**, 14.07.2015, https://www.timeturk.com/iran-a-uygulanan-ambargonun-tarihcesi/haber-28499 (Erişim: 16.09.2019)
[393] "2001 Sonrası Pakistan ABD İlişkileri", **Aljazeera Turk**, 28 Kasım 2013, http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri (Erişim: 16.09.2019)
[394] Abbasgil, **a.g.e.**, s.56-57

isteklerini birbirlerine kabul ettirmeye çalışmaları, tehditkâr açıklamalar[395] ve yaptırıma yönelik hamleler bu duruma engel teşkil etmiştir.[396]

Bu dönemde Pakistan'ın sınır ihlalleri nedeniyle ABD ile sorunlar yaşaması Tahran ile İslamabad'ı ortak noktada buluşturmuştur. Pakistan, ABD'nin bölgeye yönelik aldığı kararlar ve gerçekleştirdiği hamlelerden dolayı ABD güdümünden kurtulmaya yönelik politikalar izlemeye başlamıştır. Özellikle iki ülke arasında yaşanan gerilim, ABD'nin bu dönemde Hindistan ile imzalamış olduğu Sivil Nükleer Anlaşma ve bölgede yükselen güç Çin'e karşı Hindistan'ı destekleme düşüncesinden kaynaklanmıştır.[397] ABD'nin Afganistan ile üçüncü bir gücün Afganistan'ın işlerine karışması durumda Afganistan'a müdahale imkânı veren Stratejik İşbirliği Anlaşması'nı imzalamış olması da İran ve Pakistan'ı oldukça rahatsız eden bir durum olarak ortaya çıkmıştır.[398]

Gerek bu anlaşma gerekse iki ülkenin ABD ile yaşadığı problemlerin ilişkilerine yansıması olmuş, İran ve Pakistan arasında İran öncülüğünde ilişkiler gelişim göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda İran Cumhurbaşkanı Ahmedinejad ile bir araya gelen Pakistan Cumhurbaşkanı Asıf Ali Zerdari bir görüşme gerçekleştirmiş, iki lider Tahran-İslamabad arasındaki ilişkilerin günden güne geliştirilmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. [399] Yoğunlaştırılan görüşmeler çerçevesinde taraflar bölgede var olan sorunların bölge dışı güçler tarafından bölge halklarınca dayatıldığı hususu üzerinde durmuş ve düşmanların komplo ve ihtilaflarına karşı birlik ve bağlılık vurgusunda bulunmuşlardır.[400] Ortak hareket algısının görüşmeler neticesinde dile getirilmesi iki ülke arasında güven bağını

---

[395] "ABD İran'ı Hürmüz'ü Kapatma Tehdidi Konusunda Uyardı", **BBC**, 28 Aralık 2011, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111228_us_iran_warning (Erişim: 16.09.2019)
[396]"ABD İran'a Yaptırımları Sertleştiriyor", **BBC**, 22 Mayıs 2012, https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120522_us_sanctions_iran (Erişim: 17.09.2019)
[397] Buket Temiztürk, "ABD ve Hindistan Analitiği", **TASAM**, 15.09.2015
[398] Davud Azami, "ABD Afganistan İlişkilerinde Yeni Dönem", **BBC**, 3 Mayıs 2012, https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2012/05/120503_us_afghan_relations (Erişim: 17.09.2019)
[399]"İran ve Pakistan'ın İlişkileri Geliştirilmeli", **Mehr Haber Ajansı**, 11 Mart 2009, https://tr.mehrnews.com/news/847734/%C4%B0ran-ve-Pakistan-%C4%B1n-ili%C5%9Fkileri-geli%C5%9Ftirilmeli (Erişim: 17.09.2019)
[400] "İran ve Pakistan Cumhurbaşkanlarının Çağrısı", **Mehr Haber Ajansı**, 23 Mayıs 2011, https://tr.mehrnews.com/news/1318132/%C4%B0ran-ve-Pakistan-Cumhurba%C5%9Fkanlar%C4%B1-n%C4%B1n-%C3%87a%C4%9Fr%C4%B1s%C4%B1 (Erişim: 17.09.2019)

kuvvetlendiren temel etken olmuş İran ve Pakistan bölgesel meseleleri bu dönemde daha sık masaya yatırır hale gelmişlerdir.[401]

ABD'nin bölgede İran ve Çin'in etkinlik alanını daraltabilmek adına izlemiş olduğu ve Hindistan'a ağırlık verdiği politika Pakistan, İran ve Çin arasında güçlü bir iletişimin yakalanmasını da sağlamıştır. İran ile işbirliği, ABD destekli BM Güvenlik Konseyi kararlarına maruz kalma ihtimali doğurduğundan Hindistan IPI' den uzaklaşmıştır.[402] Bu durumla birlikte başından itibaren projeye ilgi duyan Çin devreye girmiş ve İran-Pakistan-Çin boru hattı doğmuştur.[403] 2020 yılında tamamlanması beklenilen Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'nun bir parçası olma özelliği taşıyan proje[404] Çin-İran-Pakistan arasında stratejik ortaklığı bir adım daha ileri taşıma fırsatı vermiştir. ABD, bölgesel ve küresel mücadele içerisinde olduğu Çin ve İran'ın, Pakistan ile yakın ilişki içerisine girmesine katkı sağlamıştır. ABD'nin İran'a yönelik uyguladığı ekonomik yaptırımlar Pakistan ile imzalanan doğalgaz anlaşması çerçevesinde İran'a elini rahatlatma imkânı sunarken İran'a yönelik uygulanan yalnızlaştırma politikasının delinme ihtimalini doğurmuştur. Atılan adımlar, İran'ın bölgedeki ABD karşıtlığından faydalanarak önemli ortaklıklar kurmasının önünü açtığı şeklinde yorumlanmıştır.[405]

2013 yılında Hasan Ruhani'nin Ahmedinejad'dan görevi devralması ile birlikte İran uluslararası sisteme daha entegre bir hal almaya başlamıştır. BM Genel Kurulunda yapmış olduğu açıklamalarda Ruhani ülkesinin asla nükleer silah üretmeyeceğini belirtmiştir. İran'ın bu tavrı karşılık bulmaya başlamıştır. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak meydana gelen normalleşme yönündeki eğilim başta ABD olmak üzere diğer ülkelerce de olumlu karşılanmıştır.[406] 2015 yılında İran'la P5+1 ülkeleri arasında anlaşma imzalanmıştır. İmzalanan anlaşma İran'a bölgede

---

[401] "İran ve Pakistan'ın İlişkileri Komşuluk İlişkilerden Daha Öte", **Mehr Haber Ajansı**, 13 Eylül 2011, https://tr.mehrnews.com/news/1406573/%C4%B0ran-ve-Pakistan-%C4%B1n-ili%C5%9Fkileri-kom%C5%9Fuluk-ili%C5%9Fkilerden-daha-%C3%B6ted (Erişim: 08.05.2018)

[402] Durdu Mehmet Özdemir, "**Karar Verme Teorileri Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası**", Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2016, s.56

[403] "İran-Pakistan Doğalgaz Boru Hattı Projesinde Yeni Gelişmeler", **Kırım Haber Ajansı**, 1 Aralık 2017, http://qha.com.ua/tr/siyaset/iranpakistan-dogal-gaz-boru-hatti-projesinde-yeni-gelismeler/162518/ (Erişim: 17.09.2019)

[404] Zhuldyz Kanapiyanova, "İran'ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar", **Ege Akademik Bakış**, Cilt 17, Sayı 4, Ekim 2017, s.561

[405] Hakan Boz, "ABD'yi Endişelendiren İttifak: İran-Pakistan", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü**, 1 Mart 2013

[406] Özgenur Aktan, "ABD-İran İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Politicon World**, 14 Şubat 2017, https://www.politiconworld.com/abd-iran-iliskileri-uzerine-bir-degerlendirme/ (Erişim: 24.09.2019)

etkinliğini arttırma imkânı sağlamıştır. Anlaşmayı Obama'dan kalan utanç verici bir nükleer anlaşma olarak değerlendiren Trump, anlaşmanın ABD'nin, İsrail ve Suudi Arabistan gibi ortaklarının çıkarlarıyla örtüşmediğini, aynı zamanda İran'ın bölgede nüfuzunu arttırmasına katkı sağladığını ifade etmiştir.[407] Daha sonra P5+1 anlaşmasından çekildiğini açıklayarak[408] nükleer anlaşma neticesinde kaldırılan yaptırımları yeniden uygulamaya koymuştur.[409]

Trump, bu şekilde İran'ın hareket alanını kısıtlarken bir bakıma İran ile işbirliği içerisinde olan mekanizmaların gücünü de azaltmayı hedeflemiştir.[410] Trump, bu hedefini İran'ın yanı sıra Pakistan'ı da hedef alarak göstermiştir. Trump, Pakistan'a terörle mücadele konusunda başarısız olduğu gerekçesiyle, aslında Pakistan'ın Çin ve olası İran yakınlaşmasını engelleme temelli yardımların durdurulması kararını açıklamıştır. Bu durum ABD'nin yeni dönemde izleyeceği politikaların bir emaresi olarak okunurken kendisine tavır sergilenen ülkelerin de daha belirgin adımlar atmasına neden olmuştur.[411] İran ve Pakistan bir nevi bölgede etkinliğini azaltacak hamlelere karşı ortak paydalarını arttırma ve kalıcı ilişkileri geliştirme yoluna gitmişlerdir.[412]

İran ve Pakistan bölgesel ve küresel meselelerde daha sık görüş alışverişinde bulunurken, Afganistan meselesi üzerine daha kararlı bir biçimde gitmeye başlamışlardır.[413] Afganistan üzerindeki diyalog mekanizmalarını arttıran İran ve Pakistan bu ülkenin de katılımıyla Çin, Rusya ve Türkiye'nin de dâhil olduğu ortak sosyal, ekonomik ve siyasi çıkarları ön plana çıkararak işbirliğini artırmayı hedefleyen Altı Ülkeli Meclis Başkanları Konferansı[414] içerisinde de yer

---

[407] Emre Ozan, "Trump'ın İran Politikası", **Ankasam**,
[408] "ABD Başkanı Trump İran Nükleer Anlaşmasından Çekildiklerini Açıkladı", **BBC Türkçe**, 8 Mayıs 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357 (Erişim: 24.09.2019)
[409] "ABD'nin İran'a Yaptırımları Yeniden Yürürlükte: Şimdi Ne Olacak", **BBC News Türkçe**, 5 Kasım 2018, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46095807 (Erişim: 24.09.2019)
[410] Tuncay Kardaş, "Trump Dönemi ABD Dış Politikasını Anlamak", **Anadolu Ajansı**, 06.04.2018, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-donemi-abd-dis-politikasini-anlamak/1110249 (Erişim: 24.09.2019)
[411] Sibel Karabel, "ABD-Pakistan İhtilafı ve Çin Faktörü", **Bilgesam**, 14 Şubat 2018
[412]"Pakistan İran'la Kalıcı İlişkiler İstiyor", **Fars Haber Ajansı**, 5 Mayıs 2017, http://tr.farsnews.com/world/news/13960215000128 ; (Erişim: 26.09.2019) "Ruhani: Tahran İslamabad ile Tüm Alanlarda İlişkilerini Geliştirmek İstiyor", **IRNA**, 20 Eylül 2017, http://www.irna.ir/tr/News/3525832 ; "Pakistan İran ile İlişkileri Geliştirmek İstediğini Bildirdi", **İRNA**, 3 Mart 2018, http://www.irna.ir/tr/News/3582134 (Erişim: 26.09.2019)
[413] "İran ve Pakistan Yetkilileri Afganistan Güvenliği ve Gelişmelerini İnceledi", **IRNA**, 2 Mart 2018, http://www.irna.ir/tr/News/3580578 (Erişim: 26.09.2019)
[414]"Meclis Başkanları Konferansı Pakistan'da Toplandı'' Anadolu Ajansı, 7 Mayıs 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/meclis-baskanlari-konferansi-pakistanda-toplandi/1137697 (Erişim: 26.09.2019)

almışlardır.[415] Pakistan ve İran bu süreçte gerçekleştirdikleri üst düzey ziyaretler ve yaptıkları karşılıklı açıklamalarla gelişen ilişkilerini taçlandırmışlardır. Yapılan açıklamalarda ortak bağlara işaret edilerek başta enerji ve güvenlik olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliklerinin artırılması ve bu yönde adımların atılması hedeflenmiştir.[416]

2018 yılında Pakistan'da İmran Khan'ın seçimi kazanmasının ardından İran tarafından iki ülke arasındaki ilişkinin kuvvetlenmesi adına girişimlere devam edilmiştir. İran bu hamlelerle İslamabad ile Washington arasındaki sıkıntılı ilişkilerden yararlanmaya çalışmıştır. Bölgesel sorunları şekillendirmek ve bölgedeki Amerikan etkisine karşı koymak için Pakistan, Rusya ve Çin'i kapsayan bölgesel bir ittifakı amaçlayan İran, ABD yaptırımlarının ekonomisi üzerindeki etkisini en aza indirmek için Pakistan işbirliğine odaklanmıştır. İmran Khan'ın açıklamaları da İran ile ilişkilerin güçlendirilmesi ile için girişimlerde bulunulacağı, ABD ile olan ilişkilerin yeniden gözden geçirileceği şeklinde olmuştur. Khan, ABD'ye Pakistan'ın ABD için ne kadar önemli bir ülke olduğunu tekrardan hatırlatmak istemiştir.[417]

Ancak Pakistan, içerisinde barındırmış olduğu Şii nüfusun hamiliğini İran'ın yaptığı gerçeğini unutmamalıdır. Bu durum iki ülkenin karşı karşıya gelmesi için yeterli gerginliği içerisinde barındırmaktadır. İki ülke arasında Belucistan ve Sistan-Belucistan olarak adlandırılan eyaletler güvenlik sorunu yaratmaktadır. Bu topraklar bünyesinde barındırdığı isyancı grupların varlığı nedeniyle mezhepsel sorunların yaşanmasına sahne olabilecek potansiyele sahiptir. Aynı zamanda İran ile Pakistan yakınlaşmasının önüne geçebilmek adına oynanabilecek değerli bir koza. Bu sebeple, Pakistan'ın İran ile ilişkilerini sürdürürken daha dikkatli olması gerekmektedir. [418]

Altı Ülkeli Meclis Başkanları Konferansına katılan Ülkeler, Türkiye, Çin, Rusya İran, Pakistan ve Afganistan

[415] "Meclis Başkanları Konferansı Pakistan'da Toplandı",**Anadolu Ajansı**, 7 Mayıs 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/meclis-baskanlari-konferansi-pakistanda-toplandi/1137697 (Erişim: 26.09.2019)

[416] "İran ve Pakistan'dan Güvenlik İşbirliğine Vurgu", **Fars Haber Ajansı**, 27 Nisan 2018, http://tr.farsnews.com/world/news/13970207000102 ; (Erişim: 26.09.2019)
"İran ve Pakistan'dan İkili İşbirliğine Vurgu", **Pars Today**, 30 Mart 2018, http://parstoday.com/tr/news/iran-i103872-%C4%B0ran_ve_pakistan'%C4%B1n_ikili_i%C5%9Fbirli%C4%9Fine_vurgu (Erişim: 26.09.2019)

[417]Ahmad Majidyar, "Iran and Pakistan Vow to Bolster Ties in Defiance of U.S. Pressure", **Middle East Institute**, 31 Ağustos 2018, https://www.mei.edu/publications/iran-and-pakistan-vow-bolster-ties-defiance-us-pressure (Erişim: 28.09.2019)

[418] Nazrin Alızada, "İran-Pakistan İlişkileri: Tehditler Ekseninde İşbirliği Olanağı", **Ankasam**, 10 Haziran 2019 (Erişim: 28.09.2019)

Nitekim Pakistan'ın İran ile yakınlaşması ve bu yakınlaşmayı Çin ile derinleştirilmesi ABD tarafından desteklenen ayrılıkçı hareketlerle sonuçlanabilir.

Bu durumun yanı sıra iki ülkenin Afganistan üzerinde mutabık kalabilme ihtimalleri mezhepsel yaklaşımlarından dolayı pek de mümkün gözükmemektedir. Pakistan'ın 1998 yılında yaşanan benzer bir durumla karşılaşması olasıdır. Pakistan, Suudi Arabistan etmenini de unutmamalıdır. Ekonomik anlamda S. Arabistan'dan sağladığı destek ABD'nin Suudi Arabistan üzerindeki etkinliği ile bir baskı aracına dönüşebilir.[419] Kaldı ki İran'ın Suudi Arabistan petrol tesislerine yönelik İHA saldırısından sorumlu tutulması[420] neticesinde Pakistan'ın SuudiArabistan-ABD ittifakı aleyhine atacağı bir adımla daha da kuvvetlenebilir. Öte yandan İran tarafından da doğrulanan[421] İran'ın DAEŞ nedeniyle Taliban ile yakınlaşması[422] Pakistan açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir. Nitekim Taliban'ın, Pakistan tarafından uygulanan baskılara karşı koyabilmek ve Pakistan'a ihtiyacını azaltabilmek adına İran ve Rusya ile görüşmesi, son dönemde ABD-Pakistan yakınlaşmasındaki Taliban ile uzlaşı dengesini bozabilir.[423]

ABD tarafından dikkat edilmesi gereken husus, Çin-Pakistan, Çin-İran-Rusya ekseriyeti etrafında süregelen ilişkilerin, Pakistan-İran yakınlaşması neticesinde farklı bir boyuta evirildiği gerçeğidir. Bu duruma Pakistan'ın son dönemlerde ABD ile yaşamış olduğu gerilim ile güçlenen ortak tehdit algısı, Rusya ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik gerçekleştirdiği askeri tatbikat[424] ve silah alımı görüşmesi doğrultunda bulunduğu hamleler ve Çin ile İran arasında enerji nakline geçiş için oynadığı stratejik rol büyük bir etkendir. Bölgesel ve küresel anlamda etkiye sahip olan bu ülkelerin işbirliklerinin devamı için İran ve Pakistan arasındaki ilişkilerin sürdürülebilirliği oldukça önemlidir. Bu doğrultuda İran ve Pakistan arasında

---

[419] "Pakistan's Iran Conundrum", **Asia Mews Network**, 26 Haziran 2019 https://asianews.network/2019/06/26/pakistans-iran-conundrum/ (Erişim: 28.09.2019)
[420] "Trump: ABD, Suudi Arabistan'a Yönelik Saldırıya Yanıt Vermek için Ateşe Hazır", **Sputnik**, 16 Eylül 2019, https://tr.sputniknews.com/abd/201909161040178318-trump-abd-suudi-arabistana-yonelik-saldiriya-yanit-vermek-icin-atese-hazir/ (Erişim: 28.09.2019)
[421] "İran Taliban Heyetiyle Görüştüğünü Doğruladı", **Hürriyet**, 31 Aralık 2018, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-taliban-heyetiyle-gorustugunu-dogruladi-41068786 (Erişim: 28.09.2019)
[422] "İran'dan Önemli Taliban Açıklaması", **Hürriyet**, 14 Ocak 2019, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-onemli-taliban-aciklamasi-41082494 (Erişim: 28.09.2019)
[423] Emre Yıldırım, "Yeni Denklem: Taliban Rusya ve İran Yakınlaşması", **İnsamer**, 8 Mart 2017 https://insamer.com/tr/yeni-denklem-taliban-rusya-ve-iran-yakinlasmasi_601.html (Erişim: 30.09.2019)
[424] "Pakistan ve Rusya'dan İlk Askeri Tatbikat", **Yeni Şafak**, 23 Eylül 2016, https://www.yenisafak.com/dunya/pakistan-ve-rusyadan-ilk-ortak-askeri-tatbikat-2536125 (Erişim: 30.09.2019)

ilişkilerin gelişimine yönelik gerçekleştirilecek hamleler[425], bölgesel anlamı kadar küresel bir değer de taşımaktadır. İran ve Pakistan gibi caydırıcılığa sahip iki gücün birlikte hareket etmesi, ABD'nin bölgede ki etkinliğinin zarar görebilmesi açısından tehlike arz etmektedir. Nitekim bu ülkelerden biri olan İran; Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı, Hint Okyanusu'na aynı anda kıyıdaş iken dünyanın en önemli petrol yollarını kontrol etmektedir. Büyük petrol rezervlerine sahip olması İran'ın, dünya politikasında ve askeri stratejisinde önemini artırırken Pakistan gibi Umman Denizi ve Basra Körfezi'ne erişebilirliğinin yanı sıra Afganistan, Çin, İran, Hindistan ülkelerinin sınırlarında yer alan, Orta Asya'ya erişimi bulunan ülke ile işbirliği bu tehlikenin boyutunu daha da arttırmaktadır.

İçinde bulunduğu ekonomik sıkıntıyı atlatabilmek adına dış kaynağa ihtiyaç duyan Pakistan için sadece Çin'in desteği yeterli olmamaktadır. ABD'nin ekonomik desteğinden yoksun kalınması da Pakistan açısından durumu zorlaştırmaktadır. Bölgesel rekabet ve istikrarsızlığın getirmiş olduğu tehdit, ekonominin savunma ağırlıklı şekillenmesine sebebiyet verirken, artan nüfusunun ekonomi üzerindeki istihdam baskısı Pakistan'ı dış yardıma muhtaç bırakmıştır.[426] ABD'nin, ekonomik anlamda İran'a göre daha güçlü olan Suudi Arabistan ve BAE kartlarını oynayarak bu ülkeleri, Pakistan'a yaptıkları yatırımlar[427] konusunda teşvik ederek desteklemesi, bu ülkelere göre ekonomik anlamda daha fakir olan İran'ın, Pakistan üzerindeki etkisini kıracaktır.[428] İran üzerinde arttırılan ekonomik yaptırımların devam etmesi[429] ve bölgede İran ile tansiyonun yükselmesi[430] Pakistan'ın, Suudi Arabistan desteğini kaybetmemek ve ABD ile diyalog kanallarını kapatmamak adına tarafsız bir tutum sergilemesine neden olacaktır. Bu durum, İran ile Pakistan arasındaki bağın

---

[425] "İran ve Pakistan Deniz Güçlerinden Ortak Tatbikat", **Pars Today**, 16 Mart 2017 http://parstoday.com/tr/news/iran-i64752%C4%B0ran_ve_pakistan_deniz_g%C3%BC%C3%A7lerinden_ortak_tatbikat (Erişim: 30.09.2019)

[426]Necmettin Acar, "Suudi Arabistan Pakistan İlişkilerinin Geleceği" **Anadolu Ajansı**, 18 Şubat 2019, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/suudi-arabistan-pakistan-iliskilerinin-gelecegi/1395848 (Erişim: 02. 10. 2019)

[427] "Suudi Arabistan'dan Pakistan'a 20 Milyar Dolar Yardım", **BBC News**, 18 Şubat 2019

[428]https://www.atlanticcouncil.org/blogs/iransource/can-pakistan-be-the-friend-iran-needs/ (Erişim: 02. 10. 2019)

[429] "Trump İran'a Yaptırımları Arttırıyor", **Sözcü**, 10 Temmuz 2019, https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/son-dakika-trump-irana-yaptirimlari-artiriyor-5224151/ (Erişim: 02. 10. 2019)

[430] "İran ABD İHA'sını Vurdu…ABD ve İran'dan İlk Mesajlar", **Akşam**, 20 Haziran 2019, https://www.aksam.com.tr/dunya/iran-abdye-ait-ihayi-dusurdu/haber-982265, "(Erişim: 02. 10. 2019) Trump'tan İran'a: Savaş Çıkarsa Yok Olursunuz", **BBC News**, 22 Haziran 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48715244 (Erişim: 02. 10. 2019)

zayıflamasına neden olurken, ABD'nin İran ve Pakistan özelinde kuvvetlenecek bir bölgesel oluşumun önüne geçmesini de sağlayacaktır.

ABD'nin, İran'a yönelik yaklaşımının değişmesi uzunca bir zaman alacaktır. Alması da muhtemeldir. Çünkü ABD'nin İran ile uzlaşı sağlaması adına ortaya koyduğu taleplerin İran tarafından kabul edilmesi pek mümkün değildir. ABD İran'dan, balistik füze üretimini durdurmasını, nükleer füze geliştirme ve işletmesini askıya almasını, Yemen'de ve Suriye'de destek verdiği gruplara desteğini sonlandırmasını ve bu topraklardan çekilmesini, komşu ülkelere yönelik politikalarında değişikliğe gitmesini istemektedir.[431] ABD'nin bu talepleri İran'ın bölgedeki nüfuzunu sınırlandırmakta ve itaatkâr bir ülke konumuna getirmektedir. Rejimini koruyarak bölgesel bir güç olabilmek için nükleer silahlara sahip olmayı bekası için vazgeçilmez kabul eden[432] İran'ın, bu talepleri kabul etmesi oldukça zordur. Bu sebeple iki ülke arasında kalıcı bir uzlaşı sağlanılmasına ihtimal verilmemektedir. Bu durum Pakistan'ı endişelendirmektedir. Tamamen İran'a sırt çevrilmesi anlamına gelmese de İran ile atılacak adımların doğuracağı zararlardan çekinmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Pakistan, İran ile ortak değerlerin yanı sıra coğrafyalarının getirdiği benzer fırsat ve tehditleri de paylaşmaktadır.

4. KEŞMİR SORUNU

4.1 Keşmir Sorunun Ortaya Çıkışı

Hindistan, Pakistan, Çin, Afganistan arasındaki konumu ile büyük bir stratejik öneme haiz olan Keşmir'in tarihsel arka planı incelendiğinde, büyük Hint Kralı Aşoka'ya dayandığı görülmektedir. Bölgenin daha sonraki bilinen tarihi ise milattan sonra 78-248 yılları arasında hüküm süren ve Orta Hindistan'a kadar hâkimiyetini kabul ettiren Orta Asya'daki Kuşana İmparatorluğuna aittir.[433] Takip eden dönemlerde bölge çeşitli kavimlerin istilasına uğramıştır.[434] 15. yüzyılda Hindu Racaların (Hindistan'da prenslere verilen unvan) yanına ücretli asker olarak giren

---

[431]Kılıç Buğra Kanat, Hasan Yücel, "Nükleer Anlaşma Sonrası ABD'nin İran Politikası", **SETA**, Temmuz 2018, Sayı 246, s.19

[432] Nihat Ali Özcan, "İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", **Tepav**, Haziran 2006, s.19,

[433]Hüseyin Elmalı, "Keşmir", **Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi**, Cilt 25, s.325, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=250325&idno2=c250232 (Erişim: 04. 10. 2019)

[434]Toker, **a.g.e.**, s.6

Müslüman Türklerden olan Şah Mir Svati kısa zamanda yükselerek Hindu Raca Sinha Deva'ya vezir olmuş ve Deva'nın ölümü üzerine tahtı ele geçirip bölgeye hâkim olduktan sonra Keşmir Sultanlığı'nı kurmuştur. 1589 yılında Babürlülerden (Türk-Hint İmparatorluğu) Ekber Şah'ın bölgeye hâkim olmasına kadar Keşmir Sultanlığı bölgenin İslamlaşmasına katkıda bulunmuştur.[435]

Böylelikle İslam dini bölgede hızla yayılmaya başlamış ve beraberinde gelen huzur ortamı Babürlüler zamanında da devam etmiştir. Babürlülerin çöküş dönemine girmesi, akabinde Afganistan Devleti'nin kurucusu Ahmed Şah Abdali'nin Panipat'ta Babürlüleri yenilgiye uğratmasının ardından[436] Keşmir, 1753'ten itibaren yaklaşık elli yıl Afganlılar tarafından yönetilmiştir. 15 Haziran 1819'da ise Ranji Sing'in Keşmir'i fethetmesiyle beş yüz yıldan beri Müslüman yönetimi altında bulunan ve halkının yüzde doksanı Müslüman olan Keşmir tekrardan Müslüman olmayan bir yönetimin (Sih yönetimi) kontrolü altına girmiştir.[437] Ranji Sing'in ölümü ve kurduğu düzenli ordunun dağılmasıyla birlikte ordudan kopan askerler hem kendi topraklarında hem de İngilizlerin yönettikleri topraklarda yağma ve katliam hareketlerine başlayınca İngilizler harekete geçmiş ve Sihleri yenilgiye uğramışlardır. Ardından imzalanan Lahor Anlaşmasıyla birlikte İngilizler belli bölgeleri topraklarına katmış ve Sih Maharaca'sını 15.000.000 rupi savaş tazminatı ödemeye mecbur bırakmışlardır. Fakat Maharaca'nın bu tazminatın 10.000.000 rupilik kısmını karşılayamaması üzerine Hazara ve Keşmir'i bu borç karşılığında egemenlik sahalarına katmışlardır. [438]

Lahor Anlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra İngilizlerin doğrudan yönetimlerini genişletme konusundaki isteksizlikleri[439], Hindistan Müslümanları arasında gitgide artan huzursuzluk ve Müslümanlara karşı duyulan güvensizlik İngilizler açısından Keşmir'i kendi denetiminde tutmak istememeleri[440] gibi görünür nedenler ortaya çıkarmıştır. Böylelikle savaş tazminatı olarak Sih yönetiminden alındıktan sadece yedi gün sonra Keşmir, İngilizler tarafından Pencap'ı almalarında

[435]Yılmaz Altuğ, **Başlangıçtan Günümüze Keşmir Meselesi**, İrfan Yayıncılık, (1.Baskı), 2002, s.9-10
[436]Toker, **a.g.e.**, s.6
[437]Sarıalioğlu, **a.g.e.**, s.104
[438] Toker, **a.g.e.**, s.11
[439]Sarıalioğlu, **a.g.e.**, s.104
[440]Toker, **a.g.e.**, s.14

kendilerine yardım eden Cammu Racası[441] Gulab Sıng'e 7.500.000 rupi[442] ve her yıl belirli bir miktar vergi[443] karşılığında satılmıştır. Bu durum Hindu Dogra yönetimi altına giren çoğunluğu Müslüman olan Keşmir'de Müslüman halk için oldukça zorlu geçen ve aynı zamanda son derece ayrımcı politikalar içeren bir sürecin de başlangıcı olmuştur.[444] Müteakiben Cammu ve Keşmir varlığını Sih yönetimi altında, İngilizlerin[445] (British East İndia Company 1612-1947) kontrolündeki Hindistan'ın bölünmesine kadar yerel devletlerden biri olarak sürdürmüştür.

Hindistan üzerindeki kontrolü Doğu Hindistan Şirketi ile birlikte gün geçtikçe artmaya başlayan İngilizler, alt kıtada kalıcı bir şekilde yer almaya başladıktan sonra egemenliğini daha fazla hissettirmeye başlamışlardır.[446] Ancak ilk dönem izlemiş oldukları kâr elde etme amacının aksine Hindistan'daki prens devletlerine karşı saldırgan bir dış siyaset izlenmiştir.[447] İngilizlerin Hint tebaasını hor görmeye başlaması ve hem Hindulara hem de Müslümanlara ikinci sınıf insan muamelesi yapılması 19. yüzyılın ortalarında İngilizlere karşı bir uyanışı beraberinde getirmiştir. Hindistan'da artan çatışma ve bağımsızlık talepleri neticesinde İngilizler bölünme fikrinde karar kılmıştır. Söz konusu karar 15 Ağustos 1947'de Hindistan Bağımsızlık Yasası'nın İngiliz Parlamentosu'nda kabulü ile sonuçlanmıştır.[448] 1947 yılında Hindistan Genel Valisi Mountbatten, İngiliz Hindistan'ının, Pakistan ve Hindistan olarak ayrılacağını Pencap ve Bengal'in iki sektöre bölüneceğini, diğer prenslerin yönetimindeki eyaletlerin hangi ülkelere katılacağına kendilerinin karar vereceğini ifade etmiştir.[449]

---

[441]"Hint Uygarlığı ve Kast Sistemi" **Sabah**, 19 Ocak 2017, https://www.sabah.com.tr/egitim/2017/01/19/hint-uygarligi-ve-kast-sistemi (Erişim: 05. 10. 2019)
*Racalık eskiden Hindistan'da küçük prensliklere verilen ad.
[442] Nasreen Akthar, "A Response to the Kashmır Conflıct", **International Journal on World Peace**, Cilt 27, Sayı 1, Mart 2010, s.45
[443] Toker **a.g.e.**, s. 14, 14 Mart 1950'ye kadar ödeme taksitlendirilmiştir. Vergi olarak ise iyi cinsten at ve Keşmir yün.
[444] Türkkaya Ataöv , "Keşmir Meselesinin Önemi", **S.B.F Dergisi**, Ankara Üniversitesi, 1960, Cilt 15, Sayı 1
14 Mart 1950'ye kadar ödeme taksitlendirilmiştir. vergi olarak ise iyi cinsten at ve Keşmir yün vs. Toker **a.g.e.**, s. 14
[445]Çelebi, **a.g.e**, s.22
[446] Bali, **a.g.e.**, s.9
[447]Can Özelgün, "Realizmin Sorgulanmasına Dair Bir Örnek: Pakistan ve Hindistan'da İç-Dış Siyaset İlişkisi", **21. Yüzyıl Dergisi**, 2007
[448] Riedel, **a.g.e.**, s.41- 50
[449]Ahmed Askar, "55 Yıldır Kanayan Yara Keşmir",**Keşmir Dosyası**, **(**Haz. Halil Toker), Tatav Yayınları, İstanbul, 2003, s.370

Bağımsızlık için belirtilen tarih ise 1 Temmuz 1948 olarak ilan edilmiştir. Ancak Pakistan ve Hindistan 14-15 Ağustos tarihleri arasında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir.[450] İngiliz yönetimi tarafından sömürge yönetimine bağlı prenslik, krallık, mihracelik gibi irili ufaklı yönetimlere; nüfus yoğunluğu, etnik ve dini yapı, coğrafi konumları göz önünde bulundurularak ya bu iki devletten birine katılma ya da bağımsızlık ilan etme hakkı esas kılınmıştır.[451] Yaklaşık olarak 500'den fazla prenslik, krallık, racalık* gibi yönetimler Hindistan veya Pakistan dominyonlarından* biriyle herhangi bir sorun yaşamadan birleşmiştir. Ancak iki ülke arasında Haydarabad, Junagadh ile Cammu ve Keşmir'in katılımlarında problem ortaya çıkmıştır.[452] Junagadh ve Haydarabad halkının çoğunluğu Hindu olmakla beraber yöneticileri Müslüman'dı. Hindistan bu eyaletlerin zor kullanarak da olsa kendisine katılmalarını sağlamıştır. Ancak 4 milyon nüfusa sahip olan Keşmir'de durum farklıydı.

Keşmir halkının büyük çoğunluğu Müslüman'dı ve eyaletin başında Hindu Genel Vali (Maharaja) bulunmaktaydı. Bağımsızlık sürecinde Keşmir halkı Pakistan'a bağlanma talebini dile getirdi. Fakat Keşmir halkının bu talebi Maharaca tarafından dikkate alınmadı ve bu durum ayaklanmayı beraberinde getirdi. [453]Ayaklanmayı bastırmak adına Maharaca'nın birçok Müslüman'ı katletmesi haberinin Pakistan'a ulaşması ile birlikte Kuzeybatı Sınır Eyaletinde Peştun kabile mensupları Keşmir'e girdi. Kabile mensupları kısa sürede Başkent Sriganar'a kadar ulaştı. Singh, bunun üzerine Hindistan'a iltihak başvurusunda bulundu.[454] 1947 yılında, Pakistan'ın Cammu ve Keşmir'e girmesi ve bölgenin Mihracesi'nin davetinden dolayı Hindistan'ın müdahale etmesiyle birlikte iki ülke karşı karşıya geldi. 1947'deki savaş sonunda Cammu-Keşmir'in 1/3'ü Pakistan'da, geri kalanı ise Hindistan yönetiminde kaldı. Böylelikle günümüze kadar devam eden Keşmir Sorunu başlamış oldu.[455]

---

[450]Ahmet Akyüz, "**Soğuk Savaş Sonrası Hindistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri**", Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.14

[451]"Keşmir Sorunu'nun 68.Yılı", **Anadolu Ajansı**, 5 Şubat 2016, https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/kesmir-sorununun-68-yili/516832 (Erişim: 05. 10. 2019)

[452]Sarıalioğlu **a.g.e.**, s.104

[453]Arı **a.g.e.**, s.34

[454]Toker**, a.g.e.**, s.31

[455]Bengü Türk, "Uluslararası Sistemde Kronik Bir Sorun: Keşmir", **Bilgesam**, 25 Haziran 2014 **s**.109

1948 yılından itibaren BM gündeminde olan problem çeşitli dönemlerde bölgenin askerlerden arındırılması, plebisit önerileriyle çözüme kavuşturulmaya çalışılmış ancak bir sonuç elde edilememiştir.[456] Çin'in soruna taraf olması, Hindistan-Pakistan arasındaki çatışmaların günümüze değin devam etmesi ve aralarında silahlanma yarışı nedeniyle de sıcaklığını korumaya devam etmiştir. 1965 yılında yeniden karşı karşıya gelen iki ülke BM'nin araya girmesiyle 1966 yılında Taşkent Deklarasyonu'nu imzalayarak sorunun barışçıl yollarla çözümüne karar vermiştir.[457] Ancak Pakistan Hindistan arasında 1971 ve 1999 yıllarında tansiyon yeniden yükselmiştir. 1999 sonrası uluslararası güçlerin arabuluculuğu ile birlikte iki ülke arasında kısa süreli uzlaşı ortamı sağlansa da sorunun nihai çözümü için tarafları ortak bir noktada buluşturulamamış ve tarafların iddiaları anlaşmazlığın devam etmesine neden olmuştur.

---

[456]"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Keşmir Raporu" https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/kr_19kesmir.pdf (Erişim: 06. 10. 2019)

[457] Toker, **a.g.e.**, s.96

Hindistan'a göre Keşmir kanuni ve anayasaya uygun olarak Hindistan'la birleşmiştir. Bu duruma gerekçe olarak Keşmir Maharacası Singh'in 26 Ekim 1947'de Hindistan genel valisine yaptığı iddia edilen iltihak başvurusu ve 1952 yılında Cammu ve Keşmir'in Müslüman çoğunluklu kurucu meclisi sevilen liderlerinden Şeyh Abdullah yönetiminde Hindistan'a katılmaya yönelik oy kullanması gösterilmiştir. Hindistan çıkan bu oyun halkın genel isteğini yansıtmış olduğunu savunmuştur. Böylece Hindistan bir halk oylamasına gidilmesini gerek görmemiştir. Ancak Hindistan'ın iddia ettiği bu iltihak belgesinin gerçekliği konusunda şüpheler mevcuttur. Nitekim bu belgenin aslı ne Pakistan ne de BM'ye sunulmuştur. Sadece imzasız bir örneği Hindistan'ın Keşmir ile ilgili görüşlerini sunduğu Beyaz Kitap'ta yer almıştır. Hindistan'ın elinde olduğunu iddia ettiği ve kendisini hukuki açıdan haklı kılacak olan bu belgeyi bu denli geç ve imzasız bir şekilde Beyaz Kitap'ta sunması ya bu anlaşma metninin hiç imzalanmamış olduğu veyahut belgenin Hindistan'ın istediği doğrultuda şekillenmediğini akıllara getirmektedir. Bu durumun yanı sıra İngilizlerin Hint yerel devletlerine sunmuş olduğu Hint devletlerinin bağımsızlığa, isterlerse de iki dominyondan birine katılabilecekleri yönünde ki hak Keşmir halkına bir türlü tanınmamış dönemin Hindistan başbakanı Nehru Keşmir'de kontrolü sağladıktan sonra burada ki kararı Keşmir halkının vereceği yönünde ki açıklamaları bir türlü gerçeğe dönüşmemiştir. Pakistan nezdinde Hindistan'ın sorun özelindeki tutarsızlıklarından biride şüphesiz ki Haydarabad ve Junagard prensliklerine yönelik izlemiş olduğu politikalardır. Halkın çoğunluğunun Hindu olduğu Junagard'da baştaki Müslüman yöneticinin Pakistan'a bağlanma yönünde ki kararı, halkının çoğunluğu Hindu, yöneticisi Müslüman olan Haydarabad'ın bağımsızlık yönünde hareket etmesi nedeniyle Hindistan, halkın talepleri dikkati alınmadığından dolayı bu kararlara karşı çıkmış iki prensliği de silah zoruyla kendisine bağlama yoluna gitmiştir. Hindistan'ın, Pakistan kontrolünde bulunan Keşmir'in işgal edildiği yönünde ki açıklamaları ise bu sebepten ötürü çok fazla karşılık bulamamıştır. Hindistan ve Pakistan arasında, aralarında ki problemlerin barışçıl yollarla çözülmesi adına 1972 yılında imzalanan Simla Anlaşması ile birlikte Hindistan üzerinde oluşturulan kamuoyu baskısından kurtulmuştur. Anlaşmanın içerisinde iki ülkenin birbirlerinin toprak bütünlüklerine yönelik sınır ihlallerinden, tehdit veya güç kullanmaktan imtina edeceği ve en önemlisi de iki ülkenin de Cammu ve Keşmir'de bulunan Kontrol hattına saygı duyacağı yönündeki ibarelerin yer alması iki ülkenin aralarında uzlaşı sağladığına dair bir algıyı beraberinde getirmiş, sorunun BM'nin gündeminden düşmesine aynı zamanda dünya ülkelerinin de soruna ilgisinin azalmasına neden olmuştur. Hindistan cephesinde ise bu anlaşmayla birlikte sorunun çözüme kavuşturulduğu dile getirilmiş bir nevi istenilen sonuç elde edilmiştir. Pakistan ise Simla anlaşmasına imza atmasıyla mevcut sınırların uluslar arası sınırlar olduğunu kabul ederek Keşmir üzerinde ki haklarından bir bakıma vazgeçmiştir.

4.2. Keşmir Sorununa İlişkin Güncel Gelişmeler ve Keşmir'in Gölgesinde ABD-Pakistan İlişkileri

İranlı şair Şeyh Sadi-i Şirazi tarafından yeryüzündeki cennet olarak nitelendirilen[458] çeşitli tarım ürünleri, yün halı, şallar ve değerli taşlar ile el sanatının yaygın olduğu bölge olarak ön plana çıkan[459] genellikle Keşmir adıyla bilinmekle birlikte tam adı Cammu ve Keşmir olan bölge, Hindistan'ın kuzeyinde ve Asya'nın merkezinde yer alması nedeniyle Asya'nın kalbi ve Hindistan alt kıtasının tacı olarak da anılmaktadır.[460] Keşmir sık sık doruklara ulaşan ve yüksek rakımlı vadilere doğru darlaşan dağlık bir alandır.[461] Dünyanın en yüksek sıradağlarının yer aldığı Himalayalar ile Karakurum, Pir ve Pancal dağlarının uzantısı Keşmir'de birleşmektedir. Ayrıca Himalayaların üzerindeki dünyanın ikinci yüksek dağı K2 Godwin Austen (8.611m) ve Nanga Parbat (8.126m) dorukları Keşmir sınırı içerisinde yer almaktadır.[462]

Harita2: Cammu ve Keşmir Haritası

[458]A.N. Raina, "**Geography of Jammu Kashmır State**", Page Intentionally Left Blank, (1.Baskı), Ağustos, 2002,
[459]G.A. Qureshi, "Socio Economic Profile Jammu Kashmır", **Directorate of Economics&Statistics Jammu&Khasmir**, 2008
http://ecostatjk.nic.in/publications/Socio%20Economic%20Profile%202007-08.pdf (Erişim: 06. 10. 2019)
[460]Toker, **a.g.e.**, s.5
[461] Türkkaya Ataöv, **Keşmir Hindistan ve Komşuları: Öykü Terör Barış**, Türk Tarih Kurumu, (1.Baskı), 2014, s.14
[462]Altuğ, **a.g.e.**, s.9

Arapça kaynaklarda Keşmir ve Kaşmir şeklinde geçen, Sanskrit kökenli ismi Batlamyus Kaspeiriaolan olan bölge aslında Himalayaların Kuzeybatı kesiminde bulunan, 135 km uzunluğa ve 32-40 km genişliğe sahip verimli bir vadinin adı iken zamanla 222.236 km^2 yüzölçümlü bir bölgeyi kapsamına almıştır.[463] Keşmir coğrafyası genel anlamı itibariyle fiilen dört parçadan oluşmaktadır. Kuzeyinde, Pakistan tarafından kontrol edilen kuzey bölgeleri, (Gilgit-Baltistan Federal İdari Yönetim Bölgesi 72.971 km^2) batısında sadece Pakistan tarafından tanınan ve kontrol edilen Azad Keşmir İslam Cumhuriyeti Devleti vardır (13.297 km^2).[464] Güneyinde Hindistan'ın kontrolü altında bulunan Cammu ve Keşmir (Cammu, Keşmir Vadisi, Ladakh ve Siachen Buzulu 98.724 km^2)[465]yer alırken doğusunda Çin ile Hindistan arasında gerçekleşen savaş neticesinde Çin'in egemenlik sahasına kattığı Aksai Çin olarak bilinen (37.244 km^2) bölge ile[466] 1963'teki Çin ile Pakistan arasındaki sınır anlaşmasıyla Pakistan tarafından Çin'e verilen Shaksgam Vadisi veya Trans Karakoram olarak adlandırılan bölgenin 5.180 km^2'lik kısmı yer almaktadır.[467] Azad ve Cammu Keşmir'in nüfusu yaklaşık olarak 5 milyon[468] iken Gilgit-Baltistan'ın nüfusu 1,5 milyon civarındadır. Bu bölgede yaşayanların tamamı Müslümanlardan oluşmaktadır.[469] Hindistan'ın kontrolü altında bulunan Cammu Keşmir'in nüfusu ise yaklaşık olarak 13 milyon dolaylarındadır.[470] Bölgenin %66,97'sini Müslümanlar, %29.63'nü Hindular, %2,03'ünü Sihler, %1.36'sı da Budist ve diğer dinlere mensup insanlardan oluşmaktadır.[471]

---

[463]Elmalı, **a.g.e.**, s 325

[464] Osman Metin Öztürk, "Keşmir Sorunu ve Çin", **Asya Çalışma Merkezi**, 18 Nisan 2015 http://ascmer.org/kesmir-sorunu-ve-cin/ (Erişim: 09.10. 2019)

[465] "Political Map of the Kashmir Region", **One World-Naitons Online**, http://www.nationsonline.org/oneworld/map/Kashmir-political-map.htm (Erişim: 09.10. 2019)

[466] Mohammad Pervez Bilgrami, "İran'ın Keşmir Konusundaki Çelişkili Tutumu", **İran Araştırmalar Merkezi**, https://iramcenter.org/iranin-kesmir-konusundaki-celiskili-tutumu/ 25 Ocak 2018 (Erişim: 09.10. 2019)

[467] Manoj Joshi, "Why India Insists on Keeping Gilgit Baltistan Firmly in the Kashmir Equation", **The Wire**, 2 Haziran 2015, https://thewire.in/3018/why-india-is-bringing-gilgit-baltistan-back-into-the-kashmir-equation/ (Erişim: 09.10. 2019)

[468]"Water and Sanitation Sector Analysis of Azad Jammu and Kashmir Baseline Survey Report",**World Bank** 1 Haziran 2016, s.7 http://documents.worldbank.org/curated/en/576391490881393712/Water-and-sanitation-sector-analysis-of-Azad-Jammu-and-Kashmir-baseline-survey-report (Erişim: 12.10. 2019)

[469]"Gilgit-Baltistan at a Glance 2013", **Statıstıcal Cell Planning and Development Deparmant Goverment of Gilgit-Baltistan**, 2013 http://www.gilgitbaltistan.gov.pk/DownloadFiles/GBFinancilCurve.pdf (Erişim: 12.10. 2019)

[470]"Area and Populatıon - Statistical Year Book India 2016", **Government of India Ministry of Statistics and Pragramme Implementation**, http://www.mospi.gov.in/statistical-year-book-india/2016/171 (Erişim: 12.10. 2019)

[471] "About AJ&K", **AJ&K Portal Online Guide to Government of AJ&K**,

Pakistan, Hindistan, Afganistan ve Çin'in sınırlarında yer alması Orta Asya ülkelerine yakınlığı sebebiyle stratejik bir bölge olarak değerlendirilen Keşmir, hem Hindistan hem de Pakistan için ana su kaynağı ve güç kaynağı olarak önem teşkil etmektedir. Bölgedeki su kaynakları Hindistan ve Pakistan'ın tarım ve enerjisi için hayati değerdedir.[472] Keşmir'de kurulacak hâkimiyet iki ülkeye İndus Suları üzerinde kontrol sahibi olma fırsatı sunacaktır.[473] Her iki ülke açısından da diğeri için varoluşsal bir tehdit oluşturabilecek olan Keşmir aynı zamanda büyük bir ulusal mesele ve güvenlik meselesidir. Asya'nın devasa kara kütlesinin alışılmadık bir kesişime ev sahipliği yapan Keşmir, bölge üzerinde kurulan ekonomik bağlantılara ve kritik ticaret yollarına geçiş sağlamaktadır. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan başta olmak üzere Orta Asya ülkelerinin enerji açısından zengin pazarlarına ulaşmak için de Keşmir kendisini odak noktası olarak belirlemiştir.[474] Bugün Keşmir, soruna taraf olan devletlerin dış politikalarında önemli bir yere sahiptir. Bu devletlerin Keşmir coğrafyası üzerindeki politikaları, bölgeyi vetüm dünyayı etkileme potansiyelini içinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda bölge ülkeleri yönünü bu coğrafyaya atfetmektedir. Bu sebeple ABD'nin yaklaşımına ve Pakistan ile ilişkisine etkisini anlayabilmek adına, ABD ve anlaşmazlığa taraf olan ülkelerin tutumları, hak ve iddialarına konu olan gerekçelerini bilmek gerekmektedir

Halkının büyük bir çoğunluğunun Müslüman olması, Pakistan halkı ile arasında tarihten gelen ortak birliktelik, sosyal ve kültürel bağların varlığı, halkının Pakistan'a bağlanma taleplerinden dolayı Keşmir, Pakistan için önem arz etmektedir.[475] Jhelum, Chenab ve Indus nehirlerinin Keşmir'in dağlık bölgesinden geçmesi elektrik üretimi ve tarımın ekonomide karşılık bulduğu Pakistan için önem arz eden diğer etmen olarak ortaya çıkmaktadır.[476] Pakistan ulusunun belirleyici unsuru İslam iken Müslüman bir bölgenin Hindistan içerisinde kalması kabul edilemez bir durum olarak görülmekte, bu yüzden Keşmir meselesine her zaman

---

http://www.ajk.gov.pk/aboutprofile.php (Erişim: 12.10. 2019)

[472]Snow Shawn, "Why Kashmır Matters", **The Diplomat**, 19 Eylül 2016, https://thediplomat.com/2016/09/analysis-why-kashmir-matters/ (Erişim: 12.10. 2019)

[473] Çağla Bayram, "Hindistan-Pakistan Su Sorunu: İndus'un Hidropolitiği", **ResearchGate**, Nisan 2019, s.37

[474]Monıka Chansorıa, "Gilgit Baltistan is of Immense Geo –Strategıc Significance'', **The Sunday Guardian**, http://www.sunday-guardian.com/analysis/gilgit-baltistan-is-of-immense-geo-strategic-significance (Erişim: 14.10. 2019)

[475]Toker, **a.g.e.**, s.61

[476]A.Z.Hilali, "Historical Developments of the Kashmir Problem and Pakistan's Policy After September 11 (2001)", **SAM**, 2004, s.77

bitmemiş bir mesele, Keşmir'in içinde olmadığı Pakistan'a da tamamlanmamış bir Pakistan olarak bakılmaktadır.[477] Pakistan bölgenin coğrafi konumu, stratejik kararlardaki önemi, nüfus, dini bağlar, iletişim ağı, ekonomik durum ve ticari serbestisi açısından da kendisine katılma sonucu doğurduğu düşüncesini taşınmıştır.[478]

Bugün Asya'da özellikle alt kıtada güç dengelerine yön verme yeteneğine sahip olan Hindistan[479] için Keşmir'i yönetmek Hindistan'ın güçlü bir devlet olduğunu, zorluklarla mücadele edebildiğini ve bu mücadelede başarı sağladığını dünyaya gösterebilmesi açısından oldukça önemlidir. Bunun dışında Keşmir'i kontrol altında tutması Hindistan için bölünmez toprak bütünlüğünün ve ulus-devlet olmanın bir sembolü gibidir.[480] Hindistan, Keşmir'in kaybedilmesinin diğer etnik ve dini azınlıkları bağımsızlık talebinde bulunmaya teşvik edeceği dolayısıyla Hindistan'ın dağılmasına yol açacağının farkındadır.[481] Çin soruna Hindistan ile arasında yaşanan sınır sorunu ve Pakistan tarafından kendisine verilen toprak ile dâhil olmuştur. Çin'in Keşmir politikası, Hindistan karşıtlığında buluştuğu Pakistan ile benzerlik göstermektedir. Daha sonraki süreçte bölge üzerinde uygulamaya koyduğu projelerle ile soruna eğiliminde ağırlık ve farklılıklar ortaya çıkmıştır. Çin'in Keşmir coğrafyasından geçen CPEC ve birleştiği Gwadar Limanı'nın önemi ve Pakistan-Çin ilişkisinde ABD'nin yeri başlığından daha detaylı olarak ele alınmıştır.

ABD'nin Keşmir sorununa yönelik tutumu ise başlangıçtan günümüze izlenen politikalar çerçevesinde farklılık göstermiştir. Pakistan ve Hindistan'ın sergilemiş oldukları tavır ve ABD'nin izlemiş olduğu politikalarla uyum, Keşmir sorununda ABD için belirleyici unsur olmuştur. Sorunun ilk yıllarında Pakistan'ın ABD ile ittifak sistemi içerisinde saf tutması, ABD'nin Pakistan'ın yanında yer almasını sağlamıştır. ABD sonraki dönemlerde Çin'e karşı dengeleme unsuru olarak gördüğü Hindistan'a da desteğini esirgememiştir. 11 Eylül saldırılarının ardından

---

[477]Sarıalioğlu, **a.g.e.**, s.108
[478]Ertan, **a.g.e.,** s.117
[479]Yılmaz Tezkan, "Jeopolitik ve Hindistan", **Hindistan: Asya'nın Yeni Gücü**, (Ed.Yılmaz Tezkan), Ülke Kitapları, (1.Baskı), Mayıs 2007, s.12
[480]Türk, **a.g.e.**, s.115
[481]Kılıçkap, **a.g.e.**, s.145

Güney Asya coğrafyasına yeniden ağırlık veren ABD'nin Pakistan ile girmiş olduğu ortak mücadele Keşmir sorununda Pakistan cephesinin ağırlık kazanmasını sağlarken, bölgede terör faaliyetlerinin artması Pakistan'ın Çin ile yakın ilişkiler içerisine girmesi sorunun Pakistan lehine olan durumlarını ortadan kaldırmıştır. ABD, Çin'in Güney Asya ve Hint Okyanusu'na giderek artan ilgisini bir tehdit olarak algılarken, Çin'in, Keşmir topraklarından geçen Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'ndan rahatsızlık duymuştur. Bu durum Pakistan ile ABD arasındaki ilişkilerin gerilmesine neden olurken Pakistan'ın Keşmir sorununda elini de zayıflatmıştır.[482]

11 Eylül saldırıları neticesinde Batı kamuoyunda oluşan Müslüman ve terörizm kavramlarının ortak algılanışı Keşmir sorununa da yansımıştır.[483] Pakistan'ın Keşmir konusunda Taliban'ı kullanmak istemesi ve mücadelenin İslami bir boyut kazanması Pakistan'ın self determinasyon talebini zayıflatmış ve uluslararası toplumun bu bağımsızlık hareketine karşı hissettiği sempatiyi büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır.[484] Batılı medya tarafından Keşmir halkının girişimleri terörist saldırı adı altında verilmiş ve her protesto cihat ilanı şeklinde gösterilmiştir.[485] Ortaya çıkan algı Hindistan'ın Cammu ve Keşmir'de taleplerini dile getiren halkı bastırabilmek adına gerçekleştirdiği ölümlerin göz ardı edilmesine, Hindistan'ın girişimlerinin ise meşru karşılanmasına sebebiyet vermiştir.[486] Sonuç olarak Keşmir halkının sorunun çözümü bağlamında inançlarını günbegün yitirdiği gözlemlenmiş ve şüphesiz ki yitirilen inançla birlikte Pakistan'a olan güvende de bir azalma gerçekleşmiştir.

Keşmir meselesini manevi boyutunun ötesinde devletin güvenliği ile ilişkili bir var olma nedeni, milli bir politika olarak gören ve bu doğrultuda nükleer silah sahibi olan bir devlet için güvenin tekrardan tesis edilmesi mecburi görülmüştür.[487] Pakistan, kamuoyunda oluşan bu algıyı ortadan kaldırabilmek ve imajını iyileştirmek adına ABD ile işbirliği içinde olup batılı değerleri benimsediğini göstermek ve

---

[482]Ersin Dedekoca, "Trump ve Modi Liderliğinde ABD ve Hindistan İlişkileri", **ANKA Enstitü**, 24.07.2017, http://ankaenstitusu.com/trump-ve-modi-liderliginde-abd-ve-hindistan-iliskileri/ (Erişim: 23.10. 2019)
[483]Sunil Sondhi, "Terrorism and Governance in Kashmir", **The Journal of Conflict Studies**, Cilt 24, Sayı 2, 2004
[484]Ertan, **a.g.e.**, s.134
[485]Toker, **a.g.e.**, s.118
[486]Aslan Balcı, "Hindistan Keşmir'de Soykırım Suçu İşliyor", **Timetürk**, 08.31.2016, https://www.timeturk.com/hindistan-kesmir-de-soykirim-sucu-isliyor/yazar-273163 (Erişim: 24.10. 2019)
[487] Ali Şimşek, "**Soğuk Savaştan Günümüze Yükselen Hindistan Dış Politikası**", Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s.103

yeniden sorun özelinde kamuoyunda sempati kazanmak adına girişimlerde bulunmuştur.[488] 22 Temmuz 2019 tarihinde iki devlet başkanı bir araya gelmiştir. Pakistan'ın ABD ile güvenin yeniden tesisi için atmış olduğu adım Hindistan'ın kontrolündeki Cammu Keşmir'e özel statü veren 370. maddeyi kaldırması ile karşılık bulmuştur. Hindistan'ın süper güç olabilmesi için bu adımların gerekli olduğunu düşünen ve seçim vaatleri arasında Keşmir'in doğrudan Hindistan'a bağlanmasına yer veren Modi[489] vaadini yerine getirmiştir.

Hindistan aldığı kararla eyaletin yerleşim, emlak satışı, kamu ve eğitim kurumlarındaki özerkliğini ortadan kaldırmıştır. Hintlilerin bölgeye yatırım yapmalarının ve yerleşmelerinin yolu açılmıştır.[490] Bu durum anayasanın 370. maddesi gereği özerk bir yapıya sahip olan eyaletin kendi anayasası ayrı bayrağı, savunma ve iletişim alanlarındaki bağımsız politika üretme haklarını ortadan kaldırmıştır. Müslüman çoğunluğu içinde barındıran eyaletin demografik yapısında değişmenin önünü açan bu değişiklik, Keşmir'deki halk oylamasının özgür ve adil bir biçimde hayata geçirilmesini engellemiştir. Aynı zamanda eyaletin iki parçaya bölünmesi ve birlik toprağı statüsüne indirgenmesiyle bölgenin doğrudan merkezi hükümete bağlanması amaçlanmıştır.[491] Böylelikle Hindistan bölgedeki kontrolünü tamamen ele geçirmek adına önemli bir adım atmıştır. Bölge halkı Hindistan'ın Hindutva[492] kapsamında aldığı bu kararı asimile çalışması olarak görmüştür.[493] Bu kararın, ABD ile Pakistan'ın Afganistan üzerinde vardığı uzlaşmanın ardından gelmesi Hindistan'ın Keşmir üzerinden cevap vermesi olarak da okunmuştur. Hindistan, Afganistan'daki Taliban ve dolayısıyla Pakistan etkinliğinden

---

[488] Hakan Çopur, "ABD Pakistan İlişkilerinde Yeni Bir Sayfa Açılıyor", **Anadolu Ajansı**, 22 Temmuz 2019 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-pakistan-iliskilerinde-yeni-bir-sayfa-aciliyor/1538749 (Erişim: 24.10. 2019)

[489] Talha Köse, "Artan Hindu Milliyetçiliği Keşmir Sorununu Alevlendiriyor", **Sabah**, 10 Ağustos 2019 http://www.gunlukkoseyazilari.com/sabah-talha-kose-10-agustos-2019-artan-hindu-milliyetciligi-kesmir-sorununu-alevlendiriyor/559991 (Erişim: 24.10. 2019)

[490] "Hindistan Keşmir'in Özerklik Statüsünü Kaldırdı", **Amerikan'ın Sesi**, 5 Ağustos 2019, https://www.amerikaninsesi.com/a/hindistan-kesmir-in-ozerklik-statusunu-kald%C4%B1rd%C4%B1/5029950.html (Erişim: 24.10. 2019)

[491]"Keşmir Krizi Bölge Güvenliği ve İstikrarı için Büyük Tehdit", **Mehr Haber Ajansı**, 31 Ağustos 2019 https://tr.mehrnews.com/news/1880713/Ke%C5%9Fmir-krizi-b%C3%B6lge-g%C3%BCvenli%C4%9Fi-ve-istikrar%C4%B1-i%C3%A7in-en-b%C3%BCy%C3%BCk-tehdit (Erişim: 27.10. 2019)

[492] Sinan Beykent, Modi Hindistan'ı Hindutva Kıskacında Bir Demokrasi'', **Independent Türkçe**, 13 Mayıs 2019,https://www.independentturkish.com/node/30706/t%C3%BCrkiyeden-sesler/modi%E2%80%99nin-hindistan%E2%80%99%C4%B1-hindutva-k%C4%B1skac%C4%B1nda-bir-demokrasi (Erişim: 27.10. 2019) Hindutva Savarkar'ın 1923 yılında yayımladığı Hindutva'nın Esasları adlı eser etrafında şekillenmiş Hinduizmi de içine alan, Hint ırkının bütün düşünce ve eylemlerini kapsayan ideolojidir.

[493] Mühdan Sağlam, "Bölgenin Kaybedeni: Masumlar ve Siviller", **Duvar**, 14 Ağustos 2019 https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/08/14/kesmirin-kaybedeni-masumlar-ve-siviller/ (Erişim: 27.10. 2019)

çekindiğinden bu hamleyi gerçekleştirmiştir. İlerleyen haftalarda ise Hindistan, Pakistan kontrolündeki Azad Keşmir'in ele geçirilmesini dile getirmiştir.[494] Azad Keşmir'in Afganistan'a bağlanması dengeleri değiştirebilir.[495] Bağlantının kopması, ABD'nin Pakistan'a olan ihtiyacını azaltacaktır.[496] Aynı zamanda ekonomisinin %20'sini İndus Nehri çevresindeki sularla karşılayan Pakistan oldukça zor bir duruma düşürecektir.[497] Hindistan'ın demografik yapıda bir değişikliğe yol açması Pakistan'ın plebisit talebini de zayıflatacaktır.[498]

Pakistan, yaşananlara sert bir biçimde tepki göstermiştir. Pakistan Hindistan'ın aldığı her yasa dışı karara karşı mümkün olan her türlü karşılığı vereceğini belirtmiştir.[499] Pakistanlı General Kamir Cavid Bajva, Keşmirlilerin haklı mücadelesinde yanlarında olduklarını bunun için gereken her neyse yapmaya hazır olduklarını ifade ederken[500] Azad Keşmir'de konuşan İmran Khan Hindistan'ın bu tavrının insanları aşırıcılığa ittiği ve Hindistan'daki Müslümanların Hindistan'a karşı ayağa kalkacağı ve yaşananlara diğer Müslümanların duyarsız kalmayacağı yönünde açıklamalarda bulunmuştur.[501] Pakistan cephesinden yapılan bu açıklamaların Hindistan'ı aldığı karardan vazgeçirebilecek güce sahip olmadığı, bu konuda ABD'den gerekli desteğin kısa vadede sağlanamayacağı düşünülmüştür. ABD ve Pakistan arasında yapılan görüşme'de Trump'ın, Hindistan'ın kendilerinden Keşmir'de arabuluculuk etmeleri yönünde bir çağrıda bulunduğunu açılayarak sorunu yeniden hareketlendirmeye çalışması bu duruma gerekçe olarak gösterilmiştir. Bu düşünce etrafında birleşenlere göre Trump bu hamlesiyle Rusya, Çin, Pakistan ve Hindistan arasında bir ihtilafa neden olmayı arzulamıştır. Bu

---

[494] "Hindistan'dan Haddini Aşan Keşmir Açıklaması", **Son Haberler**, 17 Eylül 2019 https://www.sonhaberler.com/asya/hindistan-dan-haddini-asan-kesmir-aciklamasi-h684238.html (Erişim: 27.10. 2019)

[495]Hayati Ünlü, "Derinleşen Keşmir Krizi ve Hindistan Fikrinin Sonu", **Gasam**, 18 Ağustos 2019 https://gasam.org.tr/derinlesen-kesmir-krizi-ve-hindistan-fikrinin-sonu/ (Erişim: 27.10. 2019)

[496]Hayati Ünlü, "Pakistan-Hindistan-Çin Üçgeninde Bitmeyen Trajedi: Keşmir", **Gasam**, 18 Ağustos 2019 https://gasam.org.tr/pakistan-hindistan-cin-ucgeninde-bitmeyen-trajedi-kesmir/ (Erişim: 27.10. 2019)

[497]Behlül Çetinkaya, "Hindistan Pakistan'a Yolladığı Suyu Kesecek", **Anadolu Ajansı**, 21 Şubat 2019 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-pakistana-yolladigi-suyu-kesecek/1399577 (Erişim: 27.10. 2019)

[498]"Pakistan and the Future of Kashmır Cause", **Pakistan Today**, 6 Ağustos 2019, https://www.pakistantoday.com.pk/2019/08/06/pakistan-and-the-future-of-kashmir-cause/ (Erişim: 28.10. 2019)

[499]"Hindistan'ın Keşmir Hamlesine Yanıt: Her Türlü Karşılık Verilecektir", **Birgün**, 5 Ağustos 2019 https://www.birgun.net/haber/hindistan-in-kesmir-hamlesine-pakistan-dan-yanit-her-turlu-karsilik-verilecektir-264052 (Erişim: 28.10. 2019)

[500]"Pakistan'dan Keşmir'e Müdahale Mesajı", **T24**, 6 Ağustos 2019 https://t24.com.tr/haber/pakistan-dan-kesmir-e-mudahale-mesaji,833799 (Erişim: 29.10. 2019)

[501]"Hindistan'ın Keşmir Politikası Radikal İslamı Körükler", **Amerikanın Sesi**, 13 Eylül 2019 https://www.amerikaninsesi.com/a/hindistanin-kesmir-politikasi-radikal-islasi-korukler/5082365.html (Erişim: 29.10. 2019)

ülkelerin aralarında oluşacak bağı engelleyerek Hindistan ile Çin'i karşı karşıya getirip BM'de ABD'nin eline mahkûm etmeye çalışmıştır.[502]

Trump, iki ülke arasında arabuluculuk yapacağını söylemesine rağmen bir adım atmamış, ekonomik anlamda sıkıntı yaşayan Pakistan'ı bölgesel çıkmazın içine atarak kendisine daha fazla ihtiyaç duymasını amaçlamıştır. Yani ABD Keşmir'i bölgedeki stratejilerini hayata geçirmek adına yeniden kullanmıştır. ABD, Temsilciler Meclisinin 7 üyesi, Trump'a, yaşanan sorun karşısında inisiyatif alması yönünde çağrıda bulunmuştur.[503] Ancak Trump'ın sorunun diyalog yoluyla ve tarafların kendi aralarında çözmeleri gerektiğine dair açıklamaları ABD'nin inisiyatif alarak devreye girme ihtimalini ortadan kaldırmıştır.[504] ABD, Keşmir'de yaşanacak çatışma ortamından uzaklaşmanın Çin için asli olan ekonomik çıkarları ve bu durumun devam ettirilebilmesi için atacağı adımlara zemin hazırlayacağının farkındadır. Keşmir'de yaşanacak olası bir gerginlik Çin'in ekonomik temelli projelerinin riske girmesine neden olacağından, var olan gerginlik ABD'nin işine gelmektedir. Ayrıca güçlü bir ilişki içinde olduğu Hindistan'ın kendisinden uzaklaşmasını istememektedir.

Keşmir'in güçlü devletler arasında yer alması ve bu devletlerin Keşmir'i ayrılmaz parçaları olarak görmeleri ABD nazarında sorunu daha da önemli kılmaktadır. Filhakika, bu devletler ile girdiği herhangi bir fikir ayrılığında bu coğrafyayı aleyhlerine kullanabilme imkânına sahiptir. Aleyhe kullanma durumu Pakistan için de geçerlidir. Çünkü Pakistan için oldukça önemli olan bu bölge aynı zamanda yumuşak karnı olarak da görülmektedir. Keşmir'in Pakistan için önemini iyi kavrayan ABD, bu alan üzerinden hem Çin ile kurulacak bağlantıyı zayıflatacak hem de bölgede Pakistan'ı istediği doğrultuda kullanabilme imkanı yakalayacaktır. Pakistan'ın ABD ile karşılıklı atılacak adımların Keşmir'i nasıl etkileyeceği yönündeki denklemi iyi bir biçimde kurması gerekmektedir. Atılacak her adım

---

[502]Bercan Tutar, "Trump'ın Keşmir Krizindeki Hedefi", **Sabah**, 18 Ağustos 2019, https://www.sabah.com.tr/yazarlar/bercan-tutar/2019/08/18/trumpin-kesmir-krizindeki-hedefi (Erişim: 29.10. 2019)

[503]"Trump'a Keşmir için İnisiyatif Al Çağrısı", **Haber7**, 17 Eylül 2019 http://www.haber7.com/dunya/haber/2897485-trumpa-kesmir-icin-inisiyatif-al-cagrisi (Erişim: 29.10. 2019)

[504]"Trump'tan Hindistan ve Pakistan'a Cammu Keşmir için Diyalog Çağrısı", **Sabah**, 17 Ağustos 2019 https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/08/16/trumptan-hindistan-ve-pakistana-cammu-kesmir-icin-diyalog-cagrisi (Erişim: 29.10. 2019)

Pakistan'a Keşmir'de avantaj sağlamayacaktır. Afganistan'da kalıcı uzlaşı adına kurulmaya çalışılan barış, bu duruma örnek gösterilebilir.

Trump yönetimi, Pakistan'a, topraklarında faaliyet gösteren terörist gruplara karşı kararlı önlemler alarak Hindistan-Pakistan müzakereleri için elverişli koşullar yaratması gerektiği konusunda ısrar etmektedir.[505] ABD, burada Pakistan'a vereceği desteği terör odaklı göstererek Afgan coğrafyasını işaret etmektedir. Nitekim Trump yönetimi gelecek seçimler adına Afganistan'dan çıkma kozunu oynamaktadır.[506] Bu sebeple Afganistan üzerinde sağlanacak ABD-Pakistan arasındaki uyumu Keşmir merkezli sorunun çözümü olarak görmek yanlış olacaktır. Çünkü ABD her ne kadar Afganistan meselesinde Taliban ile sağlanacak barış için Pakistan'ı gerekli görse de Hindistan'ı tam anlamıyla kaybedecek bir adım atmayacaktır. Dolayısıyla Keşmir'de pek fazla aktif rol almayarak hem iki ülkeyi karşısına almaktan kurtulacak hem de sorunu iki ülke arasında çözülmesi gereken bir mesele olarak göstererek çözümsüzlüğün devamını sağlayacaktır. Pakistan'ın Keşmir konusunda işi oldukça zordur. Yakalamaya çalıştığı siyasi ve ekonomik istikrar soruna tam anlamıyla eğilmesine engel olmaktadır. Olayla bağlantısı olsun ya da olmasın Pulwama'daki gibi saldırılar uluslararası kamuoyunda saygınlığının daha da azalmasına neden olmaktadır. Keşmir merkezli bir çatışmada ABD'nin aktif bir rol almaması Pakistan ile ABD arasındaki uyumsuzluğu derinleştirebilecekken, Pakistan'ın ABD ile yakaladığı uyum neticesinde Keşmir coğrafyasında elini güçlendirip gerekli desteği sağlama imkânı oldukça zayıftır.

5. BELUCİSTAN SORUNU GÖLGESİNDE ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ

Pakistan İran* ve Afganistan arasında bölünmüş olan Belucistan'ın büyük bir kısmı, Pakistan toprakları içerisinde yer almaktadır. Pakistan yüzölçümünün yaklaşık olarak yarısını (%44) oluşturan Belucistan, Pakistan'ın, Pencap, Sind, Kuzey-Batı Sınır eyaletleri dışındaki dördüncü eyaletidir.[507] Belucistan'ın, Afganistan[508] ve İran[509]

---

[505] "US Says No Policy Change on Kashmır", **The Economıc Times**, 9 Ağustos 2019, https://economictimes.indiatimes.com/news/politics-and-nation/us-says-no-policy-change-on-kashmir/articleshow/70604325.cms?from=mdr (Erişim: 29.10. 2019)

[506] Garip Balçak, "Trump Seçim Öncesi Sonuç Almak İstiyor", **Aydınlık**, 12 Eylül 2019, https://www.aydinlik.com.tr/trump-secim-oncesi-sonuc-almak-istiyor-dunya-eylul-2019 (Erişim: 29.10. 2019)

Belucistan bölümünde Sünni inanca sahip Müslümanların sayısı yaklaşık olarak 13 milyon civarındadır. Afganistan'da yaşayan Beluciler ise 70.000 kilometrekarelik bir alanda yer alırken nüfusları 200.000 dolaylarındadır.

ile sınırdaş olması, Hint Okyanusu'na kıyısının bulunması ve Hürmüz Boğazı'na yakınlığı jeopolitik değerini güçlendirmektedir.[510] 1952 yılında Sui'de tespit edilen doğalgaz ile birlikte önemi daha da artan bölge[511], petrol, demir, altın, uranyum ve sülfür açısından oldukça zengindir.[512] Pakistan'ın enerji ihtiyacının üçte biri Belucistan'da bulunan doğalgaz ile karşılanmaktadır.[513]

Harita: Belucistan Haritası

Pakistan, İngiliz egemenliğinin sona ermesinin ardından Belucistan'ın merkezinde bulunan Kalat Hanlığı'na özerklik vaadinde bulunmuştur. Ancak vaadi yerine getirmeyen Pakistan, Muhammed Ali Cinnah ile birlikte bölgeyi İslam Cumhuriyeti içerisine dahil etmiştir. Bu karar Belucistan ile arasındaki şiddet

---

[507] "**Bugünkü Pakistan ve Türkiye Pakistan Kültür İlişkileri**", Türkiye Pakistan Kültür Derneği, Ankara, 1988, s.7

[508] " The Ethnic Groups of Afghanistan", **World Atlas**, 10 Eylül 2019, https://www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-of-afghanistan.html , https://www.citypopulation.de/php/pakistan-admin.php?adm1id=2 (Erişim: 01.11. 2019)
Belucistan bölümünde Sünni inanca sahip Müslümanların sayısı yaklaşık olarak 13 milyon civarındadır. Afganistan'da yaşayan Beluciler ise nüfusun %2sini oluşturmaktadırlar.

[509] Babek Şahit, "İran'ın Milli Güvenliği ve Sünni Beluçlar", **Tebriz Araştırmalar Enstitüsü,** 16 Temmuz 2019, İran toprakları içerisinde yer alan kısmı Sistan-Belucistan adıyla anılan Belucistan, 2.8 milyon dolaylarında nüfusa sahiptir. Sistan bölgesinde Şii inacına sahip insanların ağırlığı söz konusudur.

[510] Süleyman Erdem, "Orta Asya'nın Kürtleri Beluciler", **Sasam**, 9 Mayıs 2013, http://sahipkiran.org/2013/05/09/orta-asyanin-kurtleri-beluciler/ (Erişim: 01.11. 2019)

[511] Krıtı M. Shah, "The Baloch and Pasthun Nationalist Movements in Pakistan: Colognial Legacy and the Failure of State Policy", **ORF**, 30 Temmuz 2019, https://www.orfonline.org/research/the-baloch-and-pashtun-nationalist-movements-in-pakistan-colonial-legacy-and-the-failure-of-state-policy-53691/ (Erişim: 01.11. 2019)

[512] Chad G. Marzen, "Balochistan Self Determination and US Foreign Policy", **North Carolina International** Law (2020), 8 Nisan 2019, s.12, https://business.fsu.edu/sites/g/files/upcbnu1771/files/Faculty%20%26%20Staff%20Resumes/Chad%20G.%20Marzen%20FSU%20Vitae_%204-19.pdf (Erişim: 01.11. 2019)

[513] Çevik, **a.g.e.**, s.62

döngüsünün bugüne kadar artarak devam etmesine neden olmuştur.[514] Pakistan'ın en büyük eyaleti olup nüfus ve gelir dağılımı açısından oldukça yoksul bir bölge olmasının da bu duruma etkisi olmuştur.[515] Zengin yer altı kaynaklarına sahip bölgenin geri kalmış olması şiddet dalgasını arttırırken[516] Beluçlar, Gwadar ile bir ticaret merkezi haline dönen bölgeye yaşanacak göç dalgasından, dolayısıyla az olan nüfuslarının azınlık konumuna düşmesinden endişe duymuştur. Pakistan tarafından yapılan barajların Belucistan tarımını olumsuz etkilemesi gibi etmenler de gerilimin artmasına neden olmuştur. Beluciler liman inşaatı ve işletmesinin kendilerine bırakılmasını istemiş, petrol ve doğalgaz'dan elde edilen gelirden daha fazla pay talep etmiştir.[517] Bu talepleri ve merkezi yönetimden ayrı bir yapıya sahip olma mücadeleleri çatışmaların yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bölgenin bağımsızlığı için mücadele veren Belucistan Cumhuriyet Ordusu ve Cundullah gibi örgütlerin varlığı ise Pakistan'ın toprak bütünlüğü için tehdit oluşturmuştur.

Bölgeyi ve kaynaklarını ulusal serveti olarak gören Beluçlar, Pakistan'ın bu kaynakları kullanmasının yanı sıra bölgede Çin'e de yer vererek sömürülmesine aracılık etmesinden dolayı öfke duymuştur. Pakistan ve Çin'in bölgeden elde etiği kazanımlara rağmen yerel halkın ekonomik sıkıntılarla boğuşması ve bölgenin Pakistan'ın en yoksul eyaleti olması ise bu öfkeyi arttırmıştır. Mücadelelerini bir dine indirgemeyip tüm dünya milletlerinden yardım bekleyen Beluçlar, Pakistan coğrafyasını daha da kırılgan bir hale getirmiştir. Bu durum ülke içerisinde bütünlük kurmaya çalışan Pakistan'ın hedeflediği güçlü devlet olma arzusuna zarar vermiştir.[518]

Belucistan'ın kırılgan aynı zamanda değerli coğrafyası izlenimini gerekli kılarken diğer aktörlerin bölgeye olan ilgisini arttırmıştır. Bölgenin yakından takibi Pakistan'ın kontrol sağlamasını zorlaştırmıştır. Pakistan'ın, sınır sorunu yaşadığı Afganistan, kendisine denizlere çıkma imkânı sağlayan bölgede ekonomik ve stratejik üstünlük kuracağı Büyük Afganistan projesi kapsamında Beluç

---

[514]Julie Lenarz, "Balochistan: Oppressed in All Their Lands, Dreaming of a Secular State of Their Own", **The Tower**, Ekim 2016, http://www.thetower.org/article/balochistan-oppressed-in-all-their-lands-dreaming-of-a-secular-state-of-their-own/ (Erişim: 03.11. 2019)

[515] Cihan Aktaş, "**Pakistan Dosyası**", Akabe Yayın, (1. Baskı), İstanbul, 1987, s.97

[516] Ertan, **a.g.e.**, s.60-61

[517] Çevik, **a.g.e.**, s.62

[518]Lenarz, **a.g.e.**,

topraklarında hak iddia etmiştir.[519] Bu durum iki ülke arasında ilişkilerin gerilmesine neden olurken, Pakistan, Afganistan'ı bölgedeki ayrılıkçı hareketleri desteklemekle suçlamıştır.[520] Pakistan, bölgede meydana gelen saldırılardan Hindistan'ı da sorumlu tutmuştur. Keşmir konusunda uzlaşı sağlayamadığı Hindistan'ı ülke içerisindeki istikrarı bozmakla itham etmiştir. Pakistan kendisi dışında en fazla Beluc nüfusuna sahip olan İran ile de problem yaşamıştır. Sistan-Belucistan bölgesinde faaliyet gösteren kendisini Sünni Müslümanların savunucusu olarak gören Cundullah örgütünün faaliyetleri, İran ile Pakistan arasında gerilim yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki, iki ülke yaşanan gerginlik üzerine sınırlarını 4 ay kapalı tutmuştur.[521] Beluc sınırı boyunca hareket alanı bulunan Cundullah ve onun uzantısı olan Ceyşu'l Adl'in Devrim muhafızlarına ve sivil halka yönelik saldırılarından sonra Pakistan'a kaçması İran tarafından eleştirilmiştir.[522] İran, Pakistan'ı sınır güvenliğini yeterince sağlayamadığı ve bu konuda zayıf olduğu gerekçesiyle sert bir şekilde uyarmıştır.[523] Pakistan'ın Sünni militanları desteklediği gerekçesiyle ağır bedel ödeyeceğini ifade etmiştir.[524]

Pakistan, Belucistan'dan kaynaklanan sorunlar neticesinde Afganistan, İran ve Hindistan ile gerilimler yaşamıştır. Eyalet içerisinde saldırıların artması, Pakistan'ın coğrafya üzerindeki hareket alanı daraltmaya başlamıştır. Pakistan, kendi toprakları içerisinde yaşanan gerilimi ortadan kaldırabilmek ve hareket alanını daha fazla genişletebilmek adına Çin ile işbirliği yoluna gitmiştir. CPEC koridoru ve Gwadar limanı gibi projelerle birlikte atılan adımlar kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Pakistan projenin sunmuş olduğu alt yapı ve enerji projeleri ile birlikte bölgenin ekonomik problemini aşmaya çalışmıştır.[525] Pakistan ekonomik hamleler ile birlikte terör saldırılarının da önüne geçmeyi amaçlamış terör ve uyuşturucu trafiğini ortadan kaldırabilmek adına İran ile bölge özelinde adımlar atmaya başlamıştır. İran ile sınır

---

[519]Ertan**, a.g.e.**, s.171
[520]Atilla Ömer, "**Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan-Pakistan İlişkileri**", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.137
[521]Keneş, **a.g.e.**, s.1540
[522]Umar Karım, "İran Pakistan İlişkilerinin Son Durumu", **IRAM**, Kasım 2017, s.7, https://iramcenter.org/d_hbanaliz/analiz_iran_pakistan_iliskilerinin_son_durumu.pdf (Erişim: 03.11. 2019)
[523] "İran'dan Pakistan'a Belucistan Suçlaması: Riyad ve Abu Dabi ile Hareket Ederek", **Time Türk**, 18 Şubat 2019,https://www.timeturk.com/iran-dan-pakistan-a-belucistan-suclamasi-riyad-ve-abu-dabi-ile-hareket-ederek/haber-1042498 (Erişim: 03.11. 2019)
[524] "27 Askerin Öldüğü Saldırının Ardından İran'dan Pakistan'a Tehdit: Bedel Ödenecek", **Euronews**, 16 Şubat 2019,https://tr.euronews.com/2019/02/16/27-askerin-oldugu-saldirinin-ardindan-iran-dan-pakistan-a-tehdit-bedel-odenecek (Erişim: 03.11. 2019)
[525] Yiğit, **a.g.e.**,

muhafızları ve istihbarat birimlerinin yer alacağı Acil Müdahale Gücü olarak görev yapacak bir askeri birim kurulması konusunda anlaşmıştır. Böylelikle iki ülke, ilişkilerinin üçüncü bir ülke tarafından etkilenme gücünü ortadan kaldırmak adına önemli bir adım atmıştır.[526]

Belucistan'ın İran, Afganistan, Pakistan ve Çin gibi ülkelerin politikalarına ev sahipliği yapması, ABD'nin bölgeye ağırlık vermesi için yeterli bir sebep olmuştur. ABD'de bu ülkeler üzerindeki etkinliği sağlamak adına Belucistan'da kontrolü gerekli görmüştür. Çin'in Belucistan üzerinden Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na ulaşarak nüfuz elde etmesi ABD'yi oldukça rahatsız etmiştir. Çin'e bu imkânı tanıyan Pakistan'ın, kendi politikalarına bağlılığını azaltmaya çalıştığının farkında olan ABD, hem Pakistan'ın Çin ile ilişkilerini zayıflatmak hem de Çin'in Belucistan üzerinden Gwadar ile kurmaya çalıştığı hareket alanını daraltmak adına politikalarını Belucistan üzerinden yürütmüştür.[527] ABD, politikalarının uygulanabilirliğini mümkün kılmak için Belucistan'daki ayrılıkçı gruplara destek sağlamış böylelikle Pakistan'a, Çin ile ilişkilerini geliştirmesi halinde ülke içinde yaşanacak kaosun mesajını vermiştir.[528]

Yaratılmaya çalışılan kaos, ABD'nin Belucistan üzerinden Pakistan'a vermiş olduğu ilk mesaj değildir. 2006 yılında ABD'deki Silahlı Kuvvetler dergisinde Belucistan İran, Pakistan ve Afganistan'dan ayrı bir devlet olarak gösterilmiştir. 2012 yılında ise Cumhuriyetçi kongre üyesi tarafından Belucistan için kendi geleceğini belirleme hakkını isteyen karar tasarısı senatoya sunulmuştur. Pakistan'dan gelen sert tepkiler üzerine ABD, sunulan karar tasarısının kişisel bir görüşü yansıttığını, ABD'nin duruşunu temsil etmediğini ifade ederek bir nevi üzerini kapatmıştır.[529] Çin ile İran'ın bölgede etkinliğini daraltarak Pakistan'a göre

---

[526] "İran ile Pakistan Sınırda Ortak Bir Güç Kuracak", **Sputnik**, 22 Nisan 2019, https://tr.sputniknews.com/savunma/201904221038839851-iran-ile-pakistan-sinirda-ortak-askeri-guc-kuracak/ (Erişim: 03.11. 2019)

[527] Barış Adıbelli, "Çin Pakistan Ekonomik Koridoru ve Belucistan", **Yörünge**, 1 Eylül 2018 http://www.yorungedergi.com/2018/09/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-belucistan/ (Erişim: 05.11. 2019)

[528]Göktürk Tüysüzoğlu, "Batı Asya'da Küresel Rekabetin Odaklandığı Topraklar: Belucistan", **Anadolu Ajansı**, 16 Mayıs 2019, http://beyazgazete.com/haber/2019/5/16/analiz-bati-asya-da-kuresel-rekabetin-odaklandigi-topraklar-aciklamasi-belucistan-5060536.html (Erişim: 05.11. 2019)

[529]"ABD'nin Belucistan Planına Pakistan'dan Tepki", **Dünya Bülteni**, 20 Şubat 2012 https://www.dunyabulteni.net/asya/abdnin-belucistan-planina-pakistandan-tepki-h198180.html (Erişim: 05.11. 2019)

daha istikrarlı ve güçlü bir müttefik alanı yaratmayı amaçlayan ve [530]İran, Pakistan ve Afganistan'daki Belucileri destekleyerek bağımsız bir Belucistan planını kenarda tutan ABD, bu alanın yaratılması için acele etmemiştir. Nitekim İran'ı yaptırımlarla kontrol altına almaya çalışan ABD, Pakistan'a Afganistan coğrafyasında ihtiyaç duymuştur. Belucistan kartını Afganistan için kullanmıştır. ABD, Imran Khan'ın ziyaretinden birkaç hafta önce Dışişleri Bakanlığı'ndan yaptığı açıklamada Belucistan Kurtuluş Örgütü'nü küresel terör listesine alındığını duyurmuştur.[531]

ABD'nin ayrılıkçı gruplara destek vermesi bölgenin kaderini etkileyebilecek bir durum ortaya koyarken, ABD'nin bölgedeki ayrılıkçı gruplara karşı mesafeli yaklaşması, Belucistan topraklarında sükûneti sağlamak adına yeterli olmayacaktır. Nitekim bölge halkı Çin'in OBOR projesi kapsamında hayata giren CPEC ile birlikte kendilerinin sömürüldüğünü düşünmektedir. Bunun yanı sıra kendilerini etnik kültürel ve sosyal açıdan farklı gördükleri Pakistan'a yönelik bağımsızlık taleplerini sürdürmektedir. Bütün bu olanlar bölgede Pakistan ve Çin'e karşı saldırıların devam edeceğini ve çatışma ortamının sona ermeyeceğini göstermektedir.[532] Kaldı ki ABD'nin bu ayrılıkçı gruplara destek vermemesi Suudi Arabistan ve Hindistan'ın destek vermediği, vermeyeceği anlamına da gelmemektedir. ABD bir yandan İran'ın etkinlik alanını daraltmak adına Sistan Belucistan'da saldırıları Suudi Arabistan aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışırken[533], diğer yandan da Pakistan'ın ekonomik sıkıntılarından yararlanan Çin'e karşı Suudi finansını kullanmıştır.[534] Böylece ABD, Suudi Arabistan ile bölgedeki etkinliğini devam ettirmiştir.

Sorun özelinde ABD'nin etkinliğini devam ettiren bir diğer ülke olan Hindistan, kuruluşundan bu yana anlaşamadığı Pakistan'ın Çin'in desteği ile bölgede daha güçlü bir devlet haline gelmesini kendisine tehdit olarak algılamıştır. Hindistan, güçlü bir Pakistan'ın gerek Keşmir'de gerek Afganistan'da elini zayıflatacağının

---

[530]Funda Hülagü, "ABD Güney Asya'da Karaya mı Oturdu?", **Gelenek**, Haziran 2009 https://gelenek.org/abd-guney-asyada-karaya-mi-oturdu/ (Erişim: 05.11. 2019)

[531]"ABD, Belucistan Kurtuluş Ordusunu Terör Örgütü İlan Etti", **TRT Haber**, 3 Temmuz 2019, https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-belucistan-kurtulus-ordusunu-teror-orgutu-ilan-etti-421574.html (Erişim: 06.11. 2019)

[532]Göktürk Tüysüzoğlu, **Kürt ve Beluci Ulusçuluklarının Benzeşen ve Ayrışan Yönleri**, Ortadoğu Yıllığı, 2013, s.422-423 (Erişim: 07.11. 2019)

[533]"Kasım Süleymani'den Pakistan'a Suudi Arabistan Uyarısı", **Time Türk**, 22 Şubat 2019, https://www.timeturk.com/kasim-suleymani-den-pakistan-a-suudi-arabistan-uyarisi/haber-1044973 (Erişim: 07.11. 2019)

[534]Behlül Çetinkaya, "Suudi Arabistan ve BAE'nin Pakistan İlgisi", **Anadolu Ajansı**, 5 Eylül 2019 https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-ve-baenin-pakistan-ilgisi/1573691 (Erişim: 07.11. 2019)

bilincindedir. Aynı Hindistan, Çin'in Belucistan topraklarından geçen CPEC projesi ve Gwadar limanıyla Malaka ve Hürmüz boğazını bypass ederek Hint Okyanusu'ndaki statüyü değiştireceğini görmüştür. Hindistan, İran ve Afganistan ile birlikte Gwadar Limanı'na karşı Çabahar limanını inşa ederek Güney Asya'daki dengenin Çin lehine işlemesini engelleyerek Çin'in etkinliğini kırmaya ve güçlü bir Pakistan'ın ortaya çıkmasına engel olmaya çalışmıştır.[535] Kuzey Güney Koridorunun ayağı olan Çabahar Limanı ile Hindistan, İran ve Azerbaycan üzerinden Rusya'ya bağlanmayı böylelikle Çin'in bölgedeki etkisine karşı koyabilme ve Afganistan yoluyla enerji zengini Orta Asya ülkelerine daha fazla erişim sağlayabilmeyi amaçlamıştır.[536] Bu durum aynı zamanda Afganistan'ın denize ulaşımını Pakistan üzerinden sağlamak zorunda kalmayarak Pakistan'dan bağımsız politikalar geliştirmesine imkan tanımıştır. Hindistan, Gwadar limanının Ortadoğu'daki stratejik değerini kırmak, Pakistan ve Çin'i devre dışı bırakarak oluşacak Çabahar merkezli ticaret koridoruna oldukça önem atfetmektedir.[537] Çabahar limanı her ne kadar Sistan-Belucistan sınırları içerisinde yer alsa da ABD, Hindistan ve Afganistan'a katkı sağladığından ve Çin ile rekabetinde Hindistan'a ihtiyaç duyduğundan dolayı tepki göstermemiştir.[538] Pakistan ile Çin'in Keşmir'de olduğu gibi Belucistan'da da birlikte hareket etmesi, Hindistan'ın bölgedeki istikrarsızlığa neden olmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu sebeple Hindistan'ın bu denge mücadelesindeki hamlesi Çabahar ile sınırlı kalmamıştır. Hindistan yaptığı açıklamalarda Pakistan'ın Belucistan'daki insan hakları ihlalleri nedeniyle hesap vermesi gerektiğini dile getirerek kamuoyunda Pakistan aleyhine algı yaratmaya çalışmıştır.[539]. 2016 yılında Belucistan ve İran arasındaki sınırda, Beluç isyancıları ile çalışan bir ajan olduğu düşüncesiyle Hintli

---

[535]"Güney Asya'da Kırılgan Dengeler", **Mücerret**, 20 Şubat 2019
http://www.mucerret.com/yazarlar/guney-asyada-kirilgan-dengeler/ (Erişim: 07.11. 2019)

[536]Mokhmad Akhiyadov, "Kuzey Güney Koridoru: Yeni Cephe'' **İNSAMER,** 14 Kasım 2018
https://www.orsam.org.tr/tr/cabahar-anlasmasi-iran-hindistan-afganistan-bahari/ (Erişim: 07.11. 2019)
Rusya, İran ve Hindistan'ın 2000 yılında üzerinde anlaştığı, daha sonra Belarus, Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Ermenistan ve Azerbaycan, Türkiye, Umman, Ukrayna, Bulgaristan'ın da katıldığı Kuzey-Güney Ulaşım Koridoru projesi; kara, deniz ve tren yolu güzergahlarından oluşan 7 bin 200 kilometrelik bir ağa sahip bulunuyor. Süveyş kanalına alternatif olarak gösterilen proje ile Hindistan'ı İran ve Azerbaycan üzerinden Rusya'ya oradan da Avrupa'ya bağlayacak projeyle Rusya, İran, Orta Asya ve Hindistan arasındaki ticari iş birliğinin artırılması hedefleniyor.
[537] Çağla Bayram, "Hindistan Deniz Stratejisinde İran Kozu", **ResearchGate,** Mart 2019, s.3
https://www.researchgate.net/publication/331470885_HINDISTAN_DENIZ_STRATEJISINDE_IRAN_KOZU
(Erişim: 07.11. 2019)
[538]Mehmet Koç, "Beluçistan'da Yeni Bir Terör Saldırısı", **Dünya Bülteni**, 7 Aralık 2018,
https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/belucistan-da-yeni-bir-teror-saldirisi-h434200.html (Erişim: 07.11. 2019)
[539]"Hindistan'dan Pakistan'a Keşmir Uyarısı", **Yeni Şafak**, 15 Ağustos 2016
https://www.yenisafak.com/dunya/hindistandan-pakistana-kesmir-uyarisi-2511576 (Erişim: 08.11. 2019)

bir vatandaşın tutuklanması[540], Pakistan tarafında saldırıların arkasında Hindistan'ın elinin olduğu şüphesini iyice kuvvetlendirmiştir.[541] Nitekim 12 Mayıs 2019 tarihinde Gwadar da bulunan bir otele gerçekleştirilen saldırıyı üstlenen Belucistan Kurtuluş Örgütü, hedeflerinin Çinli ve diğer yatırımcılar olduğunu belirterek[542] Hindistan ile benzer amaca hizmet ettiğini ortaya koymuştur. Hindistan ve Pakistan'ın Keşmir'de karşı karşıya geldiği dönemde[543] ise Belucistan'da yaşanan saldırılar Keşmir konusunda Pakistan'ın Hindistan karşısında zayıf noktası olarak görülmüştür.

Belucistan'da Hindistan ve Suudi Arabistan kozunu oynayan ABD, 2017 yılında Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan Belucistan raporunda her ne kadar Pakistan'ın toprak bütünlüğünü desteklediğini ve Belucistan'ın bağımsızlığına karşı olduğunu ifade etse de, rapor içerisinde insan hakları ihlallerinin yoğunluğuna değinerek Pakistan'ı köşeye sıkıştırmaya çalışmıştır. Aynı dönemde terör grupları ile bağlantılı olduğu yönündeki açıklamaları da Pakistan'ı zora sokmuştur.[544]ABD'nin yapmış olduğu açıklama 2016 yılında Hindistan Başbakanı Nerandra Modi'nin Belucistan'da insan hakları ihlallerinin varlığına yönelik oluşturmaya çalıştığı kamuoyu algısını destekler nitelik taşırken, yıllardır terör ile Pakistan'ı aynı çatı altında göstermeye çalışan Yeni Delhi'ye kaçırılmaz bir fırsat sunmuştur.[545] Çünkü Pakistan'ın terör gruplarına sağladığı destek yönünde oluşturulan kamuoyu Paris merkezli Mali Eylem Görev Gücü tarafından kara listeye alınması gibi bir durum

---

[540]"What Behind the Baloch Insurgency in Pakistan", **TRT World**, 18 Nisan 2019 https://www.trtworld.com/asia/what-s-behind-the-baloch-insurgency-in-pakistan-25982 (Erişim: 08.11. 2019)

[541]"Belucistan'da Pakistan Askerlerine Saldırı: 4 Ölü", **Akit**, 18 Şubat 2019 https://www.akittv.com.tr/dunya/2019/02/18/belucistanda-pakistan-askerlerine-saldiri-4-olu/ (Erişim: 08.11. 2019)

[542]"Pakistan'da Beş Yıldızı Otele Silahlı Saldırı: Bir Güvenlik Görevlisi Öldü, Üç Saldırgan Öldürüldü", **BBC News Türkçe**, 12 Mayıs 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48240564 (Erişim: 08.11. 2019) "Son Dakika: Pakistan'da Yolcu Otobüsüne Silahlı Sadırı", **Takvim**, 18 Nissan 2019, https://www.yenisafak.com/dunya/pakistanda-yolcu-otobusune-silahli-saldiri-14-olu-3467089 (Erişim: 08.11. 2019)

[543]"Keşmir'de Askeri Konvoya Saldırı: En Az 40 Hint Askeri Öldü", **BBC News Türkçe**, 14 Şubat 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47246886 (Erişim: 08.11. 2019) "Pakistan'dan Hindistan'a Uyarı Tüm Gücümüzle Karşılık Veririz", **TRT Haber**, 22 Şubat 2019, "Hindistan'dan Pakistan'a Hava Saldırısı", https://www.trthaber.com/haber/dunya/hindistandan-pakistana-hava-saldirisi-406407.html (Erişim: 08.11. 2019) **T24**, 26 Şubat 2019, "Pakistan Yakalanan Hintli Pilotun Görüntülerini Yayımladı", **Akşam**, 27 Şubat 2019 https://www.aksam.com.tr/aksam-tv/dunya/pakistan-yakalanan-hintli-pilotun-goruntulerini-yayimladi/35591 (Erişim: 09.11. 2019)

[544]"ABD'den Pakistan'a Askeri Tehdit", **Haber7,** 5 Ekim 2017 http://www.haber7.com/amerika/haber/2439740-abdden-pakistana-askeri-tehdit (Erişim: 09.11. 2019)

[545]Marzen, **a.g.e.**, s.23

ortaya çıkarmıştır.[546] Yani Pakistan, ABD ve Hindistan'ın zor durumda bırakması neticesinde IMF'den borç alamama ve terörle yaftalanma gibi durumla karşı karşıya kalmıştır.[547] Pakistan daha sonra IMF ile 6 milyar dolarlık kurtarma paketi konusunda anlaşma[548] sağlasa da dolaylı ve yahut doğrudan Belucistan üzerinden kararlı ve güçlü bir büyüme hedefinin engellenebileceğini görmüştür.

Pakistan'ın çözmesi gereken bir iç meseleyken birden fazla aktörün müdahil olduğu bu sorunun çözümü için söz konusu aktörlerin katılması zaruridir. Pakistan'ın, İran ve Afganistan ile kuracağı güçlü diyalog kanalları sorunun daha farklı bir boyuta evrilmesini önleyeceği gibi bölgenin müdahale alanı olarak varlık göstermesinin de önüne geçilecektir. ABD ile Afganistan'da, İran ve Hindistan'ın taleplerinin de dikkate alındığı bir uzlaşı sağlanılması, Belucistan sorununa katkı sağlayacaktır. Pakistan, sağlanacak bu uzlaşı dolayısıyla diğer ülkelerden algıladığı tehdit düzeyini aşağı çekecektir. Pakistan'ın bölgede etkinliği sağlaması, topraklarına gerçekleştirilecek müdahalelerin önüne geçerken, güçlü bir devlet olgusunun gereği olan egemenlik ihlali engellenmiş olacaktır. Her ne kadar ABD ile yakalanacak uyum Belucistan kaynaklı sorunu tamamen ortadan kaldırmasa da çatışmazlık Pakistan'a, Belucistan dışındaki meselelere daha fazla ağırlık verme fırsatı sunacaktır. Netice itibariyle Belucistan, yaşanan tek sorun olmadığından Pakistan'ın, siyasal bütünlüğünü sağlaması için gerekli adımları ivedilikle atması gerekmektedir.

6.PEŞTUNİSTAN SORUNU GÖLGESİNDE ABD-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ

Afganistan nüfusunun (35 milyon[549]) yaklaşık olarak yarısını Pathan adıyla da bilinen Peştunlar oluşturmaktadır. Peştunlar, genel olarak ülkenin doğu ve güney kısımlarında yaşamaktadır.[550] Peştunların konuştuğu dil olan Peştuca, Darice ile

---

[546]Claude Rakisits, "US Teror Desıgnatıon for Balochıstan Liberation Army will be Welcomed in Pakstan and China", **The Strategıst**, 10 Temmuz 2019
https://www.aspistrategist.org.au/us-terror-designation-for-balochistan-liberation-army-will-be-welcomed-in-pakistan-and-china/ (Erişim: 10.11. 2019)
[547]Oktay Üstün, "Mali Eylem Gücü'nün (FATF) Dokuz Özel Tavsiyesi", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 52, 2005, s.13
[548]"Pakistan IMF'yle Anlaştı", **CNN Turk**, 13 Mayıs 2019
https://www.cnnturk.com/ekonomi/pakistan-imfyle-anlasti (Erişim: 10.11. 2019)
[549]"Afghanistan", **Cıa World Factbook**
https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html (Erişim: 10.11. 2019)
[550]Abdullah Yegin, "Afganistan'ı Anlama Kılavuzu", **SETA**, 2015, s.39,
http://file.setav.org/Files/Pdf/20150706165936_afganistan_web.pdf (Erişim: 10.11. 2019)

birlikte ülkenin resmi dilidir. Peştunların tamamına yakını Sünni Müslüman'dır.[551] Ülkedeki askeri ve bürokratik sınıf ağırlıklı olarak bu kökende toplanmaktadır. Afganistan Devleti ilk kez Peştun asıllı Ahmet Şah Dürrani tarafından (1748) kurulmuştur.[552]

Harita: Peştunistan Haritası

1893 yılında Afganistan Devleti ile İngiliz Hint Devleti arasında imzalanan anlaşma Peştunları ikiye ayırmıştır. Peştunların önemli bir kısmı imzalanan Durand Anlaşması'yla birlikte Pakistan sınırları içerisinde kalmıştır.[553] Pakistan sınırları içerisinde yer alan Peştun nüfusu 37 milyon dolaylarındadır.[554] Peştunlar'ın büyük bir çoğunluğu 35 milyon nüfusa sahip Hayber Pahtunhva'da[555] yaşamaktadır. 12.5 milyonluk nüfusa sahip olan Belucistan eyaletinin ise yaklaşık %40'ı Peştunlardan oluşmaktadır.[556]

1947 yılında İngilizlerin Hindistan'dan çekileceğini açıklaması üzerine Afganistan, Durand Hattının yeniden gözden geçirilmesini ve bu hattın güneyinde

---

[551]"Afganistan Etnik Grup Haritası", **Mepa News**, 27 Mayıs 2019 https://www.mepanews.com/afganistan-etnik-grup-haritasi-21807h.htm (Erişim: 10.11. 2019)

[552]Şeyhanlıoğlu, a.**g.e.**, s.10

[553]Evrim Menekşe, "Başarısız Devlet Kavramı ve Sovyet İşgali Sonrası Afganistan Sorunu", **Academica**, 2017, s.15

[554]"Pakistan", **Cıa World Factbook**, https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html (Erişim: 11.11. 2019)

[555] "Pakistan'da Aşiretler Bölgesi Hayber Pahtunva'ya Bağlandı'' **Pusula Haber,** 24 Mayıs 2018, https://www.pusulahaber.com.tr/pakistanda-asiretler-bolgesi-hayber-pahtunhvaya-baglandi-868515h.htm (Erişim: 11.11. 2019)
Bölge 2010 yılına kadar Kuzeybatı Sınır Eyaleti olarak adlandırılmaktaydı. 2018 yılında Hayber Pahtunhva'ya bağlanan ve Afganistan sınırı boyunca uzanan yarı özerk bir bölge olan FATA'da Peştunlara ev sahipliği yapmaktaydı.

[556]Hemant Sıngh, "Balochistan Province of Pakistan: Facts on its Geography and Economy", **Jagran Josh**, 3 Eylül 2019, https://www.jagranjosh.com/general-knowledge/balochistan-province-1567507454-1 (Erişim: 11.11. 2019)

kalan Peştunların ağırlıkta yaşadığı Kuzey Batı Sınır Eyaleti'nin kendilerine verilmesini veya bağımsız olmasını talep etmiştir. Bu talep İngilizler tarafından kabul edilmemiş, 1947 yılında Pakistan bağımsızlığını ilan ederken, Kuzey Batı Sınır Eyaleti Hindistan ile Pakistan arasındaki referandumda seçimini Pakistan'dan yana kullanmıştır. Ancak Afganistan, Peştunların yoğunlukta olduğu bu bölgede iddiasını sürdürmüştür. Durand Hattını sınır olarak kabul etmeyen Afganistan, bu hattın güneyinde kalan Kuzey Batı Sınır Eyaletini kendi doğal sınırları içerisinde görmüştür. Özgür Peştunistan mitingleri düzenleyen Afganistan, Pakistan'ı işgalcilikle suçlamıştır. Peştunistan sorunu iki ülke arasında gerilim yaşanmasına neden olmuştur. Ancak 1978 yılında başlayan Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile Afgan coğrafyasında nüfuz elde eden Pakistan, Durand Hattı ve Peştunistan sorununun üzerini kapatma fırsatı yakalamıştır.[557] Sovyetlere karşı verilen mücadelede Pakistan potansiyel düşmandan güvenilir bir dostta dönüşmüştür. Hindistan ile yaşanan ihtilaf durumunda Pakistan savunma gücünü arttırma, Afgan topraklarını kullanma fırsatı yakalamıştır. Böylelikle Pakistan Peştun sorunu karşısında önemli bir adım atmıştır.[558]

Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi üzerine birçok Afgan mülteci Pakistan'a sığınmıştır. Sığınan mülteciler arasında Peştunlar da yer almıştır. Müslüman halkın daha iyi bir eğitim alması adına âlimler tarafından Hindistan'ın Deoband şehrinde kurulan medreselerle karşılaşan Peştunlar, Deoband medreseleri olarak da bilinen bu dini okulların İngilizler'e karşı vermiş olduğu mücadeleden oldukça etkilenmiştir. Pakistan'daki bu mültecilerden biri olan Molla Ömer Deobandi medreselerinde aldığı eğitim neticesinde Taliban'ı (Öğrenciler) kurmuştur.[559] Peştunlar, mücadelelerini Taliban çatısı altında devam ettirmiştir.[560] Taliban'ın oluşumunda ABD de yer almıştır. ABD, Pakistan'a sığınan ve yaklaşık olarak 3 milyon oldukları ifade edilen Afgan mültecilerin Sovyet işgaline direnebilmesi için yaşadıkları mülteci

---

[557] Fazıl Ahmet Burget, "**Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı**", Ortadoğu Analiz, 2013 Ağustos, Cilt 5 Sayı 56, s.61-66

[558] Mohammed Ayoob, "Pasthun Nationalism and the American with drawal from Afghanistan", **The Strategist**, 21 Ocak 2019, https://www.aspistrategist.org.au/pashtun-nationalism-and-the-american-withdrawal-from-afghanistan/ (Erişim: 11.11. 2019)

[559] Mücahit Kaçmaz, "Pakistan'da Bulunan Etnik Temelli Hareketler", **İlim ve Medeniyet**, 24 Ekim 2018 https://www.ilimvemedeniyet.com/pakistanda-bulunan-etnik-temelli-hareketler.html (Erişim: 11.11. 2019)

[560] Deniz Anbarlı Bozatay, İsmail Meriç, "Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı", **Akademik Ortadoğu**, s.153 http://www.akademikortadogu.com/belge/ortadogu14makale/deniz_anbarli_bozatay_ismail_meric.pdf (Erişim: 11.11. 2019)

kamplarında verdiği destekle medreseler açmıştır.[561] ABD'nin o dönem Peştunlara verdiği desteğin en önemli göstergelerinden biri de 1985 yılında bir grup Peştun'un Ronald Reagan ile Beyaz Saray'da görüşmesidir. Reagan, Peştunları kötülük imparatorluğu ile savaşan özgürlük savaşçıları olarak nitelendirmiştir.[562] ABD, Taliban'ı destekleyerek bölgede bir üs elde etmeyi böylece İran'ın ve Orta Asya enerjisinin kontrolünü sağlamayı hedeflemiştir.[563]

Sovyetlere karşı verilen mücadelenin ardından kurulan yönetimlerden memnun olmayan Peştunların ağırlıkta olduğu Taliban[564] Afganistan'ı kontrol eder hale gelmiştir. Peştunların Taliban çatısı altında ülke yönetimi için vermiş olduğu mücadele Pakistan'ın Peştun bölgesinden de destek görmeye başlamıştır.[565] Yönetimi ele geçiren Taliban, ülkede çok sert bir İslam rejimi kurmuş ve dikta yönetimi oluşturmuştur.[566] Devam eden süreçte Darüsselam'a yapılan bombalı saldırılardan sorumlu tutulan Bin Ladin ile Taliban arasındaki ilişkiler kuvvetlenirken, 1998 yılından itibaren ABD ile Taliban arasındaki ilişki gerilemeye başlamıştır.[567] Taliban lideri Molla Ömer; ABD'nin Keşmir, Çeçenistan, Endonezya, Irak, Filistin'e yönelik politikalarını eleştirmeye, ABD'nin sözünü dinlememeye başlamıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından ABD ile Taliban arasındaki gerginlik zirveye ulaşmıştır. ABD 11 Eylül saldırılarının planlayıcısı olarak gördüğü ve yargılanmak üzere teslim edilmesini istediği Usame Bin Ladin'in verilmemesi üzerine Afganistan'a müdahalede bulunmuş ve Taliban rejimine son vermiştir.[568]

Ancak gerçekleştirilen müdahale ile istenilen sonuç elde edilememiş, Afgan coğrafyası terörist gruplar tarafından güvenli bölge olarak kullanılmaya devam etmiştir. Özellikle Pakistan ile Afganistan sınırında yer alan FATA (Federal Aşiret

---

[561] Syed Minhaj ul Hassan, "Afganistan Savaşı'nın Pakistan Siyasetine Etkileri", **Bilim ve Sanat Vakfı**, Sayı 96, 2018, https://www.bisav.org.tr/Bulten/116/880/afganistan_savasi_nin_pakistan_siyasetine_etkileri__the_effects_of_afghan_war_on_politics_of_pakistan (Erişim: 11.11. 2019)

[562] Sajjad Hussain, "Pashtun Lives Matter", **Institute for Policy Studies**, 25 Temmuz 2018, https://ips-dc.org/pashtun-lives-matter/ (Erişim: 11.11. 2019)

[563] Şeyhanlıoğlu, **a.g.e.**, s.39

[564] "Asya'nın Kalbinde Kriz Odacıkları: Peştun Yahudileri", **TUİÇ**, 18 Mart 2013 http://www.tuicakademi.org/asyanin-kalbinde-yeni-kriz-odaciklari-pestun-yahudileri/ (Erişim: 11.11. 2019)

[565] "Afganistan'da Peştun Milliyetçiliği Türk Halklarını Endişelendiriyor", **AVİM**, 9 Şubat 2018 https://avim.org.tr/tr/Bulten/AFGANISTAN-DA-PESTUN-MILLIYETCILIGI-TURK-HALKLARINI-ENDISELENDIRIYOR (Erişim: 11.11. 2019)

[566] "Afganistan Ülke Raporu", **İGY**, Ankara, 2005, s.20

[567] Haya, **a.g.e.**, s.50

[568]Süleyman Gündüz, Ahmet Hakan, **Afganistan Taliban ve Ladin**, Birey Yayıncılık, 10 Ekim 2001, İstanbul, s.35

Bölgeleri) ve Kuzey Batı Sınır Eyaleti teröristlerce üs edinilmiştir. 11 Eylül saldırılarının ardından Pakistan'ın ABD'nin yanında yer almasıyla birlikte Kuzey Batı Sınır Eyaleti ve Belucistan'da hükümet aleyhtarı gösteriler düzenlemiştir. Peştun kabileleri, Pakistan'a karşı cihat ilanında bulunarak Pakistan'ın sancılı bir süreç yaşamasına neden olmuştur.[569] 2006 yılından itibaren yeniden toparlanan Taliban, Afgan sınırı boyunca direnişine devam etmiştir. Bölgede El Kaide ve Taliban'ın varlığından rahatsızlık duyan ABD, Pakistan üzerindeki baskılarını arttırmış, Pakistan'ın bölgede radikal gruplar ve medreselerle ilgili düzenlemelere gitmesini istemiştir. Ancak Pakistan'ın bölgeye müdahalesi yetersiz kalmış Kuzey Batı Sınır Eyaletinde artan terör etkinliği neticesinde bölgede bu seferde Pakistan Taliban'ı oluşum göstermiştir.[570]

Afganistan ve Pakistan sınırının oldukça zorlu arazi şartlarına sahip olması, Peştun kabilelerinin Pakistan tarafından kontrolünü zorlaştırırken bölge, Taliban ve El-Kaide için yaşam alanı olmuştur. ABD bu bölgeden Amerikan ve koalisyon güçlerine yönelik saldırılardan dolayı endişe duymuştur. Peştunların çoğunluğunu oluşturduğu FATA ile Afganistan'daki istikrarsızlık arasında bağlantı olduğunu düşünen ABD, Afganistan'da istikrarın sağlanması adına bölgeye müdahalede bulunmuştur. Peştunistan olarak nitelendirilen bölgeye yapılan müdahaleler, Pakistan'ın teröre ev sahipliği yaptığı yönünde bir algı yaratırken, Pakistan'a duyulan güveni azaltmıştır.

Pakistan'ın bölgede terörle mücadele noktasında yeterli iradeyi ortaya koyamadığı kabul edilebilir bir durumken, bölge coğrafyasının dağlık ve zor kontrol edilebilir olduğunu da göz ardı etmek, Pakistan'ın mücadelesine haksızlık etmek olacaktır. Nitekim Pakistan Taliban'ı[571] olarak nitelendirilen örgüt, Pakistan'ın FATA bölgesine müdahalelerini arttırması neticesinde ortaya çıkmıştır. 2014 yılında Pakistan devletini düşman olarak gören bu örgüte karşı girişilen mücadelede 488 Pakistan askeri hayatını kaybetmiştir. Ülke içersinde istikrarsızlığı amaçlayan örgüt orduya ve halka yönelik saldırılarını sürdürmüş ve birçok kayıp yaşanmasına neden

[569]Halil Toker, "Pakistan-Afganistan Üzerine Düşen Gölge Peştunistan", (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2002, s.241
[570]İsmail Akbaş, **Geçmişten Geleceğe Türkiye Pakistan İlişkileri**, Zeus Kitabevi, (1.Basım), Mart 2013, s.205
[571] Şeriat hukukunu öncülleyen aşiret kurallarını benimsemiş milliyetçi Peştun hareketi olarak görülen örgüt koalisyon kuvvetlerine yönelik saldırılar da gerçekleştirmiş ve ABD tarafından 2010 yılında terör örgütü kapsamına alınmıştır. "Tahrik'e Taliban Pakistan", **Mackenzie Instıtute**, 2016

olmuştur.[572] Pakistan Taliban'ı, Pakistan'ı, devlet otoritesinin zayıf olduğu FATA ve Hayber Pakhtunva bölgesinden uzaklaştırmaya[573] çalışmış ve hükümeti istikrarsızlaştırmak adına orduya ve politikacılara saldırmıştır.[574] Yani Pakistan'ın müdahaleleri bölgeden sert bir karşılık bulmuş, Pakistan büyük kayıplar yaşamıştır.

Pakistan'ın bölgeyi kontrol altında tutmak istemediği yönündeki eleştiriler ise gerçek dışıdır. Peştunistan'ın bağımsızlık kazanması veya Afganistan'a bağlanması gibi bir durumun ortaya çıkması Pakistan'ın, daha güçlü bir Afganistan ile karşılaşmasına ve Afganistan'a karşı izleyeceği politikaların daha zayıf kalmasına neden olacaktır. Çünkü azımsanamayacak bir coğrafyaya ve nüfusa sahip, politik yapıları aile ve klanlar üzerine kurulu dünyanın en büyük kabile grubu Peştunların[575] Büyük Peştunistan hayali bulunmaktadır. Afganistan'ın güney ve doğusu ile Pakistan'ın kuzeyinin yanı sıra Durani devletinin toprağı olarak görülen ve yüksek Peştun nüfusuna sahip Belucistan eyaleti de bu sınırlar içerisinde yer almaktadır.[576] Bu hayal Büyük Afganistan projesi olarak gösterilmektedir. Afganistan, büyük Peştunistan'ın varlık kazanmasıyla birlikte bölgeyi kendi sınırları içerisine katmayı[577] ve coğrafi dezavantajını ortadan kaldırarak okyanusa çıkış sağlamayı amaçlamaktadır. Kadı ki ABD 'de Afganistan'ın bu hayalinin gerçekleşmesi adına adımlarda bulunmuş Obama döneminde Afganistan'da Taliban vb. güçlerle işbirliği yaparak bölgedeki asıl hedeflerine ulaşmaya çalışmıştır.[578] Proje kapsamında Pakistan'dan alınıp Afganistan'a verilecek olan Peştunistan ile birlikte bölgede Afganistan lehine oluşacak yeni nüfus yapılanmasını hedeflemiştir. O dönem Afganistan'da Taliban ve El-Kaide'den bağımsız bir siyasi otoritenin kontrolü ele alamamış olması ABD yönetimini farklı arayışlara sürüklemiştir.

---

[572] "Pakistan Taliban'ı Tehdit Oluşturmaya Devam Ediyor", **Anadolu Ajansı**, 17 Mart 2016, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-talibani-tehdit-olusturmaya-devam-ediyor/538793 (Erişim: 12.11. 2019)

[573] "Country Reports on Terrorism 2017-Foreign Terrorist Organzations: Tahrik-e Taliban Pakistan", **Refworld**, 19 Eylül 2018, https://www.refworld.org/docid/5bcf1f2847.html (Erişim: 12.11. 2019)

[574] "Tahrık-e Talıban Pakıstan", **Unıted Natıons Securıty Councıl**, https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/tehrik-e-taliban-pakistan-%28ttp%29 (Erişim: 12.11. 2019)

[575]"Border Wall Controversy in Central Asia", **Natıpnal Geographc**, https://blog.education.nationalgeographic.org/2017/10/19/border-wall-controversy-in-central-asia/ (Erişim: 12.11. 2019)

[576]Conrad, Schetter, "The Durand Line the Afghan-Pakistani Border Region between Pashtunistan, Tribalistan and Talibanistan", **Bicc**, Şubat 2-13

[577] Ertan, **a.g.e.**, s.26

[578] Mehmet Seyfettin Erol, "ABD'nin Yeni Oyunu Büyük Afganistan Projesi'', **Turkishnews,** 2012

Taliban'la mücadele etmek yerine işbirliğini esas alan Büyük Afganistan Projesi bağlamında Pakistan'ın üçe ayrılarak ABD denetiminde bir Beluç devletinin kurulması, Afganistan'a tarihsel hedefi olan Peştunistan topraklarının verilmesi tartışılmıştır.[579] Hint Okyanusu'na ve Hürmüz Boğazı'na yakınlığı ile coğrafyasına avantaj sağladığı bölgenin Afganistan'ın kontrolüne girmesi Pakistan tarafında telafisi olmayan bir kayıp yaratacaktır. Siyasi bütünlüğü sarsıntıya uğrayacak Pakistan, çözülme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.[580] Bölgedeki güç savaşında önemli bir kayıp yaşayacak olan Pakistan, aynı zamanda Hindistan karşısından önemli bir yara almış olacaktır. Yaşanan kayıplar bununla sınırlı kalmayacak, Peştunistan'daki başarısızlık, başta Belucistan olmak üzere diğer bölgelere de yansıyacaktır.

Pakistan, çözülmenin önüne geçebilmek adına Peştunların yoğun yaşadığı ve aşiretlerin kendi kanunu (FCR) ile yönetilen FATA'yı Hayber Pahthunva eyaletine bağlamıştır.[581] Bu hamle ile Pakistan, FATA'nın, eyaletin bir parçası olarak yasalara tabi olmasını, bölgenin daha fazla bütçe ile kalkınmasını, bölgedeki Peştunların ayrılma yönündeki taleplerinin törpülenmesini, terörle mücadelede önemli bir adım atmayı amaçlamıştır.[582] Pakistan bölgeye yönelik operasyon sayısındaki artışla bölgeden yükselen Peştunistan için bağımsızlık talebinin paralellik gösterdiğini fark etmiş ve bölgeyle bir bütünlük sağlanması adına daha fazla eğilim göstermiştir. Bernard Lewis'in etnisite ve mezhep ayrılıklarını temel alan İslam dünyasını bölme projesi içerisinde Belucistan gibi Peştunistan'ın da kendisine yer bulması Pakistan'ın hafızasında soru işareti olarak yer edinirken[583], Pakistan, tıpkı Belucistan coğrafyası gibi Peştunistan bölgesinin de kendisine karşı kullanılacağının endişesini yaşamaktadır. ABD'nin, Afganistan'daki barış sürecine olumlu katkı yapması ve Pakistan'ın Çin ile arasındaki münasebete binaen Peştunistan kartını devreye

---

[579] Ertan, **a.g.e.**, s.183
[580] Mermer, **a.g.e.**, s.77
[581] "Pakistan'ın Aşiretler Bölgesi Tarihte İlk Kez Eyalet Meclis Seçimine Gidiyor", **Time Türk**, 19 Temmuz 2019, https://www.timeturk.com/pakistan-in-asiretler-bolgesi-tarihte-ilk-kez-eyalet-meclisi-secimine-gidiyor/haber-1138535 (Erişim: 12.11. 2019)
[582] Fatih Kılıç, "FATA'nın KP Eyaletine Bağlanması Bölgede Uzun Süredir Devam Eden Terör ve Yoksulluk Problemlerine Çözüm Getirecek mi?'', **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı 72, Mart Nisan 2019, s.16
[583]"ABD Bunu Uyguluyor Bernard Lewis'in Türkiye ve Ortadoğuyu Parçalama Planı", **Akit**, 20 Mayıs 2018 https://www.yeniakit.com.tr/haber/abd-bunu-uyguluyor-bernard-lewisin-turkiye-ve-ortadoguyu-parcalama-plani-467980.html (Erişim: 12.11. 2019)

sokması, Pakistan'ın haklılığını ve bölgeye eğiliminin doğruluğunu ortaya koymuştur.

Son yıllarda ABD'nin, Peştunistan meselesini Peştun Muhafaza Hareketi üzerinden yürütmeye çalıştığı yönünde yazılar kaleme alınmıştır. Hareketin, Pakistan ordusunun Taliban ile ilişkisini ve eylemlerini eleştirmesinin bu bağlamda okunması gerektiği ifade edilmiştir.[584] Bu görüşü doğrular nitelikteki açıklama ise Pakistan Başbakanı İmran Khan'dan gelmiştir. Yaptığı açıklamada Peştun Muhafaza Hareketi'nin karşılaştıkları zorluklar nedeniyle şikâyette bulunmalarında haklı olduklarını ancak bunun Pakistan için iyi bir durum yaratmadığını belirtmiştir. Khan Pakistan ordusunun aşiret bölgesinde meydana gelen olaylar için suçlanmaması, suçlunun ABD'nin talimatlarıyla Pakistan ordusunu aşiret bölgelerine gönderenlerin olması gerektiğini ifade ederek, ABD destekli PMH'yi bölgenin huzursuzluğunda hedef göstermiştir.[585]

PMH'nin Pakistan'a karşı ABD medyası tarafından güçlendirildiği, söylemleriyle bölge halkının Pakistan karşısındaki tavrını korumaya ve kuvvetlendirmeye çalıştığı belirtilmektedir. Bölge üzerinde Pakistan'a karşı korunacak bu tavrın bütünlüğün önünde engel olması ve Pakistan'ın izleyeceği politikalarda caydırıcı bir etki yaratması beklenmektedir.[586] Her geçen gün gösteri alanlarındaki katılım sayısını arttırarak güç kazanmaya başlayan hareketin, Hint ve Afgan istihbaratlarının desteğiyle büyümesi kaçınılmaz görülmekte, caydırıcılığın kuvvetinin artacağı düşünülmektedir.[587] Pakistan'ın, az gelişmişlik, ihmal ve ayrımcılık söylemleri üzerine kurulan ve şiddet içermeyen PMH'yi yıkmaya yönelik hareketi, tüm Peştunlara yönelik algılanacağından, Pakistan'ın bu dengeyi iyi bir şekilde sağlaması gerekmektedir.[588] Nitekim ABD ile ilişkilerin tam olarak rayına

---

[584] Ömer Aslan, "Afganistan'da Barış Ne Kadar Yakın", **Anadolu Ajansı**, 18 Nisan 2018, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afganistan-da-baris-ne-kadar-yakin/1121581 (Erişim: 12.11. 2019)
[585] "Pakistan Başbakanı İmran Peştunların Şikâyetlerine Hak Verdi", **Dünya Bülteni**, 25 Nisan 2019 https://www.dunyabulteni.net/asya/pakistan-basbakani-imran-pestun-larin-sikayetlerine-hak-verdi-h441443.html (Erişim: 12.11. 2019)
[586] Haris Zargar, "Why Pakistan is Taking Pashtun Activism Seriously", **New Frame**, 21 Haziran 2019, https://www.newframe.com/why-pakistan-is-taking-pashtun-activism-seriously/ (Erişim: 12.11. 2019)
[587]"Pasthun Movement Leader: Pakistan Army is Afraid of Our Popularity", **DW**, 5 Haziran 2019 https://www.dw.com/en/pashtun-movement-leader-pakistani-army-is-afraid-of-our-popularity/a-49069682 (Erişim: 12.11. 2019)
[588]Krıtı M. Shah, "The Baloch and Pashtun Natıonalist Movements in Pakistan: Colognial Legacy and the Failure of State Policy", **ORF,** 30 Temmuz 2019

oturmadığı, hâlihazırda Hindistan, Afganistan ve İran ile sorunlarını çözüme kavuşturamadığı coğrafyada buna mecburdur. Aksi bir durumun varlığı Pakistan'ın bölgedeki hareket alanını daha da daraltacaktır. Pakistan'ın dikkat etmesi gereken bir diğer husus ise içerisindeki kırılgan etnik yapıdır. Pakistan'ın içerisinde bulunan Sindli, Beluç, Peştun, Pencaplı gibi etnik grupların güç mücadelesi ve rekabet ortamından sıyrılarak birbirlerine sağlayacağı destek, Pakistan coğrafyasını daha da karmaşık bir hale sokacaktır.[589]

https://www.orfonline.org/research/the-baloch-and-pashtun-nationalist-movements-in-pakistan-colonial-legacy-and-the-failure-of-state-policy-53691/ (Erişim: 12.11. 2019)

[589]Abubakar Siddique, "Will More Representation Solve Pakistan's Pasthuns Problems", **Gandhara**, Mayıs 2019, https://gandhara.rferl.org/a/pakistan-will-more-representation-solve-pashtun-problem-/29940444.html (Erişim: 12.11. 2019)

SONUÇ

ABD ile Pakistan arasındaki ilişkiler küresel ve bölgesel manada etkilerini sürdürmeyi hedefleyen iki aktörün bir araya gelme gayreti etrafında şekillenmiştir. Nitekim algılanan tehditler karşısında alternatif bir uyum arayışına girmeleri bu durumu kanıtlar niteliktedir. Esasen karşılıklı işbirliği anlaşmalarının temelinde bu arayış yatmaktadır. Öyle ki başlangıçta Hindistan ve Sovyet Rusya gibi aktörlerden duyulan rahatsızlık dönemin itici gücü olurken, Pakistan ile ABD arasında güçlü bir işbirliği alanı yaratmıştır. ABD ile Pakistan Soğuk Savaş Döneminde aralarındaki ilişkiyi Afganistan üzerinden taçlandırırken, politikalarını devlet dışı bir aktör aracılığıyla sürdürerek hataya kapılmıştır. Çünkü yeterli gücü sahaya yansıtamayan aktörler, gerekli desteği temin ederken kendi iradelerini yok eden bir güvence sunmamıştır. Bu tanımlamaya uygun örgüt Taliban'dır. Ancak iki ülke arasında ortaya çıkan iletişim eksikliğini salt Taliban üzerinden okumak yanlış olacaktır. Nitekim Sovyetlerin dağılmasının ardından ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilere ABD nazarında Pakistan'a olan ilginin azalması, ABD ile Hindistan arasındaki ilişkileri kuvvetlendirecek adımların varlığı, Pakistan'ın nükleer kapasiteye sahip olma gayreti gibi etmenler de etkili olmuştur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından iki ülke ilişkilerine ivme kazandıran hadise 11 Eylül 2001 tarihli terör saldırılarıdır. Küresel bir etkiye sahip olan 11 Eylül saldırılarının Pakistan'ı yeniden Amerikan dış politikasının odağına çekmesi, birlikteliğe yönelik çağrıların Pakistan cephesinden kabul görmesi, Pakistan'ın Afganistan'a gerçekleştirilecek operasyonda ABD'nin yanında yer alması ivmenin varlığını destekler niteliktedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin güçlendiği bu dönemde siyasi yalnızlıktan kurtulmayı amaçlayan Pakistan'a, gerçekleştirilen operasyonun bir lütuf gibi sunulması yanlıştır. Operasyon, Pakistan'a kazanım sağlasa da kurucu unsuru İslam olan Pakistan'ın, kuruluşunda yer aldığı Taliban'ı karşısına alması göz ardı edilmiştir. Ayrıca Pakistan'ın ABD ile birlikte hareket kararı alması Müslüman toplumlarının tepkisiyle karşılaşmasına neden olurken, ülke sınırları içerisinde yeni terör gruplarının oluşumuna da zemin hazırlamıştır. Pakistan'ın yapmış olduğu hata, karşılaşacabileceklerinin farkında olsa da ABD ile ortak paydada buluşmanın getireceği kazanımlara odaklanıp yeterli önlem almaması olmuştur. Saldırıların

ardından müdahale edeceği coğrafyayı Afganistan olarak belirleyen ABD, Hindistan yerine Pakistan'a ağırlık vermiştir. Netice itibariyle Sovyetleri o coğrafyada bataklığa sürüklerken destek sağladığı Pakistan ile işbirliğine gitmesi doğru bir tercih olarak değerlendirilebilir. Çünkü Pakistan ile sağlanan işbirliği ISI bünyesinden Taliban yanlısı isimlerin uzaklaştırılmasını sağlarken ABD için Pakistan'dan gelecek tehdit algılamalarını asgari düzeye indirmiştir. Fakat müdahalenin ardından istenilen sonuç elde edilememiştir. ABD, yaşanan durum karşısında Pakistan'ı terörle mücadelede yeterli desteği sağlamamakla suçlamıştır. Bu süreçte ABD'nin istenilen başarının elde edilememesinde Pakistan'ı tek başına hedef tahtasına oturtması yanlış bir değerlendirmedir. Çünkü bu yaklaşım ABD'nin Afgan coğrafyasında tam anlamıyla etkinlik sağlayamamasının ardındaki gerçeği, yani bölge halkının desteği ve zorlu coğrafya yapısını göz ardı etmesi demektir. ABD'nin terör konusunda Pakistan'a yönelik olumsuz tavrını devam ettirmesi, Pakistan topraklarında operasyonların sayısının artmasına neden olurken iki ülke arasındaki gerilimi daha da yukarı taşımıştır.

Pakistan, zorlu coğrafya yapsını ve terör örgütlerine sağlanan halk desteğini beklentileri karşılayamadığı yönündeki eleştirilerin üzerini örtmede kullanmıştır. Afganistan'daki otorite boşluğunu lehine çevirmeyi ve netice itibariyle gerekli desteği sürekli hale getirmeyi amaçlamıştır. Bu durumu ABD'ye karşı oynayabileceği değerli bir hamle olarak görmüştür. Ancak ABD'nin tepkisi ve ortaya çıkan durum karşısında bölgedeki konumu güçsüzleştirmiştir. Pakistan'ın tavrının netlik kazanamaması, kazanç ve kayıp arasındaki dengeyi iyi bir biçimde hesaplayamaması ülke içerisinde çatlak seslerin yükselmesini de beraberinde getirmiştir. Pakistan, süreci başarılı bir şekilde yürütemeyerek 11 Eylül saldırılarının ardından kamuoyunda oluşan olumlu havayı dağıtmıştır. İlişkideki diğer taraf ABD'nin müttefik olarak nitelendirdiği ülkenin topraklarında izinsiz bir biçimde hareket etmesi ise ilişkilerin seyrini korumaya yönelik açıklamaların havada kalmasına neden olmuştur. Pakistan topraklarında yaşanan ihlaller, ABD'nin Pakistan merkezli politikalarından vazgeçtiği yönünde bir algıya zemin hazırlamıştır. Pakistan tarafında ABD'ye duyulan güven sorgulanmaya başlamıştır. Bu süreçte ABD'nin Afganistan'da istikrarın sağlanması adına Pakistan'ı da içine alan bir strateji ortaya koyması doğru bir adım olsa da izlenen yolun sınır ihlallerini

doğurması, uzun vadede büyük bir hata olarak değerlendirilmiştir. Çünkü ABD bölgede etkinliğini tam anlamıyla sağlayamamıştır. Afgan coğrafyasındaki beklentiler Pakistan'ı yok sayıp Hindistan üzerinden çözüme kavuşturulabilecek bir problem değildir. Pakistan'ın Afganistan üzerindeki varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Afgan coğrafyasına geçiş en doğru biçimde Pakistan coğrafyası üzerinden sağlanacakken Pakistan olmadan Afgan siyasetinde istikrarı yakalamak adına atılacak adımlar amaca hizmet etmeyebilir.

Bu süreçte Pakistan, ABD tarafından geri planda tutulmuş öncelik Hindistan'a verilmiştir. Zira ABD, küresel rekabet içerisinde olduğu Çin'i bölgede dengeleyecek gücün Hindistan olduğunu düşünmüştür. Bölgede güçlü bir Hindistan yaratarak Çin'e karşı önlem alma yoluna gitmiştir. ABD'nin ortaya koyduğu tavır Pakistan'ı kendisinden uzaklaştırmıştır. ABD, Çin'e karşı izleyeceği stratejide Pakistan ile hareket etmeyi hem Çin-Pakistan arasındaki güçlü bağ nedeniyle hem de siyasal bütünlüğü konusunda başarı sağlayamamış bir ülke ile yürütülecek politikaların uygulanabilirliğinden endişe duyduğundan doğru bir adım olarak görmemiştir. Hindistan'ın Pakistan'a göre ekonomik ve askeri alanda daha başarılı bir profil çizmesi de bu durumda etkili olmuştur.

Ortaya çıkan bu gerekçeler bütünü ABD'nin izleyeceği politikalar konusunda kendince haklı nedenlere sahip olduğunu gösterse de olayları Pakistan cephesinden de değerlendirmek gerekir. Nitekim Pakistan, ABD'nin kendisine rakip olarak gördüğü Çin ile ilişkilerini son birkaç yılda dizayn etmemiştir. Pakistan ile Çin arasındaki ilişkiler köklü bir geçmişe ve ortak sorunlara ve çıkarlara sahiptir. Bu sebeple Pakistan'ın Çin ile olan ilişkisini bir anda koparması beklenilmemelidir. Pakistan, bu aşamada Hindistan'a karşı kaybettiği ABD desteğinin yanında Çin'den sağladığı desteği kaybetmeyi göze alamamakta ve bölgedeki dengenin kontrolünü Hindistan'a bırakmayı arzulamamaktadır. ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerde belirleyici olarak öne çıkan bir diğer ülke İran'dır. Pakistan'ın içerisinde barındırdığı Şii nüfusu ve ortak sınır paylaşımı bu ülkeyle dengeli bir ilişki kurmasına neden olurken İran, Rusya ve Çin ile ararlarındaki diyaloğu güçlendirecek bir kanal yaratmıştır. Uyguladığı yaptırımlarla İran'ın etkinlik alanını daraltmayı hedefleyen ABD'nin aksine, Pakistan'ın İran ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik adımları,

duyulan rahatsızlığı arttırmaktadır. ABD'nin izlediği politika da Pakistan nazarında yanıltıcıdır. Zira ABD'nin nükleer anlaşma ile İran'ın uluslararası yalnızlığının ortadan kaldırılmasına imkân tanıyıp ardından Pakistan'ın İran ile ilişkilerini geliştirmesine yönelik eleştirileri tek taraflı bir olarak algılanmamaktadır. ABD'nin nükleer anlaşmaya yönelik tavrını kısa süre içerisinde değiştirmesinin Pakistan dış politikasında hemen karşılık bulması ise politik gerçekçiliğe aykırıdır.

Belucistan, Peştunistan, Keşmir, ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerde sorun yaratan ve yaratması muhtemel diğer problem alanlarıdır. Bu alanlar iki ülke ilişkilerinde önemli bir yer edinmekte ve geleceğe yönelik tehditleri de içerisinde barındırmaktadır. Pakistan, Hindistan ve Çin arasında paylaşılan Keşmir'de, Pakistan lehine bir durumun varlığı Çin'in bölgeyle ilintili olan OBOR projesinin önemli bir ayağı olan CPEC projesine daha güvenilir bir alan yaratabilir ve bu durum, ABD'nin sorunun çözümüne ağırlık vermesini engelleyebilir. ABD, bölgede Çin'in varlığını güçlendirecek bu projelerin Hindistan hamlesini zayıflatacağının, dolayısıyla Amerikan etkinliğine zarar vereceğinin de bilincindedir. Bu sebeplerden ötürü ABD cephesinde sorunun çözümüne yönelik adımlar çatışmazlığın önüne geçilmesine yönelik söylemlerden öteye geçmeyebilir. Pakistan tarafından bu durum, ABD-Hindistan ilişkilerinin bir emaresi olarak okunacağından, ABD'ye karşı oluşan güven boşluğu derinleşerek Keşmir sorunun ABD ile Pakistan arasında sorun yaratması muhtemeldir.

Belucistan ve Peştunistan sorunları da etkilerini ilişkilerde hissettirme ve geleceğe taşıyarak devam ettirme açısından Keşmir sorunuyla benzerlik taşımaktadır. Nitekim Belucistan coğrafyasındaki kırılgan yapı, ABD'nin İran ile Pakistan arasındaki ilişkileri kontrolüne ve Çin'in Gwadar Limanı projesine müdahale imkânı tanımaktadır. ABD tehdit algıladığı İran ve Çin gibi ülkelere karşı kullanabileceği bu imkânı gerek Pakistan üzerinden gerek Pakistan ile bu ülkeler arasında huzursuzluk yaratmak amacıyla kullanmak isteyecektir. Peştunistan sorununda ise ABD'nin Afganistan'daki istikrarı sağlamak adına Pakistan üzerinde baskı yaratmaya devam etmesi ve Pakistan'ın ikili ilişkilerinden duyduğu rahatsızlık karşısında sorunu öne sürmesi muhtemeldir.

ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilerde gerilimin azalması adına ilk olarak diyalog kanallarının açık tutulması gerekmektedir. İki ülke arasında yürütülecek görüşmeler neticesinde gerilim azaltılarak daha doğru adımlar atılacaktır. İkinci olarak, Afganistan meselesinde ortak bir tavrın sergilenmesi gerekmektedir. Afganistan, bölgede istikrar adına kapı aralayacağı gibi ABD ile Pakistan arasındaki en önemli meselelerinden birinin çözümüne imkân tanıyabilir. ABD'nin Pakistan aracılığıyla Afganistan'daki misyonunu sona erdirmesi, bölgesel meselelerde Pakistan'a duyulan güvensizliği ortadan kaldırabilir. Güvensizliğin ortadan kalkması ile birlikte Pakistan'ın ihtiyaç duyduğu yatırım ve gerekli ekonomik desteğin önü açılabilir. Pakistan ABD'nin desteğini hissetmesi neticesinde Hindistan karşısında motivasyonunu arttırabilir. Pakistan'ın Afganistan meselesinde doğru adımlar atması, Çin ile ABD arasında artan gerilimin azalması adına rol üstlenmesini de kolaylaştırabilir. Öyle ki iki ülke arasında gerilimin azalması, ABD ile arasındaki tansiyonun düşmesine katkı sağlayabilir. Gerilimin azalmasına Pakistan'ın ihtiyacı vardır. Aksi bir durumda ülke içerisinde şiddetini arttıran ayrılıkçı hareketlere maruz kalarak, siyasi bütünlüğünü yitirme durumu ile karşı karşıya kalabilir.

Üçüncü olarak, ekonomik gerçekliklerden bahsetmek mümkündür. Pakistan'ın ABD ile ilişkilerinde göz önünde bulundurması gereken hususlardan birisi de budur. Pakistan ekonomik darboğazdan kurtulabilmek adına ABD'den sağlanacak ekonomik desteğe ihtiyaç duymaktadır. Dördüncü husus, Pakistan'ın radikal gruplarla arasına mesafe koymasıdır. Aksi halde Pakistan uluslararası kamuoyunda imajını güçlendiremeyeceği gibi gerekli desteği de sağlayamayacaktır. Pakistan, küresel bir tehdit unsuru haline gelen örgütlerin, coğrafyasında filizlenmesine imkân tanıdıkça ülkesine yabancı yatırımcıları çekemeyeceği gibi, arzuladığı ekonomik istikrarı da sağlayamayacaktır. Böylelikle bozuk ekonominin yaratacağı olumsuz durum ülke içerisindeki tepkilerin artmasına neden olacak, Pakistan'ın Hindistan karşısında güçlü bir dış politika kurmasının yanı sıra, içte bütünlük sağlamasını da zora sokacaktır. Kötü bir ekonomi, devletin bulunduğu coğrafyada otoritesini ve devamında varlığını sürdürmesini imkânsız hale getirecektir. Beşinci husus, ABD'nin Pakistan coğrafyasında bulunan ayrılıkçı hareketlerin yanında yer almaktan ziyade karşısında durması gerektiğidir. ABD'nin ayrılıkçı gruplara sağlayacağı destek, ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilere zarar

vereceği gibi, ayrılıkçı grupların Pakistan'da etkinlik kurması ve nükleer silahların ele geçirilmesi gibi bir durum yaratabilir. Altıncı husus, ABD'nin Pakistan coğrafyasındaki siyasal bütünlüğün sağlanması adına gerekli desteği sağlamasıdır. ABD, Pakistan ile aralarındaki ilişkilerin yeniden kuvvetlenmesi adına Keşmir, Belucistan ve Peştunistan sorunlarındaki yaklaşımlarını değiştirmeli ve daha fazla inisiyatif almalıdır.

Yedinci husus, uygulanan yaptırımlardır. ABD'nin Pakistan'a uygulamış olduğu yaptırımlar da ilişkilerde kritik bir rol oynamaktadır. ABD Pakistan'a uygulamış olduğu yaptırımlarla Pakistan'ın ekonomik ve güvenlik anlamında daha da zor bir süreç geçirmesine ve bunun neticesinde Çin'e daha fazla yakınlaşmasına neden olmaktadır. Pakistan, Çin'den sağlamış olduğu destekle birlikte Çin'e imtiyazlar tanırken, ABD, Çin ile bağlarını zayıflatmaya çalıştığı Pakistan'ı Çin'e daha fazla itmektedir. Ayrıca Pakistan'ın yaşamış olduğu zorluklar neticesinde, İran gibi hasım olarak belirlediği devletlerle karşılıklı işbirliğinin oluşumu adına zemin yaratacaktır. ABD, şayet izlediği politikayı Pakistan'ı köşeye sıkıştırmak üzerinde bina edecekse pek başarılı olması muhtemel değildir. Pakistan coğrafyasında yaşanan zorluklar neticesinde ABD'ye karşı duyulan öfke ile radikal grupların sayısında artış yaşanacak, bu da iki ülke arasındaki ilişkilerde gerilimin yukarılara tırmanmasına neden olacaktır. ABD ile Pakistan arasında ilişkilerin doğru bir biçimde ilerlemesi, iki ülke açısından da zaruridir. Aksi durumda ABD, coğrafi değeri oldukça yüksek olan Pakistan'ın kaybını yaşarken, Pakistan ise uluslararası arenada güçlü bir müttefik kazanmak yerine güçlü bir düşman edinmiş olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

AHMAD, Ishtiag, **Afganistan'dan Keşmir'e: ABD Liderliğindeki Terörizme Karşı Savaş ve Hindistan Pakistan Çatışması**, Gündoğan Yayınları, (1.Baskı), 2013.

AKBAŞ, İsmail, **Geçmişten Geleceğe Türkiye Pakistan İlişkileri**, Zeus Kitabevi, (1.Baskı), Mart 2013.

AKTAŞ, Cihan, **Pakistan Dosyası**, Akabe Yayın, (1. Baskı), İstanbul, 1987.

ALTUĞ, Yılmaz, **Başlangıçtan Günümüze Keşmir Meselesi**, İrfan Yayıncılık, (1.Baskı), 2002.

AMANOV, Şatlık, **ABD'nin Orta Asya Politikaları**, Gökkube, (1.Baskı), İstanbul, 2007.

ARAS, Bülent-BACIK, Gökhan, **Ne Olduğu Belirsiz Emperyalizm**, Etkileşim Yayınları, (1.Baskı) 2007.

ARI, Tayyar, **Global Politika ve Güney Asya: Keşmir Sorunu Nükleer Yarış**, Alfa Basım Yayım, (2.Baskı), 2000.

ARI, Tayyar, **Irak İran ABD ve Petrol**, Alfa Yayınları, (2.Baskı), 2007.

ARIBAŞ, Kenan, "**Küresel Çağda Siyasi Coğrafya**", Çizgi Kitabevi Yayınları, (1.Baskı), Şubat 2007.

ASKAR, Ahmed**,** "55 Yıldır Kanayan Yara Keşmir", **Keşmir Dosyası**, **(**Haz. Halil Toker) Tatav Yayınları, İstanbul, 2003.

ATAÖV, Türkkaya, **11 Eylül Terörle Savaş mı Bahane mi**, Alkım Yayınevi, (1 Baskı),2004.

ATAÖV, Türkkaya, "**Keşmir Hindistan ve Komşuları: Öykü Terör Barış**", Türk Tarih Kurumu, (1.Baskı), 2014.

BURTON, Steim, **Hindistan Tarihi**, İnkılap Kitabevi, (1.Baskı), 2015.

BRZEZINSKI, Zbıgnıew, M.-GATES, Robert, **İran'ın Zamanı Geldi**, Profil Yayıncılık, (1.Baskı), 2006.

CHOMSKY, Naom-ALİ, Tarık, **11 Eylül'den Afganistan'a ABD İmparatorluğu**, Ütopya Yayınları, (1.Baskı), 2004.

CHOMSKY, Naom, **11 Eylül Sonrası Dünya Nereye Gidiyor**, Aram Yayınları, (Çev. Taylan Doğan), (1.Baskı), İstanbul, 2002.

ÇAKMAK, Haydar, **ABD'nin Askeri Müdahaleleri 1801'den Günümüze**, Kaynak Yayınları, (1.Baskı) İstanbul, 2013.

DEMİREL, Emin, **El Kaide Ladin Paylaşılamayan Ülke Afganistan**, IQ Yayıncılık, İstanbul, 2002.

DIVINE, Robert A.- BREEN, T. H.- FREDR, **Geçmişte ve Günümüzde Amerika**, (Çev. İhsan Dağı), Dış Politika Enstitüsü, 1994.

EKİNCİ, Arzu Celalifer, "**İran'ın Nükleer Krizi**", Usak Yayınları, (1.Baskı), Ocak 2009, Ankara, s.281.

ERTAN, Fikret, **Amerika'nın Dönüşümü (1990-)**, Kızılelma Yayınevi, (1.Baskı), İstanbul, 2003.

GÜNDÜZ, Süleyman- HAKAN, Ahmet, **Afganistan, Taliban ve Ladin**, Birey Yayıncılık**,** İstanbul, 2001.

KANTARCI, Şenol, "ABD'nin İmparatorluk Projesini Gerçekleştirme Düşüncesi ve İran Krizi ve Türkiye", **Arap Baharında Son Durak İran**, (Ed. Haktan Birsel), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, (1.Baskı), 2013.

KARACASULU, Nilüfer, **Bölgesel Güvenlik Analizi Afganistan,** BETA Yayınları, (1.Baskı) İstanbul, 2011.

KAYIKÇI, Murat, DÖNMEZ, R.Özgür, **Yeni İmparatorluk Çağı**, Say Yayınları, (1.Baskı) Ankara, 2008.

KINZER, Stephen, "İpek Yolunda Kara Altın", **11 Eylül'den Afganistan'a ABD İmparatorluğu**, (Haz. Mustafa Erdem Sakınç), Ütopya Yayınları, (1.Baskı), 2004.

NOGAYEVA, Ainur, **Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin: Stratejik Denge Arayışları**, USAK Yayınları,(1.Baskı), 2011.

ÖZER, Ahmet, **11 Eylül ABD-Türkiye ve Küreselleşme**, Elips Yayınları, Ankara, 2005.

PİRİNÇÇİ, Ferhat -ARI, Tayyar "11 Eylül Gölgesinde Orta Asya'ya Yönelik Amerikan Politikası", **Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine**, (Der. Tayyar Arı), MKM Yayınları, (1.Baskı), Ankara, 2010.

RIEDEL, Bruce, **Kıyametin Eşiğinde ABD, Hindistan Pakistan Sarmalı**, Matbuat Yayın Grubu, (1.Baskı), 2015.

SALEEM ŞAHZAD, Seyid, **El Kaide ve Taliban'ın İçinde Bin Ladin ve 9/11 Ötesinde**, Küresel Kitap, (1.Baskı), İstanbul, 2014.

TAŞÇIOĞLU, Ömer Lütfi, **ABD'nin Küreselleştirme Politikaları**, Nobel Akademik Yayıncılık, (2.Baskı) 2009.

TEZKAN, Yılmaz, "Jeopolitik ve Hindistan", **Hindistan: Asya'nın Yeni Gücü**, (Ed.Yılmaz Tezkan), Ülke Kitapları, (1.Baskı), Mayıs 2007.

TİMUR, Tuncer, **Dipsiz Kuyu Ortadoğu ve Türkiye**, Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.

TOKER, Halil, **"**Pakistan-Afganistan Üzerine Düşen Gölge Peştunistan, **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Haz. Ali Ahmetbeyoğlu), Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2002.

TOKER, Halil, **Sebepleri ve Sonuçları ile Keşmir Meselesini Kavramak**, Demavend Yayınları,(1.Baskı), İstanbul, 2017.

TOPUR, Tuncer, **Yıkımın Adı Barış: Ortadoğu**, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2006.

UMAR, Ömer Osman, **Bağdat Paktı**, Atatürk Araştırma Merkezi, 2013.

W. HOOK, Steven- SPAİNER, John, **Amerikan Dış Politikası**, İnkılap Yayınevi, 2014.

Der. ÖZTÜRK, Osman Metin, **11 Eylül Saldırısı ve Uluslararası Politika Bağlamında Terörün Geleceği Üzerine,11 Eylül Bir Örtülü Operasyon mu?**, Bitek Yayınları, Ankara, 2002.

MAKALELER

ABBAS, Mazhar, "Paradigm Shift in Afghanistan: A Study of the 'Af-Pak Strategy of The United States of America'", **Scholar Deparment of Political Science**, Cilt 4, Sayı 7, Mayıs 2014.

ACET, Gül Seda-DOĞAN, Fazlı "11 Eylül Olayları Sonrası ABD Afganistan İlişkileri: İstiladan İşbirliğine", Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,** Cilt 17, Sayı 33, 2017, s.61-62.

AFAT, Ebru, "Obama'lı ABD'nin İlk Hedefi Af-Pak", **Anlayış,** Mart 2009.

"Afganistan'da Peştun Milliyetçiliği Türk Halklarını Endişelendiriyor", **AVİM**, 9 Şubat 2018.

AFRIDI, Jamal- BAJORIA, Jayshree, "China Pakistan Relations", **Councıl Foreıgn Relatıons**, 6 Temmuz 2010.

AHMAD, Afroz, "Before and After 9/11: Indo-U.S. Counter Terrorism Cooperation", **Journal of International and Global Studies**, Cilt 9, Sayı 2, s.130.

AHMAD, Ihtıaq, "Challenges and Opportunities for Pakistan", **Asıan Affairs**, Cilt 37, Sayı 4, Ekim-Kasım, 2010.

AHMED, Zhid Shahab-AHMED, Sarfraz- BHATNAGAR, Stuti, "Conflictor Cooperation? India and Pakistan in Shanghai Cooperation Organisation", **Pacific Focus**, 21 Nisan 2019.

AKHIYADOV, Mokhmad, "Kuzey Güney Koridoru: Yeni Cephe", **İNSAMER**, 14 Kasım 2018.

AKHTAR, Shahnaz, "Dynamics of USA-Pakistan Relations in the Post 9/11 Period: Hurdlesand Fature Prospects"**, International Journal of Humanities and Social Science**, Cilt 2, Sayı 11, Haziran 2012, s. 207.

AKHTAR, Nasreen, "A Response to the Kashmır Conflıct", **International Journal on World Peace**, Cilt:27, Sayı.1, Mart 2010, s.45.

AKTAN, Özgenur, "ABD-İran İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Politicon World**, 14 Şubat 2017.

ALAGÖZ, Bilgehan- KANDEMİR, Ekber, "11 Eylül Sonrası Dönemde Bölgesel Güvenlik ve İran'ın Afganistan Siyaseti", **Türkiye Ortadoğu Çalışmalar Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, s.123.

ALAGÖZ, Emine Akçadağ, "Pakistan'ın Gwadar Limanı Etrafında Biçimlenen İlişkiler", **Bilgesam,** 11 Temmuz 2011.

ALAM, Shah, "İran-Pakistan Relations: Political and Strategıc Dimensions", **The Institute for Defence Studies and Analyses,** Cilt.28, Sayı.4, 20 Aralık 2004, s.4.

ALAVI, Hamza, "Pakistan-US Military Alliance", **Economıc Poitical Weekly**, Cilt 33, Sayı 25, 20 Haziran 1998.

ALBAYRAKOĞLU, Esra Pakin , ''Amerika'nın Af-Pak Açmazı'', **Bilgesam,** 16 Ekim, 2009.

ALIZADA, Nazrin, "İran-Pakistan İlişkileri: Tehditler Ekseninde İşbirliği Olanağı", **Ankasam,** 10 Haziran 2019.

ARSLAN, Abdulkerim, "Çin-Pakistan Koridoru ve Gözden Kaçanlar", **Stratejik Ortak,** 5 Ağustos 2016.

ARSLAN, Abdulkerim, "Nükleer Güç Olarak Hindistan ve Pakistan", **Stratejik Ortak**, 6 Mayıs 2016.

"Asya'nın Kalbinde Kriz Odacıkları: Peştun Yahudileri", **TUİÇ**, 18 Mart 2013.

ATAÖV, Türkkaya, "Keşmir Meselesinin Önemi", Ankara Üniversitesi, **S.B.F Dergisi,** 1960, Cilt 15, s.1.

AYOOB, Mohammed, "Pasthun Nationalism and The American Withdrawal From Afghanistan", **The Strategist**, 21 Ocak 2019.

AYOOP, Mohammed, "Can US-Pakistan Relations Be Reset", **The Strategıst,** 29 Temmuz 2019.

AZMI, M.Raziullah, "Pakistan United States Relations An Appraisal Authors", **Pakistan Institute of International Affairs,** Cilt 36, Sayı 3, 1983, s.37.

BAYRAM, Bayram, ''Hindistan Deniz Stratejisinde İran Kozu'', **ResearchGate,** Mart 2019, s.3.

BAYRAM, Çağla, "Hindistan- Pakistan Su Sorunu: İndus'un Hidropolitiği", **Research Gate,** Nisan 2019, s.37.

TÜRK, Bengü, "Uluslararası Sistemde Kronik Bir Sorun: Keşmir"**, Bilgesam,**

s.109.

BHATTACHARJEE, Dhrubajyoti, "Pakistan and Iran Changing Dynamics and Challenges", **Indian Councıl of World Affairs**, 7 Temmuz 2017, s.2.

BHATTCHARYA, Sanchitta, "US-Pakistan Relations In The Context Of 21 Centruy"**, Us Foregin Policy Riise Dicline**, s.75.

BILGRAMI, Mohammad Pervez, "İran'ın Keşmir Konusundaki Çelişkili Tutumu", **İran Araştırmalar Merkezi**

BISKHU, Micheal B., "In Search of Idenıty and Security: Pakistan and The Midle East,1947-1977", **Conflict Quarterly,** 1992, s.37.

BOZ, Hakan, "ABD'yi Endişelendiren İttifak: İran-Pakistan", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü,** 1 Mart 2013.

BOZATAY, Deniz Anbarlı-MERİÇ, İsmail, "Afganistan'da Şiddet ve Terörün Toplumsal Arka Planı", **Akademik Ortadoğu,** s.153.

"Bugünkü Pakistan ve Türkiye Pakistan Kültür İlişkileri", **Türkiye Pakistan Kültür Derneği**, Ankara, 1988, s.7.

BUKHARI, Syed Waqas Haider-PSRVEEN Tahira, "China's Aproach Towards Kashmir Conflict: A Viable Solution", **JPRSS,** Cilt 1, Sayı 1, Temmuz 2014.

BURGET, Fazıl Ahmet, "Durand Hattı: Afganistan-Pakistan Arasında Yaşanan Kavganın Diğer Adı", **Ortadoğu Analiz**, 2013 Ağustos, Cilt 5 Sayı 56, s.61-66.

CHABBRA, Amit K. "Break Through or Breakdown? U.S.-Pakistan Military Alliance of 1954", **Foregin Policy Journal,** Kasım 2011, s.2-6.

CHOWDHURRY, Iftekhar Ahmed, "US Role in the 1971 Indo-Pak War: Implications for Bangladesh-US Relations", **ISAS**, Sayı 165, s.3.

ÇINARLI, Özgür, "Afganistan İhtilafı ve Hindistan", **Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Cilt. 8, Sayı.3 s.13.

ÇİFTÇİ, Sabri, "Afganistan Çıkmazı Obama'nın Dış Politika Tercihleri ve Af-Pak Bölgesinin Geleceği", **Ortadoğu Analiz,** Cilt 1, Sayı 11, s.42.

"Country Reports on Terrorism 2017-Foreign Terrorist Organzations: Tahrik-e Taliban Pakistan", **Refworld,** 19 Eylül 2018.

ÇOBAN, Utku, "Pakistan'ın Nükleer Gücü", Ankara Üniversitesi, **Siyasal Bilimler**

Fakültesi Dergisi, 2015, s.10.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "Dış Politika Yapım Sürecinde Din Faktörünün Etkisi: Pakistan Örneği", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 36, Mart 2007, s.75-78.

ÇOLAKOĞLU, Selçuk, "Şanghay İşbirliği Örgütünün Geleceği ve Çin", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi,** Cilt 1, Sayı 1, 2004, s.174-175.

DIAMOND, Howard, "India Conducts Nuclear Tests; Pakistan Follows Suit", **Arms Controls Association,** 1 Mayıs 1998.

DEDEKOCA, Ersin "ABD Çin İlişkilerinde Kriz Yönetimi", **Uluslararası Siyaset ve Siyaset Araştırmalar Dergisi,** Cilt 1

Sayı 3, 2017, s.146.

DEDEKOCA, Ersin , "Trump ve Modi Liderliğinde ABD ve Hindistan İlişkileri", **ANKA Enstitü,** 24 Temmuz 2017.

DOĞAN, Salih, "Obama'nın İkinci Döneminde ABD-Pakistan İlişkileri", **TUİÇ,** 21 Aralık 2012.

EKREM, Erkin, "Çin'in Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi", **Rapor**, 2011, Ankara, Temmuz 2011, Sayı 4, s.16-54.

ELMALI, Hüseyin, "Keşmir", **Türk Diyanet Vakfı İslam Araştırmalar Merkezi,** Cilt 25, s.325.

ERDEM, Süleyman , "Orta Asya'nın Kürtleri Beluciler", **Sasam**, 9 Mayıs 2013.

ERKAN, Ayça Ülker**,** "Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği Arasındaki Soğuk Savaş Yıllarında Amerikan Dış Politikası", **Sosyal Bilimler**, Cilt 8, Sayı 1, 2010, s-188-189.

EROL, Mehmet Seyfettin, Oktay Bingöl, "Afganistan'da Geçiş Sahası ve 2014 Sonrası Öngörüler", **Akademik Bakış,** Cilt 5, Sayı 10, 2012, s.4.

GENNACE, John, "US-Pakistan Relations After The Soviet With Drawal from Afghanistan: The Bush and Clinton Years", **The Daily Journalist,** 2016.

GILANI, Tarıq, "US-Pakistan Relations: The Way Forward",**Parameters**, 2006-2007, s.86.

GÜNEŞ, Ergin, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin Rusya Örneğinde Asya Politikaları", **NWSA**, Cilt 6, Sayı 2, 2011, s.350.

HALATÇI, Ülkü, "11 Eylül Terör Saldırıları ve Afganistan Operasyonunun Bir Değerlendirilmesi", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 2, Sayı 7, 2006, s.82.

HASSAN, Syed Minhaj Ul, "Afganistan Savaşı'nın Pakistan Siyasetine Etkileri", **Bilim ve Sanat Vakfı,** Sayı 96, 2018.

HANİF, Numan, "Pakistan'ın Afganistan Politikası", **Bilgesam**, 18 Şubat 2013

HILALI, A.Z, "Historical Developments of the Kashmir Problem and Pakistan's Policy After September 11 (2001)", **SAM**, 2004, s.77.

HUSSAIN, Munawar, "Pak-US Relations: An Historical Overview", **Pakistan Journal of History and Culture**, Cilt 37, Sayı 2, 2016, s.116..

HUSSAIN, Sajjad, "Pashtun Lives Matter,, **Institute For Policy Studies,** 25 Temmuz 2018.

HUSSAIN, Tougir, "US-Pakistan Engagament The War On Terrorismand Beyond", **United State Institute of Peace,** 10 Temmuz, 2005, s.4.

IKBAL, Khalıd**,** "The Unıted States-Pakistan Security Relatıonship"**, A Research Report Submıtted To The Faculty In Fulfıllement of The Research Requırement, Maxwell Air Force**,1996, s.6.

İNALCIK, Halil, "İran'ın Nükleer Enerji Politikası ve Yansımaları", **Internatıonal Journal of Hıstory**, Cilt 5, Sayı 2, 2013, s.25.

İNAT, Kemal-KURT, Veysel, "İran S.Arabistan Rekabetinin Küresel Yansımaları", **SETA,** Ocak 2016, Sayı..48, s.24-26.

JABEEN, Mussarat, SALEEM, Muhammad, Mashar, GOROYA, Naheed S, "Trends and Challenges in Pak-US Relations: Post September 11"**, Sout Asian Studies**, Cilt 25, Sayı 2, Temmuz-Eylül, s.191.

JABEEN, Mussarat MAZHAR, Muhammad Saleem, "Security Game: SEATO and CENTO as Instrument of Economıc and Mılıtary Assistance to Encircle Pakistan", **Pakistan Economıc and Socıal Review**, Cilt 49, Sayı, s.112.

JANE, Murat, "İran'ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımlarının Dış Politikasına Etkilerinin Analizi", **Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, 21 Ekim

Sayı 1, 2017, s.74.

JONES, Setth G., "Managing The Long War US Policy Toward Afghanistan and The Region"**, Rand Corparation,** 27 Nisan 2017, Sayı 5, s.4.

JOSEPH, Jossy, "US Forces Had Order Stotarget Indian Army in 1971", **Times of India**, 6 Kasım. 2011.

KAÇMAZ, Mücahit, "Pakistan'da Bulunan Etnik Temelli Hareketler", **İlim ve Medeniyet,** 24 Ekim 2018.

KANAT, Kılıç Buğra, YÜCEL, Hasan, "Nükleer Anlaşma Sonrası ABD'nin İran Politikası", **SETA**, Temmuz 2018, Sayı 246, s.19.

KANAPIYANOVA, Zhuldyz, "İran'ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı Sonrası Enerji Politikaları Üzerine Çıkarımlar", **Ege Akademik Bakış**, Cilt 17, Sayı 4, Ekim 2017, s.561.

KARAAĞAÇLI, Abbas, "Pakistan Hindistan İlişkileri ve Keşmir Meselesi",**Bilgesam**, 10 Aralık 2011.

KARABEL, Sibel, "ABD-Pakistan İhtilafı ve Çin Faktörü", **Bilgesam**, 14 Şubat 2018.

KARIM, Umar, "İran Pakistan İlişkilerinin Son Durumu", **IRAM,** s.7.

KAURA, Vinay, "US-Pakistan Relations In The Trump Era: Resetting the Terms of Engagement in Afghanistan",**ORF**, 6 Aralık 2017.

KHAN, Jehanqır, "US-Pakistan Relations in the Post-Cold War Era: Implications for World Peace", **MAGNT Research Report**, Cilt 3, 2015, s.218.

KHAN, Munir Ahmad, A.Q.Khan, "Pakistan'i Nucklear Program", **Atomic Heritage Foundation**, 23 Ağustos 2018.

KHAN, Rais A., "Pakistan United States Relations An Appraisal Authors", **American Studies**, Cilt 23, Sayı 1, 1 Nisan 1985, s.84.

KHAN, Zulfqar, "Pakistan-United States Entente Cordiale And Regional Security", **Pakistan Horizon,** Cilt 69, Sayı 4, Ekim 2016.

KİREÇÇİ, M.Akif, "Amerika Birleşik Devletlerinin Orta Asya Politikaları, Ahmet Yesevi Üniversitesi", **Rapor**, Ankara, 2011.

KILIÇ, Fatih, "FATA'nın KP Eyaletine Bağlanması Bölgede Uzun Süredir Devam Eden Terör ve Yoksulluk Problemlerine Çözüm Getirecek mi?",

Akademik Bakış Dergisi, Sayı 72, Mart Nisan 2019, s.16.

KRONSTADT, K. Alan, "Pakistan-US Relations: A Summary", Congressional Research Service, **Specialist in South Asian Affairs**, 16 Mayıs 2011.

KUGELMAN, Michela, "High Hopes Great Dissapointmnets: US-Pakistan Relations Under Obama", **WPR**, 1 Haziran, 2016.

KÜLEBİ, Ali, "Pakistan–Hindistan: Nükleer Güçlerin Dengeleri ve Türkiye", **Uluslararası İlişkiler Portalı**, 24 Ocak 2012.

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer E. '**'Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası (1945-1970),** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1972 Ankara, s. 51-52.

LALWANI, Sameer, SHAD Shad, "US- China: A New Hypenation Driving US-Pakistan Relations", **STIMSON,** 21 Haziran 2018.

LEE, Jese, "A New Strategy for Afghanıstanand Pakistan", **The White House Presedent Barrack Obama**, 27 Mart 2009.

JACQUES, Jeramıah, "Operatıon Neptune Spear and the U.S-Pakistan'i Rift", **The Trumpet**, 12 Mayıs 2011.

ROSE, Leo A.- HUSSAIN, Noor A., "United States and Pakistan Relation", **Instıtute of East Asian Studies University, of California, Bekeley**, Aralık 2018, S.3, 1985, s.3.

MAHAPATRA, Chintamani, "Obama's Af-Pak Strategy"**, CentreFor Land Warfare Studies**, 19 Mayıs 2009.

NAZKI, Saba Muzaffer**,** "Kashmır Reckoning With The Implications of The China-Pakistan Economic Coridor",**The Dıplomat**, 12 Mart 2017.

MARZEN, Chad G., "Balochistan Self Determination And US Foreign Policy", **North Carolina International Law** (2020), 8 Nisan 2019, s.12.

MENEKŞE, Evrim, "Başarısız Devlet Kavramı ve Sovyet İşgali Sonrası Afganistan Sorunu", **Academica,** 2017, s.15.

OZAN, Emre, "Trump'ın İran Politikası", **Ankasam**

ÖNAL, Hilal, "ABD'nin Afganistan Politikalarının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 6, Sayı 23, 2010 s.52-57.

ÖZCAN, Nihat Ali, "İran Sorununun Geleceği, Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", **Tepav,** s.19, Haziran 2006.

ÖZELGÜN, Can, "Realizmin Sorgulanmasına Dair Bir Örnek: Pakistan ve Hindistan'da İç-Dış Siyaset İlişkisi", **21. Yüzyıl Dergisi,** 2007.

ÖZTÜRK, Osman Metin ÖZTÜRK, "Keşmir Sorunu ve Çin", **Asya Çalışma Merkezi**, 18 Nisan 2015.

ÖZTÜRK, Osman Metin, "Pakistan Çin Güncel İlişkileri Ne Söylüyor", **ASCMER**, 16 Nisan 2016.

PAKDEMİRLİ, M.Nur, "Siyaset ve Terör Kıskacında Pakistan Medreseleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, S.33, s.476.

PURTAŞ, Fırat, "Orta Asya İle Güney Asya Arasında Modern İpek Yolu Projesi", **Rapor**, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011.

RAFIQUE, Najam, "Prospects of Pakistan-Iran Relations: Post Nuclear Deal", **Strategic Studies**, 12 Kasım, 2016, s.9.

RAINA, A.N., "**Geography of Jammu Kashmır State**", Ağustos, 2002, (1.Baskı), Page Intentionally Left Blank

RAKISITS, Claude Rakisits, "US Teror Desıgnatıon For Balochıstan Liberation Army Will Be Welcomed In Pakstan And China", **The Strategıst,** 10 Temmuz 2019.

SAHGAL, Arun, "India, and US Rebalancıng Strategy For Asia Pacıfıc", **Idsa,** 9 Temmuz 2012.

SASAOĞLU, Dicle, "NATO Müdahalesi ve Sonrasında Afganistan", **Bilgesam**, 8 Ocak 2015.

SCHETTER, Conrad, "The Durand Line The Afghan-Pakistani Border Region Between Pashtunistan, Tribalistan and Talibanistan", **Bicc**, Şubat 2-13.

"SEATO and Pakistan", **Pakistan Horizon**, Cilt 7, Sayı 3, Eylül 1954, s.146-148.

SETAS, Carlos, "Relations Beetwen Afghanıstan and Pakistan and The Peace Process With The Afhgan Talıban", **Revista del Instituto Español de Estudios Estratégicos**, Sayı 2, 2013, s.8.

SHAWN, Snow, "Why Kashmır Matters", **The Diplomat**, 19 Eylül 2016.

SHAH, Krıtı M, "The Baloch and Pasthun Nationalist Movements in Pakistan: Colognial Legacy and The Failure of State Policy", **ORF,** 30 Temmuz 2019.

SIDDUQUE, Abubakar, "Will More Representation Solve Pakistan's Pasthunfs

Problems", **Gandhara,** Mayıs 2019.

SOHERWORDI, Syed Hussain Shaheed- ASHRAF, Syed Irfan- KHATTAK, Shahid Ali, "The Characteristic Traits of Terrorism and Interpretation of Jihadby Al-Qaedaand the Taliban in the Pak-Afghan Society", **South Asian Studies,** Cilt 27,S.2, Temmuz-Aralık, 2012, s.348.

SONDHI, Sunil, "Terrorism and Governance in Kashmir", **The Journal of Conflict Studies**, Cilt:24, Sayı:2, 2004.

ŞAHİT, Babek, "İran'ın Milli Güvenliği ve Sünni Beluçlar", **Tebriz Araştırmalar Enstitüsü,** 16 Temmuz 2019,

ŞENYURT, Ali Haydar, "İran'ın Afganistan Üzerinde Artan Etkisi", **Bilgesam,** 10 Haziran 2013.

SUNAWAR, Lubna, COUTO, Tatiana, "U.S Pakistan Relations During the Cold War", **The Journal Of International Relations Peace Studies and Devolopment**, Cilt 1 Sayı 1, 2015,s. 3.

TABASSUM, Tahır, "Snooping into the Saga of Bilateral Ties-Iran and Pakistan in Historical and Future Perspective", **Journal of Politics and International Studies**, Cilt 3, Sayı.2, Temmuz 2017, s.70.

TAMER, Cenk, "İmran Han'ın ABD Ziyareti ve Pakistan'ın Denge Siyaseti", **ANKASAM,** 23 Temmuz 2019.

TEHSIN, Muhammad, "İran Pakistan Relations: Challenges, Constraints and Opportunities", **FWU Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt 11, Sayı 2, 2017, s.39.

TRIPATHI, Sudhanshu, "Pakistan's Moves in Kashmir Hold Great Importanc eFor India", **Asıa Times**, 12 Temmuz 2017.

TÜYSÜZOĞLU, Göktürk, "**Kürt ve Beluci ulusçuluklarının Benzeşen ve Ayrışan Yönleri**", Ortadoğu Yıllığı, 2013, s.422-423.

ÜSTÜN, Oktay, "Mali Eylem Gücü'nün (FATF) Dokuz Özel Tavsiyesi", **Bankacılar Dergisi**, Sayı 52, 2005, s.13.

"Yeni Dünya Düzeninde Çin Halk Cumhuriyeti", **Strateji Düşünce ve Analiz Merkezi**, Aralık 2017.

YILDIRIM, Emre, "Yeni Denklem: Taliban Rusya ve İran Yakınlaşması",

İnsamer, 8 Mart 2017.

YİYENOĞLU, Kaan, **"**Çin Pakistan Ekonomik Koridorunun Jeostratejik Önemi", **International Journal of Social Sciences,** Cit 1, Sayı 2, Eylül 2017, s.3.

YUSUF, Moeed W, "The Us-Pakistan Relationship and Findingand End State in Afghanistan", **CTC Sentiel**, Eylül 2010, Cilt 3 s.9.

ZARGAR, Haris, "Why Pakistan is Taking Pashtun Activism Seriously", **New Frame,** 21 Haziran 2019.

WRIGHT, Donald P-BIRD, James R., F. Van Wey, "A Different Kind of War, The United Stades Army in Operation Enduring Freedom"**, (OEF),** Ekim 2001-Eylül 2005, s.40.

QURESHI, G.A., "Socio Economic Profile Jammu Kashmır", **Directorate of Economics&Statistics Jammu&Khasmir**, 2008.

TEZLER

AKTAŞ, Samed, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi Üzerinde Çin'in Yeni Süper Güç Olabilme Kapasitesi", **Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

AKYÜZ, Ahmet, "Soğuk Savaş Sonrası Hindistan'ın Avrasya Jeopolitiğindeki Yeri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, 2007 .

ALIYEV, Vasib, "Devrim Sonrası İran ABD İlişkileri (1979-1991)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2007.

BALI, Elif, "Hindistan ve Pakistan'ın Dış Politika Tercihlerinin Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş Sonrasına Yansımaları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

CURAL, Ahmet, "Bush Doktrini ve Askeri Gücün Önalıcı ve Önleyici Savaş Kapsamında Kullanılması", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, 2010.

ÇELEBİ, Serdar,"Hindistan: Güney Asya'nın Güncel Jeopolitiği Bağlamında Uluslararası Politikada Mevcut ve Muhtemel Yeri", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Doktora Tezi, Ankara, 2009.

ÇELİK, Muhammet, "Soğuk Savaş Dönemi Sonrası Asya-Pasifik Bölgesinde ABD Çin Mücadelesi", Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

DEMİR, Yeşim **''1960-1980 Yılları Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**'', Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkilap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2007,

DASHTI, Zabıhullah, "Karzai Döneminde Afganistan-Pakistan İlişkileri (2001-2014)", **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensttüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2015.

ERTAN, Ali Erhan, "Pakistan'da Etnik Milliyetçilik Hareketleri ve Beluç Sorunu", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

HABIBYAR, Abdulbashır, "Afganistan'ın Siyasi İstikrarsızlığında Pakistan'ın Etkisi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, 2018.

HAYA, Babor, "Uluslararası Alanda 11 Eylül Sonrası Afganistan", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.

HIDIR, Ekrem, "Pakistan ve Komşu Devletler Arasında ki İlişkiler ve Türkiye'nin Pakistan'a Yönelik Stratejik Yaklaşımı", **Gebze Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, 2006.

IHLAMUR, Birgül, "21. Yüzyılda ABD'nin Güney Asya Politikası: Güvenlik Enerji, Ekonomi", **Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Giresun 2019.

KARAKAYA İskender Karakaya, "11 Eylül 2001 Sonrası ABD'nin Değişen Güvenlik Algılamaları ve Politikaları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010.

MERİÇ, Özhan**,** "Türkiye'nin Doğu Politikası ve Bağdat Paktı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.

MERMER, Cengiz Topel Mermer, "Siyasal Bütünlük ve Bölgesel Sorunlar

Açısından Pakistan", **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

NIKOLAENKO, Anna, "Barrack Obama'nın Başkanlık Döneminde ABD Dış Politikası", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, 2019.

ÖMER, Atilla, "Pakistan'ın Doğuşundan Günümüze Afganistan-Pakistan İlişkileri"**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

ÖZDEMİR, Durdu Mehmet, "Karar Verme Teorileri Bağlamında Soğuk Savaş Sonrası Dönemde İran Dış Politikası", **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Bursa, 2016.

ÖZTÜRK, Shahabuddin, "11 Eylül Saldırıları ve Afganistan Müdahalesi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2015.

POLAT, İrfan, "11 Eylül Terör Saldırıları ve Amerika Birleşik Devletlerinin Afganistan Müdahalesi", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2006.

RÜZGAR, Semih, "Askeri Ekonomik ve Siyasal Boyutlarıyla Çin-ABD İlişkilerinin Dönüşümü (1945-2009)", **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2017.

SARIALİOĞLU, İrşat, "Hindistan Çin İlişkilerinde Tibet Sorunu", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2007, s.50.

SOFA, Abdul Karım, "Amerika Birleşik Devletleri--Afganistan İlişkileri 11 Eylül 2001 Terör Saldırıları Öncesi Sonrası", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2017.

ŞENTÜR, Ayşegül, KODAMAN Bayram, "CENTO Merkezi Anlaşma Örgütü", **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2001.

ŞEYHANLIOĞLU, Hüseyin, "11 Eylül Sonrası Değişen Dünya Dengelerinde Afganistan", **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

ŞİMŞEK Ali, "Soğuk Savaştan Günümüze Yükselen Hindistan Dış Politikası",

Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

YILMAZ, Maide, "11 Eylül Saldırıları Sonrası ABD-Afganistan ve Irak Müdahaleleri ve Uluslararası Hukuk", **Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, Bolu, 2009.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

"ABD Başkanı Trump İran Nükleer Anlaşmasından Çekildiklerini Açıkladı", **BBC Türkçe**,08.05. 2018,
https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44033357

"ABD ile İlişkileri Askıya Aldılar", **Sözcü,** 11.01.2018,
https://www.sozcu.com.tr/2018/dunya/abd-ile-iliskileri-askiya-aldilar-2169560/

"Are Indias Plans to Celebrate 1965 War 'Victory' in Bad Taste?" **BBC News**, 13.08. 2015

"ABD İnsansız Uçağı Pakistan Köyünü Vurdu" 5 Ekim, **Hürriyet,**2008
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-insansiz-ucagi-pakistan-koyunu-vurdu-10041715

"ABD İnsansız Uçaklarla Veziristan'ı Vurdu". 7 ölü **Hürriyet,**2008
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-insansiz-ucaklarla-veziristani-vurdu-7-olu-10215685

"ABD İran'ı Hürmüz'ü Kapatma Tehdidi Konusunda Uyardı", **BBC**, 28.12. 2011,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/12/111228_us_iran_warning

"ABD İran'a Yaptırımları Sertleştiriyor", **BBC**, 22.05. 2012,
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/05/120522_us_sanctions_iran

"ABD'den Pakistan'a Askeri Tehdit", **Haber7,** 05.10. 2017
http://www.haber7.com/amerika/haber/2439740-abdden-pakistana-askeri-tehdit

"ABD'nin İran'a Yaptırımları Yeniden Yürürlükte: Şimdi Ne Olacak", **BBC News Türkçe,** 5 Kasım 2018
https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46095807

"ABD: Pakistan NATO Dışı Önemli Müttefik", **Hürriyet,** 18.03.2004,

http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abd-pakistan-nato-disi-onemli-muttefik-210557

“ABD, Pakistan'dan Üs, İncirlik'e Takviye İstedi”, **Hürriyet**, 13.09. 2001, http://www.hurriyet.com.tr:5100/dunya/abd-pakistandan-us-incirlike-takviye-istedi-15590

“ABD-Pakistan Yeni Afganistan Konusunda Anlaştı”,**Hürriyet**, 16.10. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/taliban-cibani-22175

“ABD Savunma Bakanı Gates'den Pakistan'a "Sızma" Eleştirisi”, **Hürriyet**, 16.01. 2007, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-savunma-bakani-gatesden-pakistana-sizma-elestirisi-5788642

“ABD Pakistan’a Güvenlik Yardımlarını Kesti”, **BBC Türkçe,** 05.01. 2018 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-42574986

“ABD, Belucistan Kurtuluş Ordusunu Terör Örgütü İlan Etti”, **TRT Haber,** 03.07. 2019, https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-belucistan-kurtulus-ordusunu-teror-orgutu-ilan-etti-421574.html

“ABD’nin Belucistan Planına Pakistan’dan Tepki”, **Dünya Bülteni,** 20.02.2012 https://www.dunyabulteni.net/asya/abdnin-belucistan-planina-pakistandan-tepki-h198180.html

“ABD'nin Pakistan'daki Füze Saldırısına Eleştiri”, **Hürriyet,** 18.09. 2008 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdnin-pakistandaki-fuze-saldirisina-elestiri-9928549

“ABD Pakistan’dan İstihbarat Yetkililerinin İsmini İstedi”, **Hürriyet,** 05.05. 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-pakistandan-istihbarat-yetkililerinin-isimlerini-istedi-17730142

“ABD'nin yeni Pakistan planı”,**Hürriyet,** 19.08. 2008 http://www.hurriyet.com.tr/dunya/abdnin-yeni-pakistan-plani-9696087

“ABD’den Pakistan’a 700 Milyon Dolarlık Tepki”, **Hürriyet,** 13.12.2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abdden-pakistana-700-milyon-dolarlik-tepki-19452628

"ABD'nin Yeni Savunma Doktrini Çin'i Kızdırdı", **Dünya**, 14.01.2012
https://www.dunya.com/dunya/abd039nin-yeni-savunma-doktrini-cin039i-kizdirdi-haberi-163696
"ABD Pakistan'a Yardımı Kesti", **Sabah,** 03.09.2018,
https://www.sabah.com.tr/dunya/2018/09/03/abd-pakistana-yardimi-kesti

"ABD Pakistan'dan 800 Milyon Dolarlık Yardımını Geri Çekti", **Hürriyet,** 11.07. 2011
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/abd-pakistan-dan-800-milyon-dolarlik-askeri-yardimini-cekti-18223112
"ABD'ye Terör Suçlaması", **Hürriyet,** 10.10.2008,
https://www.bbc.com/news/world-asia-india-33815204
"Afghanistan", **CIA World Factbook**
https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html
"About AJ&K", **AJ&K Portal Online Guide to Government of AJ&K**,
http://www.ajk.gov.pk/aboutprofile.php
https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/af.html
"Af-Pak Liderleri Washington'da" ,**BBC,** 06.05 2009
http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/05/printable/090506_afpak.shtml
"Altın Yumurtlayan Tavuğu Neden Keselim ki?", **BBC,** 05.05. 2011
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/05/110505_tarikali
Amy, Kazmin, "What is Behind the Tensions in Us-India Relations", **Financial Times**, Haziran, 2015,
https://www.ft.com/content/dd246946-9406-11e9-b7ea-60e35ef678d2
""Area and Populatıon - Statistical Year Book India 2016", **Government of India Ministry of Statistics and Pragramme Implementation**,
http://www.mospi.gov.in/statistical-year-book-india/2016/171
Arif Rafıq, "Whay a Warmer US-Pakistan Relationship is a Win for China", **This Week In Asia,** 24.07. 2019
https://www.scmp.com/week-asia/opinion/article/3019948/why-warmer-us-pakistan-relationship-win-china

Arun Sahgal, "India, and US Rebalancıng Strategy for Asia Pacıfic", **Idsa,** 09.07. 2012
https://idsa.in/idsacomments/IndiaandUSRebalancingStrategyforAsiaPacific_asahgal_090712
Asif Akhtar, "Obama's Afpak Strategy Does Little for Pakistan", Support **The Guardian**, 31.03. 2009
https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/mar/31/obama-pakistan-afghanistan-taliban
Aslan BALCI, "Hindistan Keşmir'de Soykırım Suçu İşliyor", **Timetürk**, 08.31.2016
https://www.timeturk.com/hindistan-kesmir-de-soykirim-sucu-isliyor/yazar-273163
Banyan, "China and Kashmir", **The Economist,** 29.08. 2010,
https://www.economist.com/banyan/2010/08/29/the-chinese-connection
Barış Adıbelli, "Çin Pakistan Ekonomik Koridoru ve Belucistan", **Yörünge,** 01.09.2018
http://www.yorungedergi.com/2018/09/cin-pakistan-ekonomik-koridoru-ve-belucistan/
Behlül Çetinkaya, "Hindistan Pakistan'a Yolladığı Suyu Kesecek"**, Anadolu Ajansı,** 21.02. 2019
https://www.aa.com.tr/tr/dunya/hindistan-pakistana-yolladigi-suyu-kesecek/1399577
Behlül Çetinkaya, "Suudi Arabistan ve BAE'nin Pakistan İlgisi", **Anadolu Ajansı,** 05.09. 2019
https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suudi-arabistan-ve-baenin-pakistan-ilgisi/1573691
Belucistan", **Anadolu Ajansı,** 16.05.2019,
http://beyazgazete.com/haber/2019/5/16/analiz-bati-asya-da-kuresel-rekabetin-odaklandigi-topraklar-aciklamasi-belucistan-5060536.html
"Belucistan'da Pakistan Askerlerine Saldırı: 4 Ölü", **Akit,** 18.02. 2019
https://www.akittv.com.tr/dunya/2019/02/18/belucistanda-pakistan-askerlerine-saldiri-4-olu/
Bercan Tutar, "Trump'ın Keşmir Krizindeki Hedefi", **Sabah,** 18.08. 2019,
https://www.sabah.com.tr/yazarlar/bercan-tutar/2019/08/18/trumpin-kesmir-krizindeki-hedefi

"Beykent Sinan Modi Hindistan'ı Hindutva Kıskacında Bir Demokrasi", **Independent Türkçe**, 13 Mayıs 2019
https://www.independentturkish.com/node/30706/t%C3%BCrkiyeden-sesler/modi%E2%80%99nin-hindistan%E2%80%99%C4%B1-hindutva-k%C4%B1skac%C4%B1nda-bir-demokrasi
"Bin Ladin'in Sağ Kolu İran'da Yakalandı", **Hürriyet**, 17.02.2002,
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bin-ladinin-sag-kolu-iranda-yakalandi-38351087
"Bin Ladin'i 3 Gün İçinde Teslim Edin" , **Hürriyet**, 16.09.2001,
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bin-ladini-3-gun-icinde-teslim-edin-16212
"Border Wall Controversy In Central Asia", **Natıpnal Geographc,**
https://blog.education.nationalgeographic.org/2017/10/19/border-wall-controversy-in-central-asia/
"Bush: 21. Yüzyılın İlk Savaşı Olacak", **Hürriyet,** 13.09. 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/bushtan-hacli-seferi-yakistirmasi-16285
"Bush Praises Pakistani Leader After Meeting", **CNN,** 13.12. 2002,
http://edition.cnn.com/2002/US/02/13/bush.musharraf/
"Bush Zaman Doluyor", **Hürriyet**, 06.10. 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bush-zaman-doluyor-38273307
Charlie Savage, "Bush Warns Pakistan as He Defends Military Strategy", **The New York Times**, 09.11. 2008
https://www.nytimes.com/2008/12/10/washington/10prexy.html
"China", **The National Interest**, 21.07. 2019,
https://nationalinterest.org/feature/why-pakistan-should-end-its-alliance-china-68062
"Çin İle Pakistan'dan 6 Ortak Anlaşma", **SOL,** 13.05.2017,
http://haber.sol.org.tr/dunya/cin-ile-pakistandan-6-ortak-anlasma-196223
"Çin ve Pakistan Stratejik İşbirliği Anlaşması Kuracak", **Türkiye,** 21.04. 2015,
https://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/259545.aspx
"Country Reports on Terrorism 2017-Foreign Terrorist Organzations: Tahrik-e Taliban Pakistan", **Refworld,** 19.09. 2018
https://www.refworld.org/docid/5bcf1f2847.html
Davud Azami, "ABD Afganistan İlişkilerinde Yeni Dönem", **BBC,** 03.05. 2012,
https://www.bbc.com/turkce/ozeldosyalar/2012/05/120503_us_afghan_relations

Davud Khattak, “Imran Khan’s Foreign Policy Approach”, **The Diplomat**, 21.08. 2018
https://www.clearias.com/india-us-bilateral-relations/
Declan Walsh, “American Who Sparked Diplomatic Crisis Over Lahore Shooting Was CIA Spy”**, Support The Guardıan**, 20.02.2011
https://www.theguardian.com/world/2011/feb/20/us-raymond-davis-lahore-cia
Deniz Ülke Arıboğan, “Afganistan Ne İçin”, **El Aziz,** 21.03. 2012
http://arsiv.el-aziz.com/deniz_ulke_aribogan_afganistan_ne_icin_yazi4120.html
“Diobendi Nedir?’’ **Timeturk,** 11 Kasım 2017, https://www.timeturk.com/diobendi-nedir/haber-775614,
“Diplomatik Cinayet Krizi Büyüyor”, **BBC,** 15.02. 2011
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110215_lahore_shooting
“Durand Hattı Anlaşmazlığı”, **Dünya Bülteni,** 24 Ekim 2012, https://www.dunyabulteni.net/haber-analiz/durand-hatti-anlasmazligi-h232391.html
Emre Yıldırım, “Yeni Denklem: Taliban Rusya ve İran Yakınlaşması”, **İnsamer,** 08.03. 2017
“Engagement in Afghanistan”,**ORF,**06.12. 2017
https://www.orfonline.org/research/us-pakistan-relations-trump-era-resetting-terms-engagement-afghanistan/
Funda Hülagü, “ABD Güney Asya’da Karaya Mı Oturdu?”, **Gelenek**, 2009
https://gelenek.org/abd-guney-asyada-karaya-mi-oturdu/
“Foreign Relations Of Pakistan”, **CIDOB International Yearbook**, 2012,
https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/cidob_international_yearbook/anuario_internacional_cidob_2012_pakistan_perfil_de_pais
G.A. Qureshi, “Socio Economic Profile Jammu Kashmır”, **Directorate of Economics&Statistics Jammu&Khasmir**, 2008
http://ecostatjk.nic.in/publications/Socio%20Economic%20Profile%202007-08.pdf
http://www.gilgitbaltistan.gov.pk/DownloadFiles/GBFinancilCurve.pdf
Garip Balçak, “Trump Seçim Öncesi Sonuç Almak İstiyor’’, **Aydınlık,** 12.09. 2019,
https://www.aydinlik.com.tr/trump-secim-oncesi-sonuc-almak-istiyor-dunya-eylul-2019

"Gilgit-Baltistan at a Glance 2013", **Statıstıcal Cell Planning and Development Deparmant Goverment of Gilgit-Baltistan**, 2013

https://thewire.in/3018/why-india-is-bringing-gilgit-baltistan-back-into-the-kashmir-equation/

Göktürk Tüysüzoğlu, "Batı Asya'da Küresel Rekabetin Odaklandığı Topraklar: Belucistan", **Anadolu Ajansı,** 16.05.2019,

http://beyazgazete.com/haber/2019/5/16/analiz-bati-asya-da-kuresel-rekabetin-odaklandigi-topraklar-aciklamasi-belucistan-5060536.html

"Güney Asya'da Kırılgan Dengeler", **Mücerret**, 20.02.2019

http://www.mucerret.com/yazarlar/guney-asyada-kirilgan-dengeler/

Greg Bruno, "US-Pakistan Military Cooperation", **Councıl Foreıgn Relatıons,** 26.06.2008

https://www.cfr.org/backgrounder/us-pakistan-military-cooperation

"Hançer Darbesi", **Yeni Şafak,** 03.07.2009

https://www.yenisafak.com/dunya/hancer-darbesi-196160

Haris Zargar, "Why Pakistan is Taking Pashtun Activism Seriously", **New Frame,** 21.06.2019,

https://www.newframe.com/why-pakistan-is-taking-pashtun-activism-seriously/

Hayati Ünlü, "Derinleşen Keşmir Krizi ve Hindistan Fikrinin Sonu", **Gasam,** 18.08. 2019

https://gasam.org.tr/derinlesen-kesmir-krizi-ve-hindistan-fikrinin-sonu/

Hayati Ünlu, ''Küresel Politikalar Bağlamında Keşmir Meselesi'', **Star**, 10.10. 2016,

http://www.star.com.tr/guncel/kuresel-politikalar-baglaminda-kesmir-meselesi-haber-1148295/

Hayati Ünlü, "Pakistan-Hindistan-Çin Üçgeninde Bitmeyen Trajedi: Keşmir", **Gasam**, 18.08. 2019

https://gasam.org.tr/pakistan-hindistan-cin-ucgeninde-bitmeyen-trajedi-kesmir/

https://www.newframe.com/why-pakistan-is-taking-pashtun-activism-seriously/

"Hindistan'dan Haddini Aşan Keşmir Açıklaması", **Son Haberler,** 17.09. 2019

https://www.sonhaberler.com/asya/hindistan-dan-haddini-asan-kesmir-aciklamasi-h684238.html

"Hindistan'ın Keşmir Hamlesine Yanıt: Her Türlü Karşılık Verilecektir", **Birgün,** 5.08.2019
https://www.birgun.net/haber/hindistan-in-kesmir-hamlesine-pakistan-dan-yanit-her-turlu-karsilik-verilecektir-264052
"Hindistan Keşmir'in Özerklik Statüsünü Kaldırdı", **Amerikan'ın Sesi,** 05.08 2019,
https://www.amerikaninsesi.com/a/hindistan-kesmir-in-ozerklik-statusunu-kald%C4%B1rd%C4%B1/5029950.html
"Hindistan'dan Pakistan'a Keşmir Uyarısı", **Yeni Şafak,** 15.08.2016
https://www.yenisafak.com/dunya/hindistandan-pakistana-kesmir-uyarisi-2511576
"Hint Parlamentosuna Silahlı Baskın", **TGRT Haber**, 13.12.2001,
http://www.tgrthaber.com.tr/dunya/-17790.html(
"Hint Uygarlığı ve Kast Sistemi" **Sabah**, 19 Ocak 2017,
https://www.sabah.com.tr/egitim/2017/01/19/hint-uygarligi-ve-kast-sistemi
"Holbrooke Obama'nın Afganistan stratejisini açıkladı", **Hürriyet,** 21.03. 2009
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/holbrooke-obamanin-afganistan-stratejisini-acikladi-11260895
"İki Ülke Birbirine Girdi: Trump Eleştirdi, Maslahatgüzara Nota Verildi", **Sözcü,** 20.11.2018,
https://www.sozcu.com.tr/2018/dunya/iki-ulke-birbirine-girdi-trump-elestirdi-maslahatguzara-nota-verildi-2747688/
"İran ABD İHA'sını Vurdu", **AKŞAM,** 20 Haziran 2019,
https://www.aksam.com.tr/dunya/iran-abdye-ait-ihayi-dusurdu/haber-982265,
"İran'a Uygulanan Ambargo Tarihçesi", **Timetürk**, 14.07.2015,
https://www.timeturk.com/iran-a-uygulanan-ambargonun-tarihcesi/haber-28499
"İran'dan Pakistan'a Belucistan Suçlaması: Riyad ve Abu Dabi ile Hareket Ederek", **Time Türk**, 18.02.2019,
"İran ve Pakistan Cumhurbaşkanlarının Çağrısı'', **Mehr Haber Ajansı,** 23.05.2011,
https://tr.mehrnews.com/news/1318132/%C4%B0ran-ve-Pakistan-Cumhurba%C5%9Fkanlar%C4%B1-n%C4%B1n-%C3%87a%C4%9Fr%C4%B1s%C4%B1
"İran ve Pakistan Deniz Güçlerinden Ortak Tatbikat", **Pars Today,** 16.03. 2017
http://parstoday.com/tr/news/irani64752%C4%B0ran_ve_pakistan_deniz_g%C3%BC%C3%A7lerinden_ortak_tatbikat

"İran ve Pakistan'dan Güvenlik İşbirliğine Vurgu", **Fars Haber Ajansı**, 27.4.2018, http://tr.farsnews.com/world/news/13970207000102

"İran ve Pakistan'dan İkili İşbirliğine Vurgu", **Pars Today**, 30.03. 2018, http://parstoday.com/tr/news/iran-i103872-%C4%B0ran_ve_pakistan'%C4%B1n_ikili_i%C5%9Fbirli%C4%9Fine_vurguhttps://www.mei.edu/publications/iran-and-pakistan-vow-bolster-ties-defiance-us-pressure

"İran ve Pakistan'ın İlişkileri Geliştirilmeli", **Mehr Haber Ajansı**, 11.03. 2009, https://tr.mehrnews.com/news/847734/%C4%B0ran-ve-Pakistan-%C4%B1n-ili%C5%9Fkileri-geli%C5%9Ftirilmeli

"İran ve Pakistan'ın İlişkileri Komşuluk İlişkilerden Daha Öte", **Mehr Haber Ajansı**, 13.09. 2011, https://tr.mehrnews.com/news/1406573/%C4%B0ran-ve-Pakistan-%C4%B1n-ili%C5%9Fkileri-kom%C5%9Fuluk-ili%C5%9Fkilerden-daha-%C3%B6tede

"İran İle Pakistan Sınırda Ortak Bir Güç Kuracak", **Sputnik**, 22.04.2019, https://tr.sputniknews.com/savunma/201904221038839851-iran-ile-pakistan-sinirda-ortak-askeri-guc-kuracak/

"İran ve Pakistan Yetkilileri Afganistan Güvenliği ve Gelişmelerini İnceledi", **İRNA**, 02.03. 2018, http://www.irna.ir/tr/News/3580578

"İran Taliban Heyetiyle Görüştüğünü Doğruladı", **Hürriyet,** http://www.hurriyet.com.tr/dunya/iran-taliban-heyetiyle-gorustugunu-dogruladi-41068786

"İran'dan Önemli Taliban Açıklaması", **Hürriyet,** http://www.hurriyet.com.tr/dunya/irandan-onemli-taliban-aciklamasi-41082494

Jese Lee, "A New Strategy for Afghanıstan and Pakistan", **The White House Presedent Barrack Obama**, 27.03.2009 https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2009/03/27/a-new-strategy-afghanistan-and-pakistan'

Julie Lenarz, "Balochistan: Oppressed in All Their Lands, Dreaming of a Secular State of Their Own", **The Tower,** 2016, http://www.thetower.org/article/balochistan-oppressed-in-all-their-lands-dreaming-of-a-secular-state-of-their-own/

https://www.timeturk.com/iran-dan-pakistan-a-belucistan-suclamasi-riyad-ve-abu-dabi-ile-hareket-ederek/haber-1042498

"Kasım Süleymani'den Pakistan'a Suudi Arabistan Uyarısı", **Time Türk,** 22.02.2019, https://www.timeturk.com/kasim-suleymani-den-pakistan-a-suudi-arabistan-uyarisi/haber-1044973

"Keşmir'de Askeri Konvoya Saldırı: En Az 40 Hint Askeri Öldü", **BBC News Türkçe,** 14.02. 2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47246886

"Keşmir Krizi Bölge Güvenliği ve İstikrarı İçin Büyük Tehdit", **Mehr Haber Ajansı,** 31.08. 2019 https://tr.mehrnews.com/news/1880713/Ke%C5%9Fmir-krizi-b%C3%B6lge-g%C3%BCvenli%C4%9Fi-ve-istikrar%C4%B1-i%C3%A7in-en-b%C3%BCy%C3%BCk-tehdit

"Keşmir Sorunu'nun 68.Yılı", **Anadolu Ajansı**, Ankara,05.02.2016 https://aa.com.tr/tr/analiz-haber/kesmir-sorununun-68-yili/516832

Schake, Korı, "Three Problems With Obama's Af-Pak Strategy", **FP News** 28.03.2009 https://foreignpolicy.com/2009/03/28/three-problems-with-obamas-af-pak-strategy/

Mahmut Osmanoğlu, "ABD Pakistan İlişkileri Sürekli İhanet Eden Dost", **Dünya Bülteni**, 18.04.2019, https://www.dunyabulteni.net/analiz/pakistan-abd-iliskileri-surekli-ihanet-eden-dost-mahmut-osmanoglu-h441043.html

Manoj JOSHI, "Why India Insists on Keeping Gilgit Baltistan Firmly in The Kashmir Equation" https://thewire.in/3018/why-india-is-bringing-gilgit-baltistan-back-into-the-kashmir-equation/

"Meclis Başkanları Konferansı Pakistan'da Toplandı",**Anadolu Ajansı**, 07.05. 2018, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/meclis-baskanlari-konferansi-pakistanda-toplandi/1137697

Mehmet Koç, "Belucistan'da Yeni Bir Terör Saldırısı'',**Dünya Bülteni,** 07.12.2018,

https://www.dunyabulteni.net/ortadogu/belucistan-da-yeni-bir-teror-saldirisi-h434200.html

Minaam Shah, "Why America Should Put India First"**, The National Interest,** 28.11. 2018, https://nationalinterest.org/feature/why-america-should-put-india-first-37357

"Ministry of Statistics and Pragramme Implementation", http://www.mospi.gov.in/statistical-year-book-india/2016/171

"Molla Ömer Damadını Kolladı", **Hürriyet**, 17.09. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/taliban-lideri-molla-omer-oldu-iddiasi-29673498

Mustafa K. Erdomol, "Pakistan Çin İlişkileri ABD'yi Endişelendiriyor", **Birgün,** 11.09. 2018, https://www.birgun.net/haber/pakistan-cin-iliskileri-abd-yi-endiselendiriyor-230044

Monıka CHANSORIA, "Gilgit Baltistan Is Of Immense Geo –Strategıc Significance", **The Sunday Guardian,** http://www.sunday-guardian.com/analysis/gilgit-baltistan-is-of-immense-geo-strategic-significance

"Mutual Defence Agreement",19549'', Ere of Aliances: 153-1962, **Foregin Policy**, 06.08. 201 https://historypak.com/mutual-defense-assistance-agreement-1954/

Mühdan Sağlam, "Bölgenin Kaybedeni: Masumlar ve Siviller", **Duvar**, 14.08. 2019 https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/08/14/kesmirin-kaybedeni-masumlar-ve-siviller/

"Müşerreften Orduda Operasyon", **Hürriyet,** 09.10. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/muserreften-orduda-operasyon-20602

"NATO Helikopterleri Pakistan'ı Vurdu", **Hürriyet,**17.05.2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-helikopteri-pakistani-vurdu-17808488

"NATO Bu kez Pakistanlı Askerleri Vurdu", **Hürriyet,** 26.10. 2011 http://www.hurriyet.com.tr/gundem/nato-bu-kez-pakistanli-askerleri-vurdu-19330950

Nukhbat Malik, Muhammad Isthiaq, "China Outpaces US in Arms Supplyto Pakistan", **Voa News,** 13.03.2018 https://www.voanews.com/east-asia-pacific/china-outpaces-us-arms-supply-pakistan

"Obama, Bin Ladin'in Yakalanmasına Odaklanacak", **Hürriyet,** 11.11. 2008
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/obama-bin-ladinin-yakalanmasina-odaklanacak-10336811
"Obama'dan 2 Kritik Atama", **Hürriyet,** 22.01. 2009
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/obamadan-2-kritik-atama-10837099
"Obama'nın İlk Güvenlik Stratejisi",**Vatan**,28.05.2010
http://www.gazetevatan.com/obama-nin-ilk-ulusal-guvenlik-stratejisi-308040-dunya/

Ömer Aslan, "Afganistan'da Barış Ne Kadar Yakın", **Anadolu Ajansı,** 18 Nisan 2018,
https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/afganistan-da-baris-ne-kadar-yakin/1121581
Özgenur AKTAN, "ABD-İran İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme", **Politicon World**, 14.02. 2017,
https://www.politiconworld.com/abd-iran-iliskileri-uzerine-bir-degerlendirme/
"Pakistan'a 1 Milyar Dolar Yardım", **Hürriyet** 12.11. 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pakistan-a-bir-milyar-dolar-yardim-36494
"Pakistan ABD'nin İsteklerini Kabul Etti",**Hürriyet**, 16 Eylül 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11-eylulden-itibaren-dakika-dakika-teror-16146
"Pakistan'da ABD Karşıtı Gösteriler", **Hürriyet,** 15.01.2006
,http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pakistanda-hukumet-ve-abd-karsiti-gosteri-5347426
"Pakistan'da ABD Protestoları 4 Ölü", **Hürriyet**,, 21.09. 2001,
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistanda-abd-protestolari-4-olu-38268248
"Pakistan'dan ABD Saldırısına Tepki", **Hürriyet,**18 .03. 2011
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pakistandan-abd-saldirisina-tepki-17303604
"Pakistan'dan ABD'ye Eşgüdüm Çağrısı", **Hürriyet,** 21,01 2006,
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistandan-abdye-esgudum-cagrisi-3825212
"Pakistan ABD ile Askeri Kooardinasyonu Kesiyor", **Hürriyet,** 06.12. 2011
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-abd-ile-askeri-koordinasyonu-kesiyor-19401569
"Pakistan'dan ABD'ye Önemli Uyarı", **Hürriyet,** 23.09. 2011
http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-dan-abd-ye-onemli-uyari-18808915

"Pakistan'dan ABD'ye Üssü Boşalt Çağrısı", **Haber7.com,** 26 .11.2011 http://www.haber7.com/asya/haber/810473-pakistandan-abdye-ussu-bosalt-cagrisi

"Pakistan'dan ABD'ye Tam İşbirliği Sözü",**Hürriyet**, 13.09.2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/dunya-harekete-geciyor-15630

"Pakistan and The Future of Kashmır Cause", **Pakistan Today,** 6 Ağustos 2019, https://www.pakistantoday.com.pk/2019/08/06/pakistan-and-the-future-of-kashmir-cause/

"Pakistan and the Souh East Asia Treaty Organization", **History-Pak** 22.06. 2012 https://historypak.com/pakistan-and-the-south-east-asia-treaty-organization/

"Pakistan'dan Amerika Açıklaması: Tarih Bize Amerika'ya Güvenmemiz Gerektiğini Öğretti", **Milli Gazete** 04.01. 2018, https://www.milligazete.com.tr/haber/1479960/pakistandan-amerika-aciklamasi-tarih-bize-abdye-guvenmememizi-ogretti

"Pakistan'da Aşiretler Bölgesi Hayber Pahtunva'ya Bağlandı", **Pusula Haber,** 24 Mayıs 2018, https://www.pusulahaber.com.tr/pakistanda-asiretler-bolgesi-hayber-pahtunhvaya-baglandi-868515h.htm

"Pakistan Basını: Kara Harekatı Başlıyor", **Hürriyet,** 11.10. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/kara-harek-ti-birkac-gun-icinde-baslar-21204

"Pakistan Başbakanı İmran Peştunların Şikâyetlerine Hak Verdi", **Dünya Bülteni,** 25.04. 2019 https://www.dunyabulteni.net/asya/pakistan-basbakani-imran-pestun-larin-sikayetlerine-hak-verdi-h441443.html

"Pakistan'da Beş Yıldızı Otele Silahlı Saldırı: Bir Güvenlik Görevlisi Öldü, Üç Saldırgan Öldürürldü", **BBC News Türkçe,** 12.05.2019, https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48240564

"Pak-China Free Trade Agreement In Goods&Investment", G**overment Of Pakistan Mınıstry Of Commerce,** http://www.commerce.gov.pk/about-us/trade-agreements/pak-china-free-trade-agreement-in-goods-investment/

"Pakistan", **Cıa World Factbook,** https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pk.html

"Pakistan Cumhurbaşkanı Zerdari Ülkesini Savundu", **Hürriyet,** 03.05.2011

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-cumhurbaskani-zerdari-ulkesini-savundu-17696864

"Pakistan Çin Arasında 51 Anlaşma İmzalandı" , **Haber46,** 20.04.2015, https://www.haber46.com.tr/dunya/pakistan-cin-arasinda-51-anlasma-imzalandi-h72725.html

"Pakistan Çin İlişkileri ABD'yi Endişelendiriyor", **7Sabah,** 23.11 2018, http://www.7sabah.com.tr/haber/37515/pakistan-cin-iliskileri-abdyi-endiselendiriyor/

"Pakistan'ın Gwadar Limanı 43 Yıllığına Çin'in Oldu", **Dünya Bülteni**, 17.02.2016, http://www.dunyabulteni.net/pakistan-liman/355396/pakistanin-gwadar-limani-43-yilligina-cinin-oldu,

"Pakistan IMIF ile Anlaştı", **CNN Turk,** 13.05 2019 https://www.cnnturk.com/ekonomi/pakistan-imfyle-anlasti

"Pakistan İran ile İlişkileri Geliştirmek İstediğini Bildirdi", **İRNA**, 03.03.2018, http://www.irna.ir/tr/News/3582134

"Pakistan İran'la Kalıcı İlişkiler İstiyor", **Fars Haber Ajansı**, 05.05.2017, http://tr.farsnews.com/world/news/13960215000128

"Pakistan İstihbaratının %30'u Taliban Yanlısı", **Hürriyet,** 19.09. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistanda-ordu-halkla-birlikte-ayaklanabilir-16799

"Pakistan'dan Keşmir'e Müdahale Mesajı", **T24,** 06.08 2019 https://t24.com.tr/haber/pakistan-dan-kesmir-e-mudahale-mesaji,833799

"Pakistan Nuclear Weapons", **Strategic Security Project**, 11.12. 2002, https://fas.org/nuke/guide/pakistan/nuke/index.html

"Pakistan Taliban'ı Tehdit Oluşturmaya Devam Ediyor", **Anadolu Ajansı,** 17.03.2016, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/pakistan-talibani-tehdit-olusturmaya-devam-ediyor/538793

"Pakistan Televizyonu: ABD Füze Saldırısında", **Hürriyet,** 21 kişi öldü 3 Ekim, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistan-televizyonu-abd-fuze-saldirisinda-21-kisi-oldu-10036550

"Pakistan'dan Hindistan'a Uyarı Tüm Gücümüzle Karşılık Veririz", **TRT Haber,** 22.02. 2019,

https://www.trthaber.com/haber/dunya/hindistandan-pakistana-hava-saldirisi-406407.html

"Pakistan'dan Taliban'a Ültimatom",**Hürriyet**, 17.09. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pakistandan-talibana-ultimatom-16164

"Pak-US Agreement of Cooperation 1959", **History Pak**, 30 Temmuz 2014, https://historypak.com/pak-us-agreement-cooperation-1959/

"Pakistan Üzerinden ABD Çin Kapışması", **Yeni Akit,** 25.07. 2019, https://www.yeniakit.com.tr/haber/pakistan-uzerinden-abd-cin-kapismasi-859383.html

"Pakistan Yakalanan Hintli Pilotun Görüntülerini Yayımladı", **Akşam,** 27.02.2019 ttps://www.aksam.com.tr/aksam-tv/dunya/pakistan-yakalanan-hintli-pilotun-goruntulerini-yayimladi/35591

"Pakistan ve Rusya'dan İlk Askeri Tatbikat", **Yeni Şafak**, 23.09.2016, https://www.yenisafak.com/dunya/pakistan-ve-rusyadan-ilk-ortak-askeri-tatbikat-2536125

"Pasthun Movement Leader: Pakistan Army is Afraid of Our Popularity"**, DW,** 05.06.2019 https://www.dw.com/en/pashtun-movement-leader-pakistani-army-is-afraid-of-our-popularity/a-49069682

"Peşaver'de Bush Kuklasını Yaktılar", **Hürriyet**, 21.09. 2001, http://www.hurriyet.com.tr/dunya/pesaverde-bush-un-kuklasini-yaktilar-17013

"Pervez Müşerref: İlgili herkesi tutuklayın", **Hürriyet,** 22.02. 2002, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/pervez-muserref-ilgili-herkesi-tutuklayin-38352871

"Powell'dan İslam Desteği Arayışı", **Hürriyet,** 13.09.2001, http://www.hurriyet.com.tr/gundem/powelldan-islam-destegi-arayisi-38266102

"President Obama's Remarks on New Strategy for Afghanistan and Pakistan", **The New York Times**, 27.03. 2009

https://www.nytimes.com/2009/03/27/us/politics/27obamatext.html?mtrref=www.google.com&gwh=E6E01164E1857B41BC9ABDC5D3402543&gwt=pay&assetType=REGIWALL

"Political Map of the Kashmir Region", **One World-Naitons Online**, http://www.nationsonline.org/oneworld/map/Kashmir-political-map.htm

"Report", **Water and Sanitation Program**, Haziran 2016, http://documents.worldbank.org/curated/en/576391490881393712/Water-and-sanitation-sector-analysis-of-Azad-Jammu-and-Kashmir-baseline-survey-report

"Ruhani: Tahran İslamabad ile Tüm Alanlarda İlişkilerini Geliştirmek İstiyor", **İRNA**, 20.09.2017, http://www.irna.ir/tr/News/3525832 ;

Said Şuayip Hasan, "Diplomatik Cinayet Krizi Büyüyor", **BBC News Türkçe**, 15.02.2011 https://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/02/110215_lahore_shooting

Sibel Karabel, "ABD Pakistan İhtilafı ve Çin Faktörü", **Mepa News,** 14.02.2018, https://www.mepanews.com/abd-pakistan-ihtilafi-ve-cin-faktoru-13124h.htm

"Son Dakika: Pakistan'da Yolcu Otobüsüne Silahlı Sadırı", **Takvim,** 18.04. 2019, https://www.yenisafak.com/dunya/pakistanda-yolcu-otobusune-silahli-saldiri-14-olu-3467089

Sudhanshu Trıpathı, "Pakistan's Moves in Kashmir Hold Great Importance for India", **Asıa Times**, 12.07. 2017, http://www.atimes.com/pakistan-occupied-kashmir-important-india/

Sushant Sareen, "For Pakistan China Is the New America", **ORF**, 20.03. 2019, https://www.orfonline.org/expert-speak/pakistan-china-new-america-48305/

Talha Köse, "Artan Hindu Milliyetçiliği Keşmir Sorununu Alevlendiriyor", **Sabah,** 10.08.2019 http://www.gunlukkoseyazilari.com/sabah-talha-kose-10-agustos-2019-artan-hindu-milliyetciligi-kesmir-sorununu-alevlendiriyor/559991

"Tahrık-e Talıban Pakıstan", **Unıted Natıons Securıty Councıl**,

https://www.un.org/securitycouncil/sanctions/1267/aq_sanctions_list/summaries/entity/tehrik-e-taliban-pakistan-%28ttp%29

“ The Ethnic Groups of Afghanistan”, **World Atlas**, 10 Eylül 2019 , https://www.worldatlas.com/articles/ethnic-groups-of-afghanistan.html , https://www.citypopulation.de/php/pakistan-admin.php?adm1id=2

“The National Security Strategy of The Unıted States of America”, Eylül 2002, **The White House Washinghton**

“Trump: ABD, Suudi Arabistan’a Yönelik Saldırıya Yanıt Vermek İçin Ateşe Hazır”, **Sputnik**, https://tr.sputniknews.com/abd/201909161040178318-trump-abd-suudi-arabistana-yonelik-saldiriya-yanit-vermek-icin-atese-hazir/

“Trump’a Keşmir için İnisiyatif Al Çağrısı”, **Haber7.Com,** 17.09.2019 http://www.haber7.com/dunya/haber/2897485-trumpa-kesmir-icin-inisiyatif-al-cagrisi

“Trump’tan Hindistan ve Pakistan’a Cammu Keşmir için Diyalog Çağrısı”, **Sabah**, 17.08. 2019 https://www.sabah.com.tr/dunya/2019/08/16/trumptan-hindistan-ve-pakistana-cammu-kesmir-icin-diyalog-cagrisi

“Trump İran’a Yaptırımları Arttırıyor”, **Sözcü,** 29.07. 2019, https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/son-dakika-trump-irana-yaptirimlari-artiriyor-5224151

“Trump’tan İran’a: Savaş Çıkarsa Yok Olursunuz”, **BBC News**, 22.06.2019 https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48715244

Tugay Özkan**,** “1962 Yılındaki Çin-Hindistan Savaşının Türk Basınındaki Yansımaları”, **Academica,** s.8-9, https://www.academia.edu/17560465/1962_Y%C4%B1l%C4%B1ndaki_%C3%87in__Hindistan_Sava%C5%9F%C4%B1n%C4%B1n_T%C3%BCrk_Bas%C4%B1n%C4%B1ndaki_Cumhuriyet-_Milliyet_Yans%C4%B1malar%C4%B1

Tuncay Kardaş, “Trump Dönemi ABD Dış Politikasını Anlamak”, **Anadolu Ajansı**, 06.04.2018, https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/trump-donemi-abd-dis-politikasini-anlamak/1110249

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Keşmir Raporu"
https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/belge/kr_19kesmir.pdf
"US-India Relatıons 1947-2019", **CFR,**
ttps://www.cfr.org/timeline/us-india-relations
"US Senator toplead Raymond Davis Immunity in Pakistan", **BBC News,** 15.02.2011
https://www.bbc.com/news/world-south-asia-12461425
"Ve ABD Vurdu", **Hürriyet**, 07.10.2001,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/ve-abd-vurdu-20230
Vinay Kaura, "US-Pakistan Relations In The Trump Era: Resetting the Terms of Engagement in Afghanistan",**ORF,**06.12. 2017
https://www.orfonline.org/research/us-pakistan-relations-trump-era-resetting-terms-engagement-afghanistan/
Zhid Shahab Ahmed, Sarfraz Ahmed, Stuti Bhatnagar, "Conflictor Cooperation? India and Pakistan in Shanghai Cooperation Organisation", **Pacific Focus**, 21.04. 2019,
https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pafo.12134
Zerrar Cengiz, "ABD Pakistan İlişkilerinde Taliban Açmazı", **Anadolu Ajansı,** 11.08.2018
https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/abd-pakistan-iliskilerinde-taliban-acmazi/1306200
https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/pafo.12134
"11 Eylül Planlayıcısı Pakistan'da Yakalandı", **Hürriyet,** 02.03.2003,
http://www.hurriyet.com.tr/dunya/11-eylul-un-planlayicisi-yakalandi-131069
"2001 Sonrası ABD-Pakistan İlişkileri", **Aljazeera**, 28.11. 2013
http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri
"Was CIA Spy"**, Support The Guardıan**, 20.02.2011
https://www.theguardian.com/world/2011/feb/20/us-raymond-davis-lahore-cia
"Why India Insists on Keeping Gilgit Baltistan Firmly in The Kashmir Equation",
https://thewire.in/3018/why-india-is-bringing-gilgit-baltistan-back-into-the-kashmir-equation/
Wali Aslam, Bradley A. Thayer, "Why Pakistan Shoul End Its Alliance With China",

The National Interest, 21.07. 2019, https://nationalinterest.org/feature/why-pakistan-should-end-its-alliance-china-68062

http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa

http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-_eit_.tr.mfa

"2001 Sonrası Pakistan ABD İlişkileri", **Aljazeera Turk**, 28.11. 2013, http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri

"Water and Sanitation Sector Analysis of Azad Jammu and Kashmir Baseline Survey Report", **Water and Sanitation Program**, Haziran 2016, http://documents.worldbank.org/curated/en/576391490881393712/Water-and-sanitation-sector-analysis-of-Azad-Jammu-and-Kashmir-baseline-survey-report

"27 Askerin Öldüğü Saldırının Ardından İran'dan Pakistan'a Tehdit: Bedel Ödenecek", **Euronews,** 16.02. 2019, https://tr.euronews.com/2019/02/16/27-askerin-oldugu-saldirinin-ardindan-iran-dan-pakistan-a-tehdit-bedel-odenecek

"What Behind The Baloch Insurgency in Pakistan", **TRT World,** 18.04. 2019 https://www.trtworld.com/asia/what-s-behind-the-baloch-insurgency-in-pakistan-25982

EKLER

Ek1: Pakistan'da Başlıca Aktif Terör Grupları

Örgütlerin Adları	Amaçları
Pakistan Cundullah'ı	Beluci halkının haklarını savunmak adına Pakistan'a karşı faaliyet yürütmektedir. Belucistan coğrafyasında etkindir.
Hakkani Ağı	Afganistan'da Selefi İslam yorumuna dayalı bir hükümet kurmak FATA bölgesinde üs edinmiştir
Ceyş-i Muhammed	Pakistan'da şeriatı amaçlayan örgüt Keşmir'i Pakistan'a bağlamayı hedeflemektedir. Cammu ve Keşmir'de faaliyet göstermektedir.
Hareket-ul İslami Cihadi	Pakistan Hükümetini devirmek ve ülke genelinde şeriat ilan etmek isteyen örgüt Azad Keşmir'in güney bölgesini üs edinmiştir.
Hareket-ul Mücahidin	Keşmir odaklı bir örgüt. Keşmir'de FATA Bölgesinde üs edinmiştir. Azad Keşmir ve Muzaffarabad'da operasyonel varlığı bulunmaktadır. Keşmir'de Hindistan birliklerini hedef almaktadır.
El Kaide	İslam dünyasındaki Batı üstünlüğünü ortadan kaldırmak ve İslam toplumlarını bir araya getirmek. FATA bölgesinde üs edindiği

	belirtilen örgütün hala faaliyet içerisinde olduğu belirtilmektedir.
Ceyş-ul Adl	**İran Cundulah liderinin öldürülmesinin ardından kurulmuştur. Pakistan menşeili örgüt Sistan ve Belucistan eyaletinde faaliyet yürütmektedir.**
Leşker-i Jhangvi	**Pakistan'da şeriatı hakim kılmaya çalışan örgüt Şii Müslümanları hedef almaktadır. Karaçi bölgesinde yer edinmiştir.**
Leşker-i Tayyibe	**Keşmir'in Hindistan'dan bağımsızlığını elde etmesini amaçlamaktadır. Pakistan'ın bir çok bölgesinde faaliyetlerini yürütmektedir.**
Hindistan Mujahedeen	**Cammu ve Keşmir'de Hindistan'a karşı faaliyet yürütmektedir.**
ISIS-K	**İŞİD Pakistan genelinde etkisini arttırmayı hedeflemektedir.**
Tahrik-e Taliban	**Pakistan Taliban'ı olarak bilinen örgüt, Pakistan kuvvetlerini FATA bölgesinden uzaklaştırmaya çalışmaktadır. Afganistan'daki NATO birliklerine karşı mücadele içerisindedir.**
Hizb-ul Müjahedeen	**Merkezi Muzaffarabad'da bulunan örgüt Cammu ve Keşmir'in Pakistana bağlanmasını hedeflemektedir.**

Harekat-ul Ensar	**Hareket-ul Jihadi İslam, Hareket-ul Mujahedeen gruplarının birleşmesiyle oluşmu Cammu ve Keşmir'i Pakistan'a bağlamayı amaçlayan örgüttür.**
Al Badr	**Cammu ve Keşmir'de faaliyet yürüten örgüt Cammu ve Keşmir'i Hindistan'dan ayırıp Pakistan'a bağlamayı amaçlamaktadır**
Tahreek-ül Mücahidler	**Cammu ve Keşmir bölgesini Pakistan'a bağlamayı amaçlıyor. Ganderbal Srinagar Pulwama, Anantnag da faaliyet göstermektedir.**
Umar Mujahedeen	**Cammu ve Keşmir bölgesini Pakistan ile birleştirmeyi hedeflemektedir. Muzaffarabad bölgesinde faaliyet yürütmektedir.**
Muttahida Jehad Konseyi	**Pakistan merkezli olan konseye 16 örgüt üyedir. Amaçları Cammu ve Keşmir'i Hindistan'dan koparmaya çalışan bütün örgütleri bir araya getirmek**

Ek2: Amerika'nın Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Dağılımı

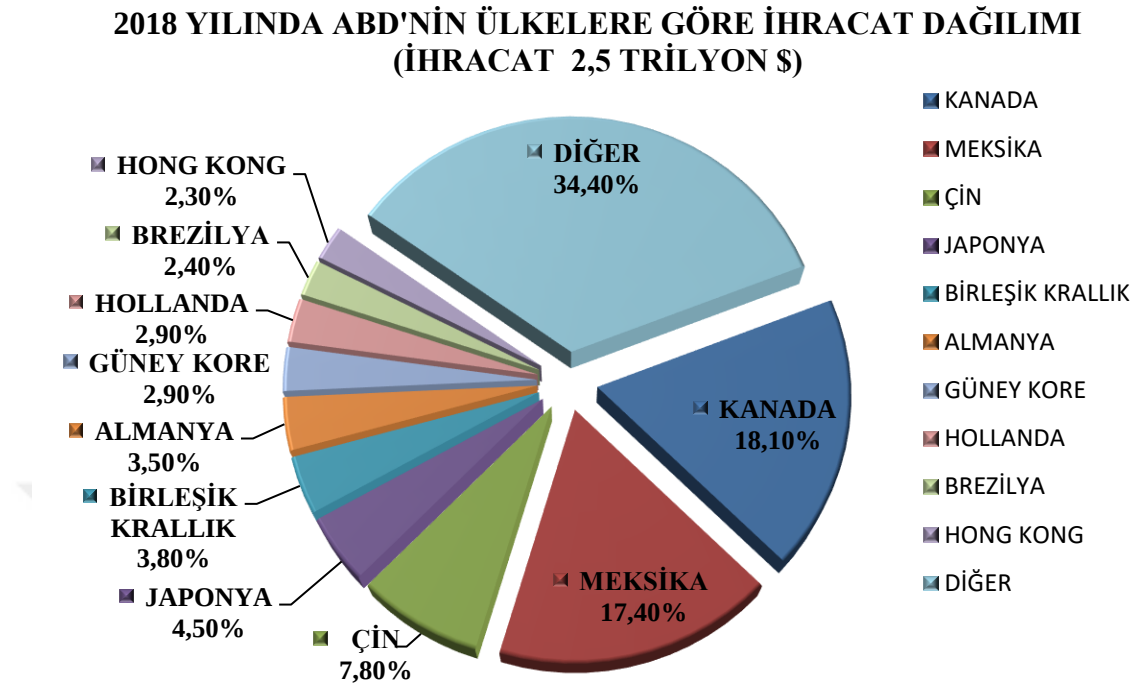

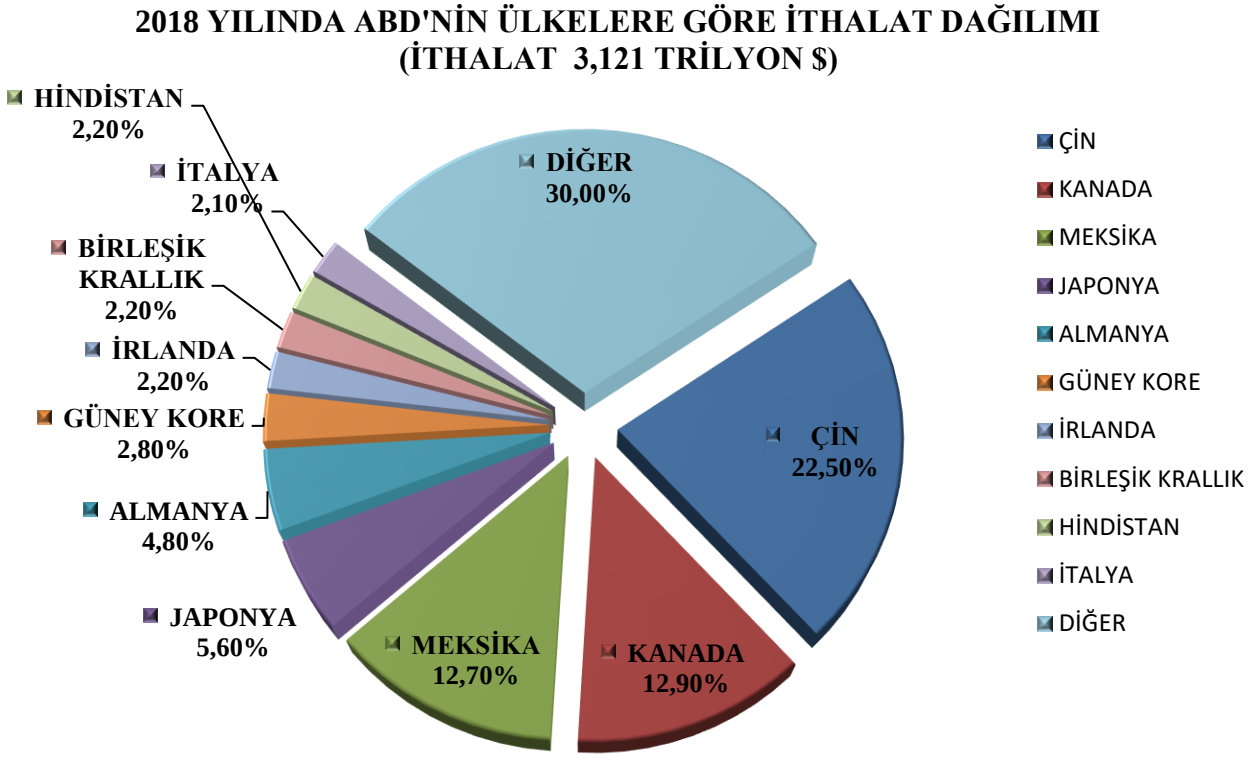

Ek3: Pakistan'ın Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Dağılımı

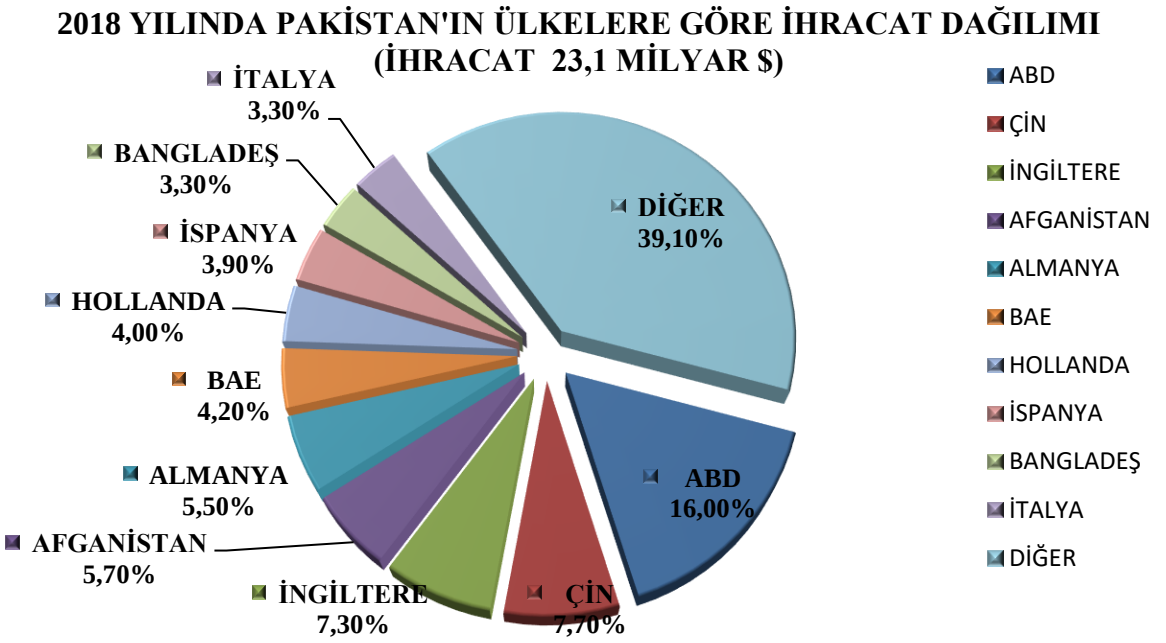

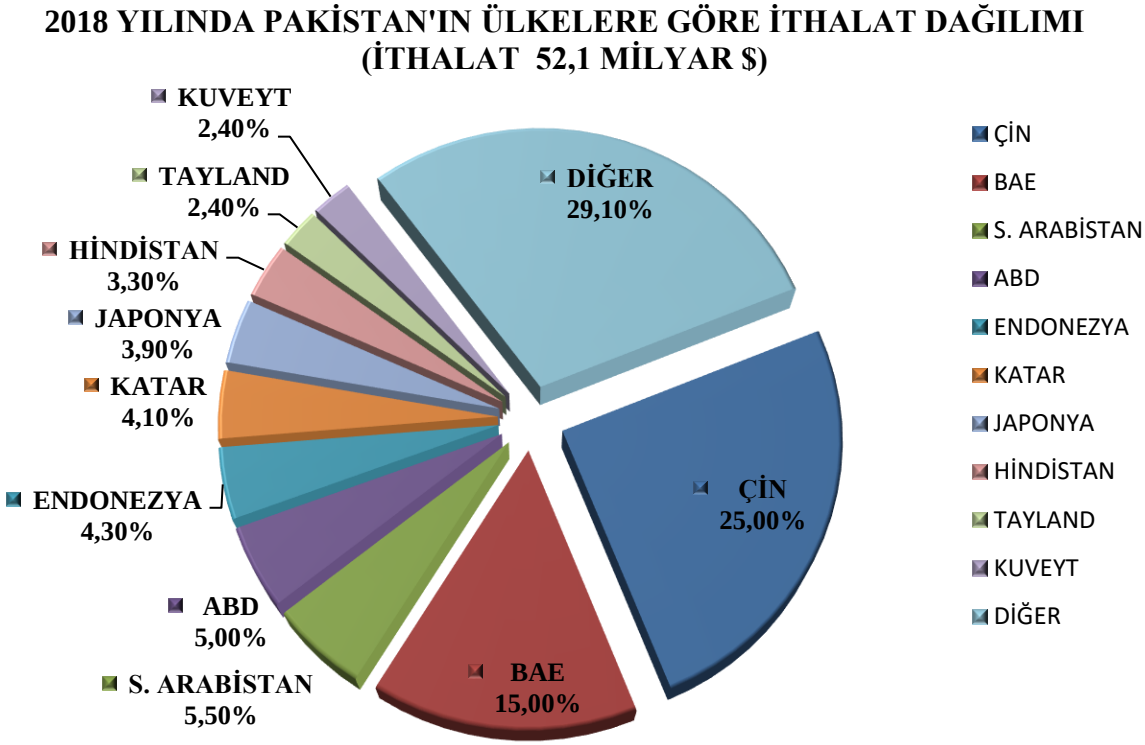

Ek4: Hindistan'ın Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Dağılımı

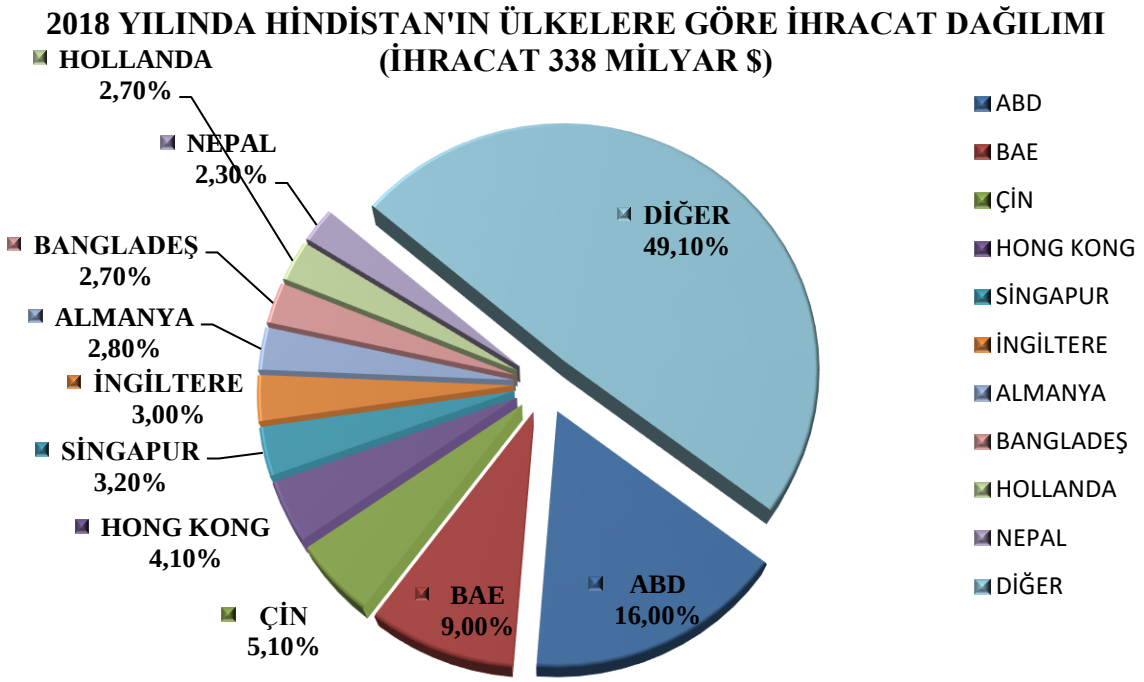

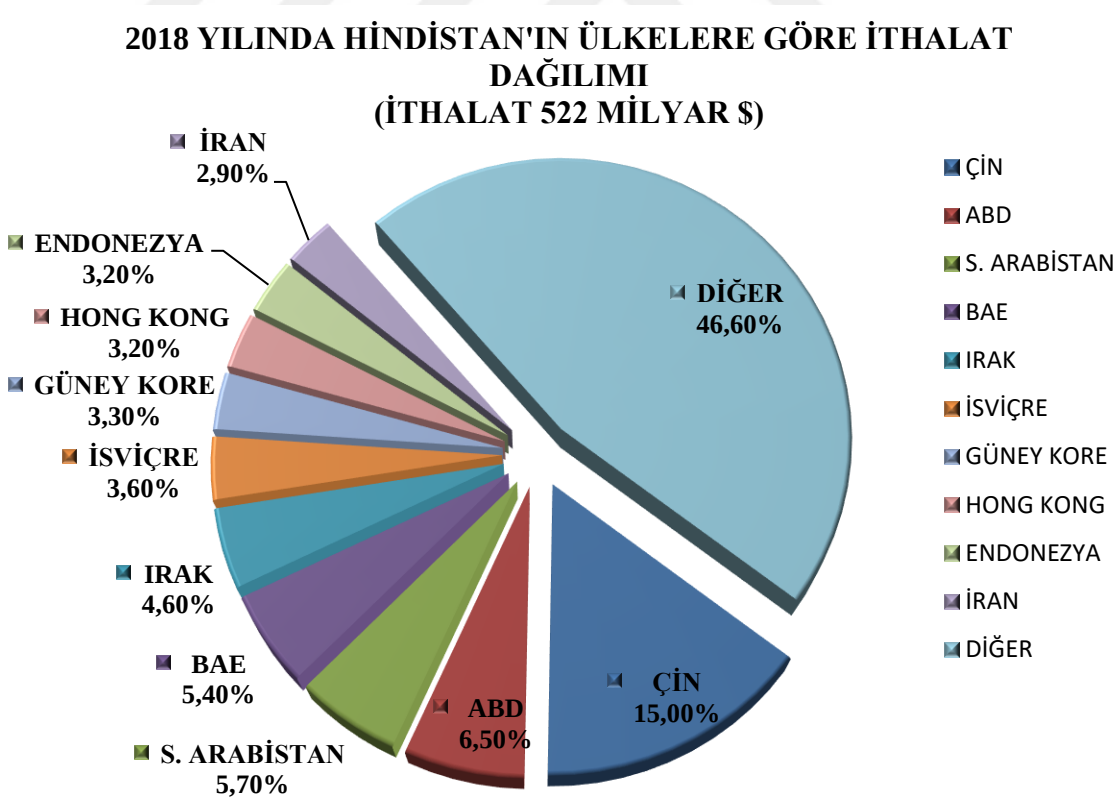

Ek5 Amerika ile Pakistan'ın Askeri Kapasitesinin Karşılaştırılması

	Pakistan	Amerika
Toplam Askeri Personel	1.204.000	2.141.900
Aktif Personel	654.00	1.282.900
Yedek Personel	550.000	860.000
Toplam Uçak Gücü	1342 (348 Savaş, 438'i saldırı, 51 Nakliye, 499 Eğitim)	13.398 (2362, Savaş, 2831 Saldırı, 1.153 Taşıma, 2.853 Eğitim)
Toplam Helikopter Gücü	322 (Saldırı Helikopterleri 55)	5.760 (971 Saldırı Helikopteri)
Savaş Tankları	2.200	6287
Zırhlı Muharebe Araçları	3.655	39223
Kendinden Taşımalı Topçu	429	992
Çekilmiş Topçu	1226	864
Roket Projektörleri	125	1056
Toplam Deniz Gücü	197 (Fırkateyn 9, Denizaltı 5, Devriye Gemiler 11, Mayın Gemisi 3)	415 (Uçak gemisi 24, Fırkateyn 22, yıkıcılar 68, Korvet 15, Denizaltı 68, Devriye Gemileri 13, Mayın Gemisi 11)

Ek6: Pakistan İle Hindistan'ın Askeri Kapasitesinin Karşılaştırılması

	Pakistan	Hindistan
Savunma Bütçesi	7 miyar Dolar	55 Milyar Dolar
Toplam Askeri Personel	1.204.000	3.462.500
Aktif Personel	654.00	1.362.500
Yedek Personel	550.000	2.100.000
Toplam Uçak Gücü	1342 (348 Savaş, 438'i saldırı, 51 Nakliye, 499 Eğitim)	2.082 (520 Savaş, 694 Saldırı, 248 Nakliye, 364 Eğitim)
Toplam Helikopter Gücü	322 (Saldırı Helikopterleri 55)	692 (Saldırı Helikopteri 17)
Savaş Tankları	2.200	4.184
Zırhlı Muharebe Araçları	3.655	2.185
Kendinden Taşımalı Topçu	429	
Çekilmiş Topçu	1226	4.060
Roket Projektörleri	125	266
Toplam Deniz Gücü	197 (Fırkateyn 9, Denizaltı 5, Devriye Gemiler 11, Mayın Gemisi 3)	295 (1 Uçak Gemisi, Fırkateyn 9, Yıkıcılar 11, Korvet 22, Denizaltılar 16, Devriye Gemileri 139, Mayın Gemisi 1

Ek7 :Çin'in Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Dağılımı

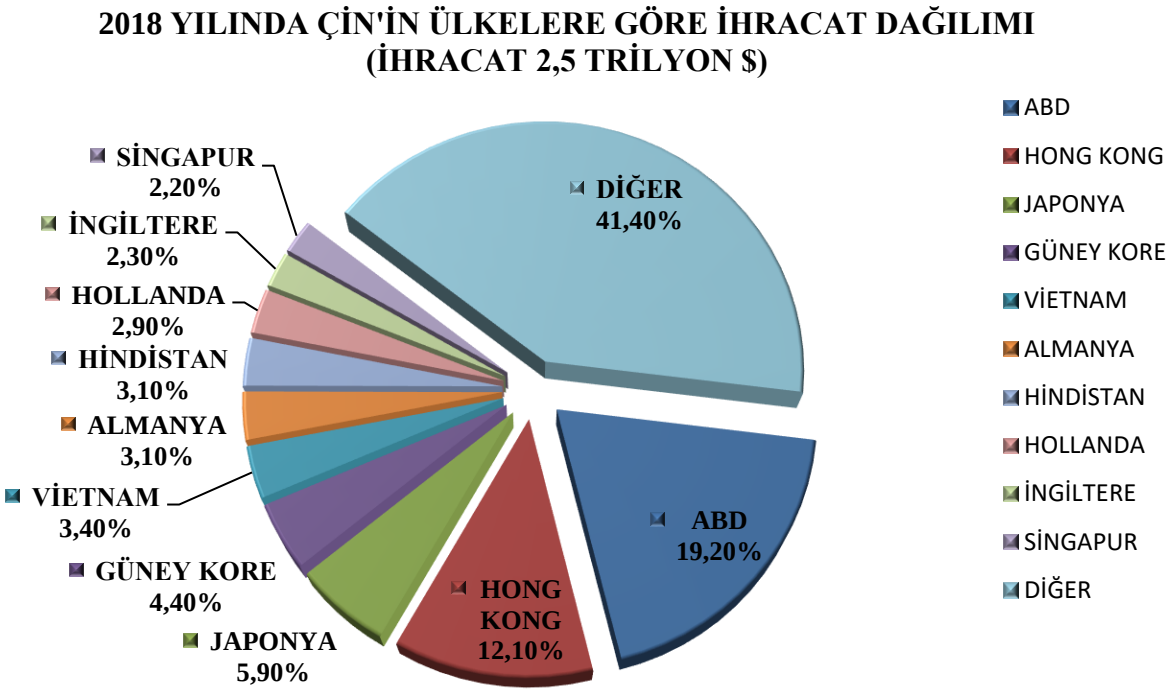

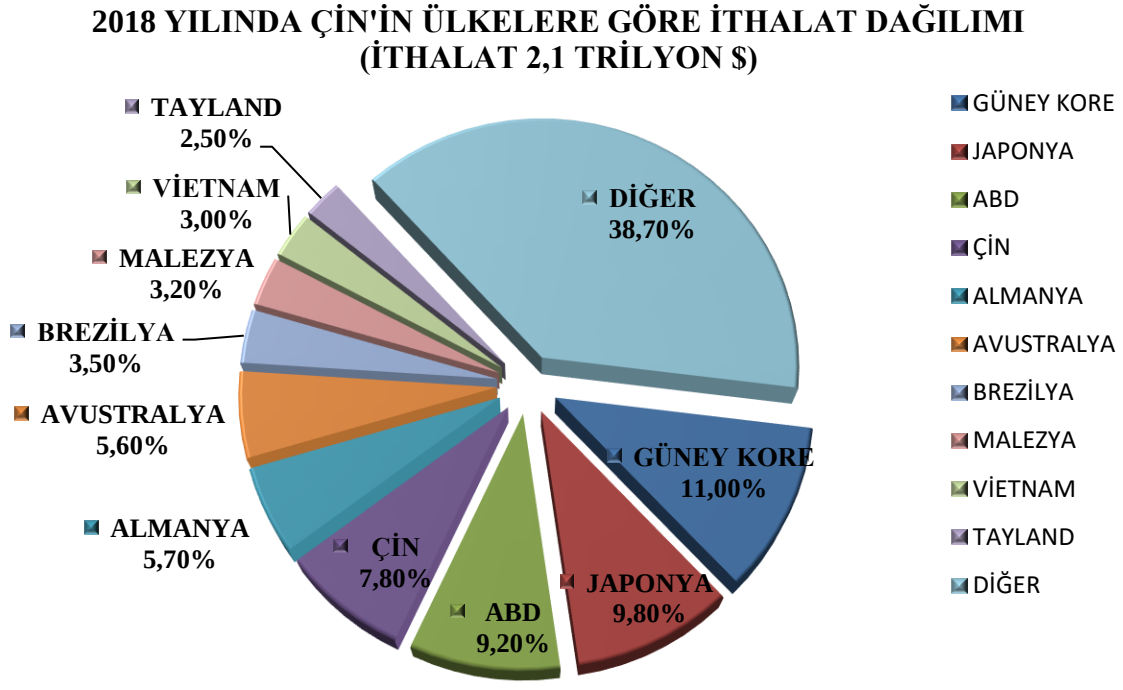

Ek8: Pakistan İle Amerika'nın Ekonomik Görünümü

	Pakistan	Amerika
GSYİH satın alma gücü paritesi	1.061 Trilyon Dolar	19.49 Trilyon Dolar
GSYİH resmi döviz kuru	305 Milyar Dolar	19.49 Trilyon Dolar
Kişi Başına Düşen Gelir	5.400 Dolar	59.800 Dolar
Ekonominin Sektörel Dağılımı	% 24.4 Tarım, Endüstri %19.1, Hizmet %56.5	Tarım %0.9, Endüstri 19.1, %80
İş Gücü	63.89 Milyon	160.4 Milyon
İşssilik Oranı	%6.1	%3.7
Yoksulluk Sınırı altında Kalan Nüfus	29.5	12.7 (2017)
Enflasyon Oranı	12.55	1.70
İhracat	23.1 Milyar Dolar	2 Trilyon 500 Milyar Dolar
İthalat	52.1 Milyar Dolar	3 Trilyon 121 Milyar Dolar
İhracat Kalemleri	Tekstil Ürünleri, Gıda Ürünleri, Hayvansal Ürünler	Tarım ürünleri, Endüstriyel Malzemeler, Motorlu Taşıt Parçaları, Bilgisayarlar, Telekominikasyon Ekipmanları
İthalat Kalemleri	Petrol, Makineler, Mineral Ürünler	Makineler, Kimyasal Ürünler, Sermaye Malları, Motrolu Taşıt Parçaları
Petrol Rezerv/ Üretim/Tüketim	Tüketim Günlük 498 Varil	7.3 Milyon Ton (61.2 Milyon varil)/ Günlük

		15.311 varil/ Günlük 20.456 varil
Doğalgaz Rezerv/ Üretim/Tüketim	12.9 Triyon küp/ 34.2 Milyar Metreküp/ 43.6 Milyar Metreküp	419.8 Trilyon küp/831 Milyar Metreküp / 817.1 Milyar Metreküp
Elektrik Üretim/Tüketim/ İthal (2016)	109.7 milyar Kwh/92.33 Milyar Kwh/ 490 milyon Kwh	4.095 Trilyon Kwh/3.902 Kwh//72.72 Milyar Kwh

Ek9: Pakistan İle İran'ın Künyeleri

	İRAN	PAKİSTAN
DİN	İSLAM %99,4'ü Müslüman (şii %90-95, sunni %5-10), diğer %0,6	İSLAM %96,4'ü Müslüman (Sünni %80-85, şii %15-20), diğer %3,6
BAŞKENT	TAHRAN	İSLAMABAD
NÜFUS	81,163,000	196,013,000
YÜZÖLÇÜMÜ	1,648,195	796.095
ETNİK YAPI	Farslar ve Azeriler sırasıyla çoğunluğu oluşturmakta olup, Türkmenler, Kaşgaylar, Afşarlar, Halaçlar, Kürtler, Araplar, Beluciler, Ermeniler, Yahudiler, Süryaniler, Lorlar, Zerdüştler, Hindu ve Sihler İran'da yaşayan diğer etnik gruplardır.	Pencabi, Peştun, Sindhi, Seraiki, Muhacir,(ülkenin kuruluşu esnasında Hindistan'dan göç eden Urduca konuşan Müslüman kesim) Beluci ve diğer etnik yapılardan oluşmaktadır
DİL	Farsça (resmi dil) Türkçe'nin Azeri, Halaç, Türkmen, Afşar lehçeleri ile Kürtçe, Ermenice, Arapça ve Beluci dilleri	İngilizce (resmi dil), Urduca (milli dil), Pencabi, Sindhi, Seraiki, Peştuca ve Beluci dilleri

Ek10: Pakistan ile Afganistan Ülke Künyesi

	Pakistan	Afganistan
DİN	İSLAM %96,4'ü Müslüman (Sünni %80-85, şii %15-20), diğer %3,6	İSLAM %99.7'si Müslüman (%84.7-%89.7 Sünni, %10-15 Şii, Diğer % 0.3
BAŞKENT	İSLAMABAD	KABİL
NÜFUS	196,013,000	34.1Milyon
ETNİK YAPI	% 45 Pencabi, %15 Peştun, %15 Sindhi, %15 Seraiki, %8 Muhacir,(ülkenin kuruluşu esnasında Hindistan'dan göç eden Urduca konuşan Müslüman kesim) %4 Beluci ve % 3 Diğer etnik yapılardan oluşmaktadır	Nüfusun yarısından fazlası Peştunlar'dan oluşmaktadır. Daha sonra Tacikler, Hazaralar, Özbekler, Türkmenler ve Diğer Gruplar gelmektedir.
DİL	İngilizce (resmi dil), Urduca (milli dil), Pencabi, Sindhi, Seraiki, Peştuca ve Beluci dilleri	%50 Dari Farsçası (Resmi Dil) %35 Peştuca (Resmi Dil) Özbekçe-Türkmence %11, Diğer %4
YÜZÖLÇÜMÜ	**796.095 kilometrekare**	652.864 kilometrekare
SINIR KOMŞULARI	Afganistan (2670 km), Çin (438 km) Hindistan (3190 km) İran (959 km)	Çin (91 km), İran (921 km), Pakistan (2670 km) Tacikistan (1357 km), Türkmenistan (804 km) Özbekistan (144 km)

ÖZGEÇMİŞ